

תנובות

שדה

גיליון תורני בענייני
מצוות התלויות בארץ
וכשרות המזון

גיליון 115 / אב - אלול תשע"ד

מצוות התלויות בארץ • הלכות הנוהגות בהתיישבות • חרקים במזון מן החי ומן הצומח • כשרות המזון

תנובות שדה

קובץ דו חודשי
בהוצאת: המכון למצוות התלויות בארץ
הקובץ יו"ל בסיוע:
משרד המדע - מינהל התרבות

העורך:
הרב יוסף מאיר שטורך
meir.macon9@gmail.com

ניתן לשלוח מאמרים תורניים,
מחקריים, בתחומי עיסוקו של המכון,
או תגובות על הנכתב בגליונות השונים,
לכתובת המערכת, או לפקס, או לדואר
האלקטרוני

כתובת המערכת:
המכון למצוות התלויות בארץ
מושב בית עוזיאל
ד.ג. שמשון מיקוד 99794
טלפון: 08-9214829
פקס: 08-9207911
macon1@bezeqint.net

דמי מנוי לשנה: 60 ₪

תוכן הספר

דבר העורך 'אוצר בית דין'	5
מידע הלכתי מקורות אספקה לקראת שנת השמיטה הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א רב במ.א גזר ויו"ר המכון למצוות התלויות בארץ	8
המשך בעניין דילול פירות בשביעית מו"ר הגאון רבי שלמה משה עמאר שליט"א הראשון לציון	11
גבולות ארץ ישראל - חלק ג הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א רב במ.א גזר ויו"ר המכון למצוות התלויות בארץ	17
תוספת שביעית בזמן הזה - המשך המאמר הרה"ג רבי אליהו ראש שליט"א מרבני המכון	31
דין אינו מתכוין בעבודות האסורות בשביעית הרה"ג רבי משה לנדאו שליט"א מרבני המכון	38
מדור סקירת ספרים ספר 'גבולות השדה' מאת הרה"ג רבי שניאור ז. רווח עורך הגיליון	48

'אוצר בית דין'

בתקופה בה ראו חז"ל שרבים הם החשודים על השביעית, שאינם מפקירים כהלכה וסוחרים בפירות שביעית, מינו בית הדין שבאותו הדור שליחים שהיו יושבים בפתח העיר, וכל מי שמביא פירות, נוטלים את הפירות ממנו, ומשאיירים בידו מזון ג' סעודות בלבד, ואת שאר הפירות היו מכניסים לאוצר [=מחסן], ובכל ערב שבת היו מחלקים לכל משפחה שיעור ג' סעודות לכל נפש לכל ימי השבוע.

כמו כן שלוחי בית דין, היו שוכרים פועלים שבוצרים את הענבים ודורכים בגת, מוסקים את הזיתים, ועוטנין בבית הברד, אורגים את התאנים, ועושים מהם דבילה, ומכניסים את הכל לאוצר ומחלקים את הכל לפי צריכת הציבור. אולם בתקופות לאחר מכן שהוכשר הדור והתמעטו החשודים על השביעית, לא מימשו יותר תקנה זו, והיה הציבור קוטף לעצמו כל אחד כדי צרכו.

בדורות האחרונים שבו להשתמש בתקנה זו, והוסיפו עוד כמה תוספות וכפי שיבואר להלן, וראוי מאד להשתמש עם תקנה זו, שכן זה מאפשר לשמור את הארץ בקדושתה, לדאוג לציבור הצרכנים ליבולים, ולתועלת לחקלאי שלא יצטרך לחפש פרנסה אחרת בשנת השמיטה ולחילופין לא יזדקק להיתרים שונים.

ובתקופתנו יש חשיבות גדולה מאד ליישם תקנה זו הלכה למעשה, שבזה מקרבים הרבה חקלאים לקיים את שנת השמיטה, ועוד שבזה אנו מחזקים ידיהם של אותם גבורי כח עושי דברו ששומרים ומקיימים כל הלכות שביעית מתוך מסירות נפש של ממש, ובודאי שזה עדיף מלעזור לאותם חקלאים שאינם בני ברית. ואפשרות זו למעשה עזרה במהלך השנים לקרב הרבה חקלאים לשמירת שמיטה, תוך אי הפקעה של קדושת שביעית של הפירות, שי"א שאף מצוה יש באכילתם.

אולם זה ברור שעל ביה"ד לנהוג בזה כפי ההלכה, ובודאי שלהמנע ח"ו מאיסור סחורה, שאז בודאי עדיף שלא לקיים תקנה זו. וראה בשו"ת חלקת השדה (ח"א שביעית סי' ב) שכתב שעמדתו של מרן הראש"ל זצוק"ל הינה להעדיף את מסגרת "אוצר בית דין" על הכל, וכ"ז תוך הקפדה על מחירים זולים שבשום אופן לא יעברו את המחירים שבשווקים, שאם לא כן אין כל זכות קיום לתקנה זו, עי"ש.

במכון למצוות, כגוף שפועל להנחלת מצוות הארץ, פועל זו השמיטה הרביעית 'אוצר בית דין'. לקראת שנת השבע הקרבה ובאה עלינו לטובה, בית הדין המיוחד לעניני השמיטה שע"י המכון כבר פתח את הדיונים וישב והכריע את ההנהגות לקראת השמיטה הקרובה שנת תשע"ה. כאמור, שנת השמיטה הקרובה היא הרביעית בה הוא נוטל חלק, כאשר שמיטה זו היא שלישית בה רבני בית הדין הם היושבים בבית דין זה. בית הדין הוא בראשות מו"ר הגאון הראש"ל רבינו שלמה משה עמאר שליט"א, ועמו הגאון חבר בית הדין הגדול רבינו שלמה בן שמעון שליט"א, ועמם הגאון מרא דאתרא דכפ"ח רבי מרדכי שמואל אשכנזי שליט"א, ועמם רבני המכון הרבנים הגאונים רבי שניאור זלמן רווח שליט"א ראש המכון, ורבי דוד אביטן שליט"א רב פוסק של מערך השמיטה שע"י המכון.

בית הדין מקיים ישיבות תקופתיות על כל העניינים ההלכתיים והמעשיים העומדים על הפרק במסגרת ההיערכות לשנת השמיטה ובמסגרת 'אוצר בית דין', כאשר כל הפעולות נעשות ע"פ הנחיות ההלכתיות של רבני בית הדין זאת לצד מתן מענה הלכתי לכל כל דבר הקשה אשר יביאון אליהם מהפעילות בשטח. חברי בית הדין גם בוחנים ומפקחים על התמחורים במסגרת 'אוצר בית הדין' שהכל יהא כדת וכדין ויגלם שכר עבודה של החקלאי כשליח בית דין.

מטרת 'אוצר בית דין' הינה בראש ובראשונה לאפשר לחקלאים להתמודד עם צרכי הפרנסה הקיומיים תוך שמירת שנת השמיטה כהלכתה מבלי להסתמך על היתרים. הפעילות של אוצר בית הדין נעשית תוך התנהלות הלכתית מהודרת ביותר.

לא פחות חשוב מזה, רבני המכון יחד עם רבני בית הדין רואים לנגד עיניהם את החשיבות הגדולה לקניית פירות וירקות מחקלאים יהודים ולא מיבול נכרי. וזה עצמו עוד פן חשוב מאד של עידוד ועזרה לחקלאים היהודים לצלוח מבחינה כלכלית את שנת השמיטה, תוך הקפדה הלכתית ללא פשרות.

מזה מספר חודשים נעשית פעילות קדחתנית למול חקלאים שפונים לבית הדין מכל רחבי הארץ לעריכת חוזים לשנת השמיטה תוך ירידה לפרטים בכל הנוגע לתמחור הנכון שיהיה מחד הוגן ובעין יפה עבור החקלאים, ומאידך שיגלם את עבודת החקלאי כשליח בית הדין ושישקף את היותם בית הדין שלוחי הציבור לתיקוני ולא לעיוותי חלילה. לשם כך נעזר אוצר בית הדין גם בתחשיבאים מקצועיים לצורך בניית המודל הסופי של התמחור הן לגבי ההוצאות הקבועות והן לגבי המשתנות.

במקביל ישנה היערכות למול משווקים רבים בכל רחבי הארץ שמוכנים לעמוד בתנאים ההלכתיים של אוצר בית הדין של המכון ולשמש כתחנות חלוקה של אוצר בית הדין לזיכוי הרבים ובבוא העת בע"ה יצאו פרסומים לציבור היכן ניתן לרכוש מתוצרת אוצר בית הדין. בנוסף לכך, לאחרונה יצא ספרו של ראש המכון הרה"ג שניאור ז. רווח שליט"א 'גבולות הארץ' ובו מוחקר הלכתי מקיף ומעמיק על גבולות הארץ, מוחקר המתפרסם גם במהלך החודשים האחרונים בחוברת זו. במסגרת השרטוט המדויק של הגבולות החדשים נוצר קשר עם חקלאים יהודים במקומות המוגדרים חו"ל באיזור הערבה, הן המזרחית לנחל, ובעיקר בערבה הדרומית מנחל פארן ומטה לכיון אילת.

כמו כן עוסקים רבני בית הדין שע"י המכון במתן הנחיות מעשיות לצמצום המלאכות המותרות בשביעית המיועדות 'לאוקמי' ע"י טיפול מוקדם המאפשר צמצום מלאכות בשמיטה. לשם כך נערכים דיונים הלכתיים תוך שימוש גם בידע אגרונומי מקצועי, כשהמסקנות המעשיות עוברות לביצוע ופיקוח בשטח תוך מתן הנחיות ספציפיות המתאימות לכל חקלאי ולכל סוג גידול.

במסגרת זו נערכים גם דיונים בשאלות הלכתיות העולות על הפרק וכן בחינת הצעות לפתרון בעיות מסויימות, כגון חקלאים שטוענים שאם לא יעשו פעולה פלוגית יתקבלו פירות קטנים ובלתי סחירים, האם זה בכלל 'לאוקמי' משום שיש להתחשב עם הרגלי אכילה של בני אדם כפי המקובל במקום ובשעה. וכן כיצד לתמחר את הוצאותיו של החקלאי בכגון דא. או למשל לגבי דישון דרך מערכת ההשקיה האם הוא גרמא וניתן להקל במקרים מסויימים או שיש לדונו כמו דישון בידים, וכן עוד נדונים הלכתיים העולים על שולחנם של הרבנים החשובים חברי בית הדין.

חשוב לזכור, שהצורך ההלכתי שלא לעשות מלאכות שאינם מותרות ללא חשש מצד 'לאוקמי', גורם לכך שלעיתים פירות אוצר בית הדין אינם יפים וטובים כדבעי כמו בשאר

שנים. על הציבור להבין את האילוצים ולדעת שקניית אותם פירות מהוה עידוד ישיר לשמירת שמיטה כהלכתה ע"י החקלאים גיבורי הכח עושי דברו.

לגבי ירקות, בנוסף לאיסומים מהשנה השישית, ולגידול בתחומי הערבה, אנו נערכים על פי פסקי רבותינו, לתוצרת הגדלה במצעים מנותקים ובתוך מבני גידול. תוך מאמץ של החקלאים להתאים את המבנים לתנאים החמורים כדי שיהיה מותר לרכוש מהם ללא חשש בשנה השביעית. התוצרת תהיה במיגוון ירקות, ובעיקר בירקות עלים.

בכלל זה נערכים כמובן גם להכשרה ופיקוח על מספר משתלות שהשתילים המגיעים מהם למצעים המנותקים יגדלו באופן שלא יהא בו שום חשש נעבד בשביעית.

בע"ה אנו גם עושים מאמץ, להכשיר ולפקח על משתלות וחממות גידול של פרחים כדי לתת מענה לצורך של פרחים בשמחות וכדו' שלא לקנות מגידולים שגדלו באיסור ח"ו.

במקביל להכנות המעשיות, נעשית גם עבודה פרסומית להביא לידי הציבור הרחב את המודעות לכל ענייני שביעית הנוגעים לו הלכה למעשה. במסגרת זו לבד מספר 'גבולות הארץ' שכבר הוזכר מקודם, המכון הוציא לאור את החוברת שבילי שביעית, חוברת מהודרת ובה הנחיות הלכתיות בשפה ברורה ונעימה המיועדת בעיקר לבעלי גינות פרטיות. החוברת הופצה בעשרות אלפי עותקים ברחבי הארץ.

כמו כן המכון הוציא לאור במהדורה מחודשת ומפוארת את החוברת שביתת הארץ לתלמידים שתופץ בקרב עשרות אלפי תלמידים ברחבי הארץ ללימוד ושינון הלכות שביעית. זאת לצד דיסק לצפיה בהפקת המכון שנועד ללימוד הלכות שמיטה בצורה חווייתית.

ולבסוף באים אנו בבשורה משמחת לכל שוחרי תורה ועוסקי הלכות שמיטה, בע"ה בימים אלו יורדת לדפוס מהדורה חדשה של הספר "שביתת השדה" – הלכות שביעית עם מראי מקומות, הערות והרחבות, שנתחבר ע"י יו"ר המכון שליט"א ובסיוע רבני המכון. הספר יוצא לאור במהדורה חדשה ומהודרת הכוללת הוספות רבות ומרובות שנוספו מהמהדורה הקודמת.

לסיום, ברכה מיוחדת להרה"ג שניאור ז. רווח שליט"א יו"ר המכון למצוות שהקים את אוצר בית הדין ולקח על עצמו את כל האחריות הכבדה הכרוכה בכך. יה"ר שבזכות פועלו הכביר יתקיים בו דברי הכתוב, "כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלקיך בכל מעשך ובכל משלך ירך".

בברכה

העורך

מקורות אספקת תוצרת לקראת שנת השמיטה תשע"ה

לקראת שנת השמיטה, פירסם המכון, ללקוחות העומדים תחת כשרות מהדרין של המכון, את מקורות אספקת תוצרת לקראת שנת השמיטה תשע"ה הבעל"ט:

איסוס שישיה:

- ❖ תוצרת מאוסמת מהשנה השישית, כדי להשתמש בה בשביעית. חובה ליידע אותנו מראש על כך ולאפשר לנו להגיע ולבדוק את המחסו, הכמות, והסגירה, ושיתאפשר לנו לפתוח את המקום ולסווגרו בשעת הצורך גם בשנת השמיטה.
- ❖ איסוס זה רלוונטי בתוצרת הבאה: תפ"א [5-4 חודשים], בצל, גזר [3 חודשים], דלעת ודלורית, ובקירורים גם כרוב.
- ❖ תוצרת זו כמובן חייבת בתרומות ומעשרות, ועל תוצרת זו יסומן "יבול שישיה, הופרשו תר"מ".

גידולי ערבה

- ❖ כל התוצרת הגדלה מעבר המזרחי של נחל הערבה, דינה כגדל בחו"ל, ואין בה כלל דיני שמיטה, וזה כולל חלק מהשדות החקלאים של נאות הכיכר, וחלק מהשדות של עידן וחלק מהשדות של עין יהב, ואת מובלעת צופר. ואת הגידולים בפארן שמעבר לנחלים ערבה ופארן.
- ❖ כמו כן כל הגידולים ביישובים, יהל, קטורה, גרופית, יטבתה, סמר, אליפז אילות וחוות הגידול אם קיימות מהיישוב יהל ומטה.
- ❖ כל התוצרת שתגיע משם תסומן "ללא חשש שביעית". והתוצרת פטורה מתרו"מ.

ירדן ויבול חו"ל:

- ❖ תוצרת המגיעה מירדן משטחים שבבעלות גוי, אין כל הגבלה לגביהם, וכל תוצרת שכזו, מאושרת להביאה ללא חשש, בכניסה לארץ היא תוחתם במעבר הגבול ע"י המשגית, ומשם תגיע לנקודות הסיטונאיות.
- ❖ תוצרת המגיעה מעבר הירדן [בחלק שנכבש ע"י משה והוא מעל נחל ארנון] (אמצע ים המלח ממוול עין גדי ומזרחית עד לכביש 15, וצפונית עד החרמון כשבחלק זה הצד המזרחי הוא עד מעבר להר הדרוזים) – לא תאושר אלא אם השטחים בבעלות הגויים בלבד, באם קיים שם חוות מכל סוג שהם בבעלות יהודים, לא תאושר קבלת התוצרת משם.
- ❖ ייבוא של תוצרת מכל שאר מדינות העולם, מותרים ומאושרים ללא הגבלה, להוציא את זיהויה המוחלט ע"י מערכת הכשרות, וחתימה על כל תעודה "יבול חו"ל".

אוצר בית דין:

- ❖ פתרון זה יעיל לפירות האילן, ירקות רב שנתיים, וגם לירקות חד שנתיים שהשתרשו באדמה קודם ראש השנה [וכמו שכתבנו הלכה למעשה בספר שבינת השדה בפרק העשירי, שהעיקר להלכה כדעת רוב הראשונים בדין זה].

- ❖ העיקרון הוא שבית הדין [שע"י רבני המכון] מקבל לטובת הציבור את השטחים החקלאיים, הוא מעסיק את החקלאי ושאר העובדים, הוא מחויב למשכורתם [ובחלקו הגדול גם לא מותנה ביבול], הוא משווק באמצעות הרשתות הסיטונאיות והחנויות לציבור הרחב. בית הדין משלם את כל העלויות והוא גובה אותם מהציבור באמצעות הסיטונאים.
- ❖ המחיר נקבע לציבור למכירה סיטונאית ומכירה סופית לפי מחיר השוק מינוס. והגם שהמחיר לחקלאי זה הוצאות "קבועות" ו-"משתנות", מכל מקום, המחיר לאורך כל העונה הוא בדרך ההגיון השיווקי שזה מחיר שוק, אולם לאורך כל עונת השיווק בית הדין גובה מן הסיטונאי, ומשלם לחקלאי, ומחזיק חשבון הלכתי כל העת של התשלום המגיע לחקלאי בגין ההסכם. בסוף התקופה יושבים עם החקלאי, לסיכום, ושולש אפשרויות קיימות:
- ❖ שהחקלאי קיבל את כל כספו, ונגמרה התוצרת שלו. והכל מושלם.
- ❖ החקלאי קיבל את כל כספו, ונותרה לו תוצרת עדיין, אז הוא ממשיך להביא תוצרת ללא תשלום של קבועות אלא רק של משתנות בלבד.
- ❖ החקלאי השלים את התוצרת, אולם בית הדין לא הצליח לגבות את התשלום המגיע לו בגין ההסכם עמו. במקרה כזה, בית הדין ישתדל בכל הכוחות להשלים את המגיע לחקלאי, או באמצעות תרומות, תמיכות, והשלמה וסיוע של הסיטונאים.
- ❖ לפתרון זה מוכרח המציאות, שיתוף פעולה של הרשתות ובתי העסק. הם מתחייבים על הכמויות ובמקביל לכך בית הדין מתחייב בעבורם.
- ❖ **סימונים ותרו"מ** – התוצרת פטורה מתרו"מ והיא תסומן "אוצר בית דין קדוש בקדושת שביעית".

מצעים מנותקים:

פתרון יעיל לירקות עלים ולחלק מהירקות הקשים.

מבנה החממה:

- ❖ המבנה צריך להיות מכוסה בגג העשוי מחומר אטום. ניתן להוסיף על הגג כיסוי של רשת צל ללא הגבלה.
- ❖ **דפנות:** סביב המבנה רצוי שיהיה דפנות בגובה של לפחות 1 מטר.
- ❖ **קרקעית המבנה:** קרקע החממה תהיה מכוסה כולה ביריעת ניילון על כל צדדיה, בכל מקום שמונח העציץ או שנוף הצמח מאהיל עליו. כדי להבטיח שקרקע החממה תהיה מכוסה בניילון לאורך כל השנה על כן יש להניח יריעות ניילון עבות [עובי 0.4 מ"מ לפחות]. ויש לכסות בשתי יריעות ניילון, או לחילופין שהיריעה התחתונה תהיה ניילון כנז', והיריעה העליונה תהיה יריעת פלריג. כיסוי קרקע החממה כולל גם את השבילים. הכיסוי יהיה עד קצה החממה. או עד 60 ס"מ מקצה שורת העציצים האחרונה בכל אחד מצידי החממה. קרקע החממה והשבילים המכוסים בניילון, עליהם להיות נקיים לבל יצטבר פסולת רבה על הניילון, ויתבטל הניילון לקרקע עולם. יש לאטום היטב בניילון סביב העמודים ובצדדים הקיצוניים שבתוך החממה.

סוג העציצים:

- ❖ **לכתחילה** ועל מנת לצאת ידי כל הדעות בהלכה מי שבא לבנות מצעים עדיף להשתמש בעציצים שאפשר לשני בני אדם להרימם, ועל כן יש להקפיד שהמשקל הכולל של העציצים כולל השתילים ומערכות ההשקיה יהיה עד משקל של 320 ק"ג. מצעים מסוג צמר סלעים הבנויים מחלקים חלקים, ניתן לאשר אף אם הם בערוגה ארוכה.
- ❖ העציץ עצמו יכול שיהיה מכל סוג חומר כולל שקיות ניילון.
- ❖ חורי הניקוז יהיו עד קוטר 0.5 ס"מ. ולכל היותר עד שני חורים. [חשוב להדגיש כי יש להקפיד כי גם תחת חורי הניקוז יהיה יריעת ניילון והמים יזובו לתוך מריזב או יזובו דרך שיפוע טבעי של הקרקע].

❖ אין אישור שימוש בערוגות המושקעות באדמה.

הוראות נוספות:

❖ בשעת הצורך, או כאשר אין אפשרות אחרת או אפשרות לשנות, או שזה הוצאות מרובות, אפשר לעיתים ובסוגי גידולים מסויימים להקל גם בגג שרובו אטום וביארנו את הדינים הלכה למעשה בשו"ת חלקת השדה חלק ג שביעית סי' טו, ע"ש. אולם כל כה"ג יש מקום להתיר רק בצירוף 2 ההוראות הבאות [יש להקפיד על כך לכתחילה גם בחממות באופן המוזכר לעיל, אולם במקרה דידן חובה לנהוג כך]:

1. העציצים ותכולתם ימכרו לגוי. המכירה תיעשה לקראת ראש השנה.

2. את המלאכות הבאות: זריעה או שתילה, וכן קטיף, יש לבצע רק ע"י גוי בלבד.

❖ **שתילים** – במהלך שנת השמיטה יירכשו שתילים רק ממשלתות העומדות תחת פיקוח המכון בלבד. הובלת השתילים תהיה במיתקן אטום לחלוטין בתחיתו ובצדדיו. יש להקפיד על ניתוק מוחלט החל מהיציאה מהמשתלה עד הכניסה לחממה. ורק לאחר הכניסה לחממה על גבי מצע מנותק ייפתח המיתקן וישתלו השתילים.

❖ על המוצר המוגמר ירשם "**גידול במצע מנותק – ללא קדושת שביעית**".

❖ **ברכת הנהנין** על המוצר תלויה בסוג המצע, וברוב סוגי המצעים הקיימים כיום הברכה על התוצרת הגדלה בהם היא ברכת "שהכל". מלבד מצעים שהם אדמה "כבול" "חול". במידה והשימוש במצע שברכת המוצר היא "שהכל" יש לפרסם זאת ליד חותמת הכשרות.

גידולי נברי

❖ קרקעות שבבעלות חוקית [טאבון] של נכרים, יאושר לקחת תוצרת מהם, לאחר הבדיקה על בעלות השטחים, ולאחר בדיקה על מקורות השתילים, ולאחר בדיקה של השטחים, ולאחר שמשגיח שהה במקום בזמן הקטיף ובתום המיון חתם על כל ארגז.

❖ כל שטח כזה, חייב להיות מאושר מראש לפני לקיחת התוצרת משם. וחייב לקבל אישור חחום מעימנו שאכן הוא מאושר לשיווק, וחייב להיות מתואם מאת משגיח מטעמינו.

❖ קרקע שהיא בבעלות מינהל מקרקעי ישראל, אף אם היא מוחכרת לגוי במשך שנים ארוכות, חקלאי זה אין מאושר ליטול ממנו סחורה, ולעיתים גם חלקות סמוכות יפסלו מחמת זה.

❖ קרקע של נכרי, שיש קשר כלשהו עם ישראל, חובה לדעת על כך מראש, כיון שלעיתים זוהי בעייה הלכתית עד כדי איסור אכילה של הירקות. קשר עם ישראל זה כולל גם אם מדובר "רק" מתן ייעוץ וכיו"ב. לעיתים בחתימת מסמך הבהרה חוקי בין הצדדים הדברים מתבהרים ומסתדרים על פי ההלכה.

❖ תוצרת נכרי תאושר רק אם באפשרותינו להכנס אל השטחים, לראות את סחורה, לפקח על קטיפתה ולסמנה. **אמנם תוצרת מהרש"פ מאזורים שא"א להכנס אליהם ואינם על הכביש ממש שאפשר לעמד בסמוך ולראות את הקטיף, בכה"ג התוצרת לא תאושר** לשמיטה, וכל הסכם עם נכרי או מגדל כזה לא יאושר. רק תוצרת שהיא מאד מסורתית לגידול נכרי בלבד, כגון קישוא בלדי, חציל לכבישה, צ'יפקה, לוביאה, יאושר להביאה ממקום גידול זה.

❖ תוצרת של נכרי פטורה מתרומות ומעשרות, ותסומן "יבול נכרי".

יהי רצון שזכות שמירת השמיטה כדינה, בה אנו ממליכים את קוב"ה על כל הארץ, ומראים את אדנותו יתברך לעין כל, ומבטלים את הישות שלנו לגמרי, נזכה ובשנה זו אדון כל הארץ, יעביר הגילולים מהארץ, וידעו כי אתה שמך ה' עליון על כל הארץ. ובזכות זה, נזכה ויתבערו כל אויבינו הרוצים להשליכנו מארץ הקודש ח"ו, ונזכה שבו דוד יבוא ויגאלנו גאולת עולם, אמן!

ביקרא דאורייתא

שניאור ז. רווח

דילול פירות בשביעית

המשך המאמר מהגיליון הקודם

עוד נראה לבאר החילוק שכתבתי לעיל בטעם ובסברא, דאע"ג דשתי הבצירות הן דבר אחד וכולים שתיהן בשה באב אחד, ועל שתיהן לוקה משום לאו אחד שהוא "לא תבצור", ואעפ"י כן אפשר שיהיו שונים זה מזה בצורה של המלאכה, ואין חובה שגם בוצר לעבודת האילן לא יתחייב עד שיבצור כל האילן בבת אחת, כמו בבוצר לפירות. דענין הבצירה של כל האילן ביחד אינו ענין למהות של מלאכה זו, שהתורה אסרה בצירה, שנא' לא תבצור, ולא נתנה שיעור בדבר, אלא מה שאמרו חז"ל שלא יבצור כדרך שהוא בוצר בכל השנים, הוא ענין אחר, שהתורה אמרה והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, ומאידך נאמר לא תבצור, ואיך יאכל אם לא יבצור, ופירשו חז"ל, שמוכרחים לבצור כדי לקיים הכתוב שאמר לאכלה, ומה שנאמר לא תבצור, היינו שלא תבצור כמו בכל השנים, וקבעו מה היא דרך הבצירה בכל השנים, וכן קבעו איזה שינויים עלינו לעשות ולשנות בשנה השביעית, שלא נעבור על הלאו דלא תבצור.

והדרך בכל השנים שהבוצר כרם או אילן בשביל פירותיו, הוא בוצר כל פריו של האילן ביחד, ובזה אמרו שישנה בשביעית ויבצור מעט ויאכל וכו'.

והואיל וכל מה שקבעו שלא יבצור הכל, אינו משום שזה אופיה של מלאכת הבצירה, אלא משום דבעינן שישנה מהדרך הרגילה של הבוצרים במשך השנים, ע"כ יש לומר דבכל אחת משתי הבצירות נדון לפי עניינה ודרכה, ומשום כן בצירת הפירות, שהדרך כל השנים לבצור הכל, קבעו שישנה בשביעית ויבצור מעט, אבל הבוצר לעבודת האילן לחזקו ולהשביחו, שאין דרכו בכל השנים לבצור הכל כדי לחזק האילן, אלא הדרך של המדללים ידועה ומפורסמת, שמורידים חלק מועט מן הפירות, ורובם נשארים באילן וממשיכים לגדול ולהתפתח.

וע"כ נקרא בשם "דילול" שמדללים חלק מהפירות והרוב נשאר, ואחר שכן הוא דרך מלאכת הבצירה לעבודת האילן, בכל השנים, י"ל בפשיטות שגם הבוצר בשביעית לעבודת האילן, כשיבצור כמות הראויה להברות האילן ולחזקו, חייב. אע"פ שרוב הפרי עודנו מחובר באילן, חייב משום לא תבצור, שכיון לעבודת האילן, ועשה המלאכה הזאת כמו שרגילים לעשותה בכל השנים. ולא כמו שכתבו משם הגאון מוהרי"ש זצ"ל דאינו חייב גם בבצירה לעבודת האילן עד שיבצור כל האילן יחד, אלא האי כדיניה והאי כדיניה. ודין כל אחת מהבצירות הנ"ל נקבע על פי הדרך של אותה בצירה בכל השנים. וכנ"ל.

וחילוק זה בין שתי הבצירות אינו חשוב חילוק במלאכת הבצירה, שהרי ענין בצירת כל האילן או חלק ממנו, אינו שייך למהות של המלאכה, אלא לדרך המלאכה בכל השנים,

ויש לנו להתחשב בדרך של כל בצירה כפי שמתבצע כל השנים כדי לדעת כיצד לבצע בשביעית בלא איסור של לא תבצור, דהיינו לשנות בבצירה מהדרך הרגילה בכל השנים, דהיינו לבצור ע"י שינוי.

ולפי הענין של המלאכה ודרכה נקבע השינוי לשנה השביעית, בבוצר לצורך פירות פירשו לנו שיש לבצור מעט, ויאכל, ושוב יבצור מעט ויאכל, אבל בבוצר לעבודת האילן, שבכל השנים בוצר מעט לפי השערת המומחים ולפי הנסיון שיודעים כמה יש לבצור ומה יש להניח על העץ, ואם גם בשביעית יבצור מעט לעבודת האילן, ונמצא שהוא עושה אותה מלאכה כדרכו בכל השנים, אלא צריך למצוא הדרך לשינוי במלאכה זו מדרך בכל השנים.

והנה הרמב"ם ע"ה ביאר לנו משם חז"ל מה הוא השינוי הנדרש לבצור פירות רגיל, ואילו בבוצר לעבודת האילן, לא ביאר מאומה, ואולי אפשר לומר, דגם בוצר לעבודת האילן, אם בוצר מעט מהפירות לא יתחייב, ואע"פ שדרך מלאכה זו דבוצר לעבודת האילן, שבוצר רק מעט, מ"מ אין ניכר ממעשיו שעושה כדרך כל השנים, שעל פי רוב בוצרים בשביל הפירות, וכשבוצרים בשביל הפרי, צריך לבצור מעט, ואוכל וכו', וזה גם בצר רק מעט, אפשר דכיון שבמעשה הבצירה לא ניכר למה מכיון בבצירה זו, לא נקרא שעושה כדרך כל השנים, וש"י. ועכ"פ המחמיר לשנות גם בזה, כגון שבוצר רק מחצית מהכמות שהמומחים אומרים שצריך לבצור לעבודת האילן, ומניח מחצית למחר וכיו"ב, תע"ב.

יד. עוד ראיתי להרה"ג הכותב רד"א שליט"א, שמדמה בוצר לעבודת האילן לדין דקוצץ בתולת השקמה שכתב הרמב"ם ז"ל (בפרק א' הלכה כ"א) שקציצתה הוא עבודת האילן, שע"י קציצתה תגדל ותוסיף. ע"ש.

והדמיון לתולת השקמה אינו מדויק, דקציצת בתולת השקמה היא דומה לזומר, וכאן בבוצר לעבודת האילן, הוא מלאכת בוצר ולא זומר, שהרי הוא לוקה משום לא תבצור, שאעפ"י שהמטרה וזה בשתי המלאכות, שהיא לחזק האילן ולהשביחו ושיגדל ויפרה, מ"מ שתי מלאכות שונות הן, ששם וכן בכל זומר, הוא כורת מן העצים ומן הענפים, וזה מלקט פירות מן העץ וזה ענין אחר, והגם שגם בזה יש עבודה לאילן, מ"מ זו עבודה אחרת.

ועוד שבוצר לעבודת האילן היא מדאורייתא, ולוקה עליה משום לא תבצור, אבל קציצת בתולת השקמה נראה שהוא איסור דרבנן, שהרי הרמב"ם ז"ל כתב דין זה בפ"א כ"א, ושם בפרק א' כתב בתחילתו את ארבעת המלאכות שאסורות בשביעית מן התורה, ומהלכה ד' ואילך דן במלאכות האסורות מדרבנן, ובהלכה כ"א כתב, אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית כדרך שקוצצין בשאר השנים מפני שקציצתה עבודת אילן וכו', וגם לא סיים בשם של מלאכה ולא אמר שנאמר וכרמך לא תזמור, כמו שכתב בפ"ד ה"א והלכה כ"ב, שסיים בשניהם שנא' את ענבי לא תבצור, או שנא' את ספיח קצירך לא תקצור. וכאן רק כתב אין קוצצין, ועוד דבפ' המשניות (שביעית פ"ד מ"ה) כתב הרמב"ם ז"ל, וכורתין האילן במקום ידוע ממנו, כדי שיתחזק כוחו ויתן פריו בעתו לרוב, כמו הזמירה בכרמים, עכ"ל. ומדקאמר כמו הזמירה, נלע"ד שאינו אלא מדרבנן, ובפרט לסוברים שימירה מהתורה אסור רק בכרם.

וכאשר דימיתי כן ראיתי לרבינו בעל החזו"א ע"ה (שביעית סימן יט סק"ד) שכתב, בתולת שקמה אפילו מתכוין לעצים בלבד אסור לקוצצה, ואפילו בשל אחרים, אלא א"כ

קוצצה עפ"י התנאים המבוארים (במשנה וברמב"ם שם), כ"כ משמו בדרך אמונה (פ"א הי"ט אות ק"ס). ע"ש.

וראיתי בחזון איש שביעית (סימן י"ט אות י"ד, ד"ה ומ"מ אם וכו'), וז"ל באמצע הדיבור שם: ויש לעיין הלא בבתולת השקמה תנן אין קוצצין אע"ג דמכוין לעצים, ואפשר התיס כדמפרש ר"י דגומס עם הארץ, דאם משייר מינכר מילתא שהוא לעבודת האילן וכו', ולפ"ז נראה דגם בשל אחרים אין קוצץ כדרך עבודתה.

וע"ש עוד בד"ה ויש לתמוה, שכתב באה"ד, וז"ל: ואף לדעת הר"מ דכל אילנות אסירי בזימור מן התורה, נראה דקציצת בתולת שקמה תולדה, ועוד דאינו מתכוין אלא לעצים מותר מה"ת למש"כ לעיל, עכ"ל.

נמצא מבואר שדעת החזו"א ע"ה שגם להרמב"ם ז"ל דזומר חייב מהתורה בכל העצים ולא רק בגפן, בבתולת שקמה מודה הרמב"ם ז"ל שהוא רק מדרבנן. (ובציוה"ל אות ר"צ, כתב שהחזו"א בסימן כ"א ס"ק ט"ו, חזר בו ממ"ש כאן שלהרמב"ם איסור זמירה הוא מן התורה בכל האילנות. ע"ש). וכן מבואר בדרך אמונה (פ"א הלכה כ"א אות ק"ס) וז"ל, עו"כ (החזו"א) דלכו"ע קציצת בתולת שקמה אינה אלא דרבנן.

והוא תנא דמסייען במה שכתבתי לעיל להוכיח מלשון הרמב"ם ז"ל בפירושו למשנה שקציצת בתולת שקמה אינה אסורה מן התורה, ואשר ע"כ אין לנו לדמות דין דבוצר לעבודת האילן שמפורש ברמב"ם שהוא לוקה משום לא תבצור, לדין בתולת שקמה שאיסורו דרבנן, וגם ששם דמי טפי לזומר ולא לבוצר.

וראיתי שהרה"כ שליט"א בהערה שם (אות 2) שכתב דמהגמרא ב"ב (דף צ') ומפירוש המשנה להר"מ בשביעית, עולה שמדובר בקציצת ענפי האילן בגובה מסויים כדי לגדלו וכדי שיוציא פרי, ויתכן שגם מלאכה זו היא בכלל בצירה לעבודת האילן ולא בכלל זמירה, שהרי לדעת הרמב"ם ז"ל זמירה אינה אלא בגפן, ויש שלמדו מזה שלהרמב"ם ז"ל זמירה שייכת בכל האילנות, ולהאמור י"ל דזמירה להר"מ היא רק בגפן, אבל הקוצץ בתולת שקמה אינו משום זמירה, אלא משום בצירה לעבודת האילן וכו', עכ"ל. ואחר המח"ר א"א לומר כן, ולא רק משום דברי החזו"א הנזכר, אלא כבר כתבתי דיש הבדל מהותי בין זומר שהוא בעץ או בענפיו, ובין בוצר שהוא בפירות בלבד. ועוד שקציצת בתולת שקמה מדרבנן, ובוצר לעבודת אילן הוא מהתורה וכו"ל.

ועפ"ז אין מקום למה שכתב הרה"כ שליט"א עוד (בהערה שם) דלפ"ז מצאנו מקור לדין בוצר לעבודת האילן שכתב הרמב"ם. ע"ש. דאין זה מקור ולא סמך לבוצר, דאיך נלמד דין דאורייתא מדין דרבנן.

עו"כ הרה"כ נר"ו שם, משם שו"ת מהרי"ל דיסקין (סימן כ"ז), שקציצת קני סוכר בשנה הראשונה לגדילתם, הוא בצירה לעבודת האילן, וכתב שהוא גם זמירה, והרה"כ נר"ו כתב עליו דאיל לשיטתו שכתב לעיל ששייך זמירה גם בשאר אילנות, עו"כ הרה"כ נר"ו וידוע שגם עשבי תבלין שונים, וכן ורדים, קוטפים מהם במקום מיוחד שיועיל לעץ ויגדל, ואין עושים גיזום אחר, ומסתבר שדבר זה נקרא בוצר לעבודת האילן, אבל דילול שנעשה שלא בשעת הבציר, ואינו אלא לתועלת הפירות היא מלאכה בפני עצמה, ואינה בכלל בוצר לעבודת האילן כלל, עכ"ל.

ולא ביאר לנו לאיזו מלאכה בפני עצמה התכוין, והנה מה שכתב מהרי"ל דיסקין שקציצת קני סוכר בשנה הראשונה היא בצירה לעבודת האילן, אם הקנים שקוצצים ראויים

לאכילה שמהם מוציאים הסוכר, אפשר להבין למה קורא לזה בצירה לעבודת האילן, אך לא מובן למה כתב שיש בזה גם זמירה, ואפילו לשיטתו שמשוה שאר אילנות לכרם למלאכת זומר, מ"מ זה שקוטף פרי אינו זומר, ואם מחשיב את מה שהוא קוצץ לחלק מהעץ או מענפיו, א"כ לא שייך בזה בוצר לעבודת האילן, דהבצירה מהותה רק בפירות.

ועוד נלע"ד, דקנה הסוכר הגם שמהם מוציאים הסוכר ע"י שלוחצים אותם במכונה, ואפילו אם מוצצים מהם בפה, מ"מ אינו נראה שיקראו פרי, אלא זה גוף העץ, שהוא מלא סוכר, והסוכר הוא הפרי, רק נקטף עם גוף הקנה, וא"כ לא שייך בזה בצירה, ולכאורה גם בזמירה יש לדון אם שייך בקנה סוכר, דעצו שונה משאר העצים, שעצו ופריו אחד הם, וגם האופי של גידולו שונה מאוד, ויש לברר פרטים בגידול קנה סוכר ממומחים, ולהתיישב בדבר בעה"ו.

והרה"כ שליט"א כתב עוד, וכידוע גם עשבי תבלין שונים, וורדים, הקטיפה (לצורך שימוש) נעשית במקום מיוחד שיועיל לעץ ויגדל, ואין עושין גיזום אחר לעץ, אלא מדייקים בצורת הקטיפה, ומסתבר שדבר זה נקרא בוצר לעבודת האילן, אבל דילול שנעשה שלא בשעת הבציר ואינו אלא לתועלת הפירות היא מלאכה בפני עצמה, ואינה בכלל בוצר לעבודת האילן כלל, עכ"ל.

קשה עלי לקבל שקטיפה בעץ הורד שנעשית במקום מסויים תקרא "בוצר" לעבודת האילן, דבוצר שייך כשקוטף הפרי כדרכו, וזה דומה יותר לזומר, ובעשבי תיבול בודאי לא שייכת מלאכת זמירה, שנחלקו הפוסקים בשאר אילנות אם יש בהם זמירה כמו בכרם, או רק בכרם לבדו, ובעשבים ודאי לא שייך, ובצירה היא בצירת פירות, ובורד אין פרי, הגם שראיתי שעושים מעלי השושנה ריבה עדינה, וכן הראני חתני הרא"צ סבטו הכהן נר"ו בחזו"ע בברכת האילנות, שיש פוסקים שהורו לברך עליהם ברכת האילנות, מ"מ אין לזה דין פרי שיקרא שמו בוצר, וזומר בודאי לא שייך בכאלה, ואולי יהיה בזה איסור דרבנן, דלא עדיף מבתולת השקמה שהוא דרבנן וכנ"ל, ועדיין צריך להתיישב בדבר, ללמוד מפי מומחים על ורדים ועשבי תיבול, ואחר שנשכיל להבין המציאות של עבודתם די הצורך נוכל להסיק המסקנא.

ומ"ש כת"ר אבל דילול וכו', היא מלאכה בפני עצמה, לא ביאר לנו כונתו לאיזו מלאכה הוא מכוין.

טו. ומעתה נבא לדון בדילול הפירות שמדללים הפירות בעודם קטנים ועדיין אינם ראויים לאכילה כלל וכלל, דאפשר דבזה לא נקרא בציר, דאין אדם בוצר אבנים מהאילן, ומאחר שלא נקרא בוצר, ממילא יש לומר דלא שייך בזה בוצר לעבודת האילן, וגם זומר לא הוי, שאינו חותך לא עצים ולא ענפים.

וראיתי להרה"כ שליט"א (ד"ה ויש מקום לומר) שדן אם יש לדלול של ימינו דין בוצר, מאחר שקוטפים אותם ביד ולא חשיב בצירה אע"פ שהפירות הנשירים נקטפים ביד גם בשלב הסופי של הפרי, מ"מ כל שקוטפים ביד לא מיקרי בשם בצירה, ושו"כ שאינו מוכרח שהרי לשון הרמב"ם ז"ל (פ"ד כ"ב) פירות שיוציא האילן בשנה השביעית, לא יאסוף אותם כדרך שאוסף בכל שנה שנאמר את ענבי נזירך לא תבצור, הרי שכתב "אסיפת פירות" כדרך כל השנים. וצ"ע. עכ"ל.

והנה כב' הרה"כ שליט"א כתב, שכל שקוטפים ביד לא מיקרי בצירה, ומדקדק מלשון הרמב"ם ז"ל שמשמע שאפילו אסף בידיו נכלל בלא תבצור, ואין דקדוק זה מוכרח,

דאפשר דאסיפה שנקט הרמב"ם ז"ל הוא לשון כולל על כל הפירות, דלשון בצירה הוא שייך בכרם, ובזית נקרא מוסק, ובתאנים אורה, ובתמרים גודר, והרמב"ם ז"ל כתב בפ"א ה"ב, דכרם לאו דוקא וה"ה לכל האילנות, ומסתמא שלבצירה כל העצים שוים, וכדי שלא יאריך בשינויי לשון לכל עץ, ע"כ נקט לשון הכולל את כולם והוא לשון אסיפה, ולעולם י"ל דאסיפה ביד בלי כלי לא מיקרי בוצר. וכאן שנקט לשון אסיפה וכלל אותה בכלל לא תבצור, לא איירי שאספם בידו, אלא בכלי, ורק חידש לשון הכולל לכל הסוגים וכנ"ל.

ועוד ראיתי במקורות וצינונים (ברמב"ם הוצאת רש"פ) שכתבו, כדרך שאוסף, להורות שהוא הפקר (סה"מ ל' – רכ"ג). עכ"ל. ואולי הכונה שלשון אוסף מראה שמדובר בהפקר, וגם לפי זה לא מוכח ללמוד מזה שגם מה שתולש ביד הוא בכלל לא תבצור.

ויש מקום לומר שאחר שלמדנו שצריך לשנות, וכמ"ש הרמב"ם ז"ל (בהלכה כ"ב) שלא יאסף אותן כדרך שאוסף בכל שנה. ובהלכה כ"ג, כתב וכיצד עושה, תאנים של שביעית אין קוצין אותם במוקצה, אבל מייבש הוא אותם בחרבה וכו', וכן בשאר הדברים כל שיכול לשנות משנה, עכ"ל. א"כ אם תולש בידו פירות שדרך לבצור בכלי, הוי שינוי ולא עובר על לא תבצור. מיהו פירות שבכל שנה תולש בידו בלי כלי, צריכים למצוא שינויים אחרים.

ובפרט שיש ראשונים שפירשו במשנה (פ"ח מ"ו) דמה ששינוי אין קוצין אותן במוקצה וכו', דהיינו שלא יקצוץ התאנים בכלי המיוחד לכך, אלא בחרבה, דהיינו בסכין, כדי שיהיה שינוי, וזהו פירושו של ר"ש ז"ל שם, ולשיטתם בשינוי זה מותר לקצוץ, וכ"ש בתלישה ביד שהוא שינוי גדול יותר. והרדב"ז ז"ל על הרמב"ם ז"ל שם, כתב שהרמב"ם בפיה"מ פירש שמוקצה הוא מקום ששוטחין בו התאנים והענבים, אבל י"מ מוקצה כלי מיוחד לקצוץ בו תאנים וכו', וכתב בזה"ל: ושני הפירושים אמת דלעולם בעי לשנויי, וכו' עכ"ל. [ועיין ברדב"ז ז"ל שדן במ"ש ר"ש ז"ל דכל זה בשמור אבל במופקר שרי כי אורחיה ע"ש, ועיין ב"ש ע"ז, ועיין במהר"י קוקוס ז"ל שהאריך בזה].

וגם מהר"י קוקוס ז"ל כתב את שני הפירושים של הרמב"ם ז"ל ושל הר"ש ז"ל, וכתב, והטעם בכל זה שישנה מפירות שאר שנים וכאשר נתבאר, עכ"ל.

והנך רואה שמהר"ק וגם הרדב"ז ז"ל שני נביאים דברו בסגנון אחד, שהעיקר הוא השינוי שישנה מפירות שאר שנים, וא"כ ק"ו הוא לתולש הפירות ביד בלי כלי דשרי, דזה שינוי גדול יותר.

[ומ"ש לעיל דנקט לשון אסיפה, להשוות כל האילנות לקטיפת הפירות, וכדי שלא יפרש בוצר בענבים וגודר בתמרים וכו', ע"כ כתב לשון אוסף לכלול את כולם שדינם שוה לבוצר בענבים. הנה כאשר דימיתו כן ראיתי בחוט השני על הרמב"ם (פ"א ה"ב עמוד ס"ד) ד"ה ולענין לקיטה בשביעית בשאר אילנות, הקשה האגלי טל (ריג) שכיון שקצירה ובצירה כתובים להדיא בתורה, נימא דכל הנך שיש להם שמות אחרים כמו הגודר והמוסק והאורה וכו', הו' תולדות ויאסרו רק מדרבנו, והרמב"ם כתב (לעיל פ"א ה"ב) אחד הכרם ואחד כל האילנות, משמע שגם שאר אילנות איסור הלקיטה הוא מן התורה, וע"ש מה שתירץ, והמנחת חינוך (ריד) כתב דודאי גודר ומוסק הם בצירה ממש ואין ביניהם אלא חילוק שמות, ומשו"ה כולם אסורים מן התורה, עכ"ד. ומאחר וכולם שוים שפיר שייך למימר מה שכתבתי, דע"כ נקט לשון אסיפה, וכנ"ל].

עוד כתב בחוט השני משם מנחת חינוך שם, דתולש (ביד) דבשבת הוי תולדה וחייב, גם לענין שביעית הוי תולדה, ומשו"ה אסור רק מדרבנן, ואין הוא משום קוצר ובוצר, דיש חילוק בין קוצר ובוצר שהם בכלי לבין תולש בידו, משא"כ מוסק וגודר, דאיכא רק חילוק שמות ביניהם, עכ"ל. נמצא שיש לנו על מה להשען דתלישה ביד הויא תולדה, כדברי המנחת חינוך, אלא דמה שכתב שזה אסור מדרבנן, בזה אחר המחילה מגאון ישראל בעל מנח"ח ע"ה, נלע"ד דהואיל והוא עצמו מחשיב את זה לשינוי ממש, שלא כגודר ואורה וכו', שחלוקים רק בשמות, ולא במהות המלאכה, כאן זה שינוי בעצמות המלאכה, וכיון שכן יש להתיר גם מדרבנן, משום שגם בצירה וקצירה שהם מפורשים בתורה, מותרים הם ע"י שינוי, וע"כ זאת שהיא שונה מבצירה, יש להתיר, ויש ללמוד כן בק"ו מדברי הר"ש ז"ל במשנה (פ"ח מ"ו) הני', דאפילו בסכין מותר, וכבר כתבתי משם מהרי"ק והרדב"ז ז"ל, דגם פירוש זה אמת וחשיב שינוי שחותך בסכין ושרי, וק"ו לזה שתולש בידו דיש להתירו לכ"ע.

טז. ומוזה אבא העיר על דברי הגר"נ קרליץ שליט"א בחוט השני שם שכתב ע"ד המנחת חינוך, וז"ל: ובזמנינו שיש מכשירים לתלישה, אפשר דתולש כזה הוי בכלל קוצר ובוצר האמור בתורה. עכ"ל. והיה לו להבהיר באה"ט, דאם מכשיר זה מיוחד לתאנים ובו תולשים כל התאנים, א"כ היינו אורה בתאנים, שכבר כתב משם המנח"ח דדינו כבוצר וקוצר, אבל אם משתמשים בו רק בשביעית, הוי שינוי ומותר גם מדרבנן.

עוד דן בחוט השני שם בבצירה מכנית של ענבים, שבמקום לחתוך אשכול ענבים מן הגפן, חותכים כל הענף שיש בו כמה אשכולות, ומביאים אותו למקום מסויים, ושם מפרידים את האשכולות מן הענפים, אם זה נחשב בצירה שאסרה תורה, שהכתוב אומר, ואת ענבי נזירך לא תבצור, ואפשר דקאי רק על הבוצר ענבים מהעץ, ולא בכהאי גוונא, דאפשר דחשיב שינוי, וסיים בזה"ל: ונראה שאם זה הדרך לבצור באופן זה, הרי זה בכלל בצירה האמורה בתורה, עכ"ל.

ויש מקום לומר דאפילו אם בוצרים באופן זה, מ"מ זה לא הבוצר הנכתב בתורה, ולכל היותר יהיה תולדה, ובשביעית כל התולדות מלבד שתיים, אינן אסורות אלא מדרבנן, וכבר כתבתי דכיון דהוי שינוי שרי גם מדרבנן. ולמעשה נראה דבדאי שיש עדיין רבים, שבוצרים האשכולות אחד אחד מן הגפן, וא"כ זה שבוצר זמורות שבכל אחת יש כמה אשכולות בודאי דהוי שינוי ומותר.*

עו"כ שם, ומ"מ אין בזה משום "לא תזמור", שכבר נתבאר לעיל דאין זומר אלא כשמדקדק לזמור ע"פ חכמת הזמירה, דאל"כ אין בזה תועלת וכו'. ודבריו בזה נאמנו מאד, ויש להוסיף עוד טעם בהיתר, דמעשיו מוכיחים עליו שאין כוונתו לזמירה אלא להקל על עצמו מלאכת הבצירה.

[ועיין עוד בחוט השני (על הרמב"ם פ"ד הכ"ב) שם במה שמפרש באיסור קצירה ובצירה ומפלפל בזה, ויש לשאת ולתת בדבריו, ועוד חזון למועד אי"ה].

[המשך אי"ה בגיליון הבא]

* הערת הרה"ג רבי דוד אביטן שליט"א: כל ענבי המאכל בוצרים ביד, ורוב ענבי היין בוצרים ע"י מכונה שנקראת "בוצרת" [סוג של רכב שעובר בשורות הכרם, ויש לו חישונים ומצלמות, שמוזהה ומבדיל בין הענבים לעלים וכו'], וכפי מה שראיתי לאו דוקא בוצרת ענפים שלמים, אלא שאינו מדייק לגמרי לבצור יפה יפה, וכיון שהוא לצורך יין לא אכפת כו'. גם למסיק זתים כבר יש שמשתמשים במכונה מעין זו. ד.א.

גבולות ארץ ישראל - חלק ג*

מקומות שנבבשו רק על ידי עולי מצרים ויש להקל בהם לענף ספיחין

דמשך סדרת מאמרים בנוגע לגבולות הארץ

המאמרים בגליון זה יסוּבו על הנשאים הבאים: הגבול הדרומי מערבי; הדמעות בפוסקים על גבול אשקלון ועל עזה; מסקנת הדברים לגבי הגבול הדרומי מערבי.

ה. הגבול הדרומי המערבי:

הנה על גבול זה עסקתי בתשובה שנתפרסמה בחלקת השדה כרך שני גבולות הארץ סי' ד, וכאן אביא את עיקרי הדברים ואוסיף בע"ה מן החדש.

בכל הנקודות של הגבול שהוזכרו בתורה ובנביאים, מצאנו בגבול המערבי את נחל מצרים ואת הים הגדול. כך שלכאורה פשוט שהגבולות מבוררים בצד המערבי, ובפרט שכפי שיבואר להלן עו"מ כבשו בצד דרום את הכל כפי המצוין בתורה, כך שלכאורה הכל ברור. אולם מה נעשה, ואין הסכמת הפוסקים גם על נחל מצרים. אלא שכולם מודים שאותו נחל לדעתם הוא נשפך או ישירות לים, או באמצעות אחת משלוחותיו.

ובתשובתי שם אספתי את דברי המפרשים בזה ודנתי בדבריהם, וכאן רק נביא את דעתם. יש אומרים שנחל מצרים הוא הנילוס, אלא שנשפך באמצעות אחת מהשלוחות [כגון פילוסין] אל הים הגדול, ונמצא לכאורה שחלק גדול ממצרים הוא ארץ ישראל – כן כתב רש"י בפ"י לספר יהושע (פ"ג פס' ג). ומכל מקום בכל המקומות האחרים שלא נאמרו כסיפור דברים אלא תיאור הגבולות לא כתב רש"י מאומה. וכן פירש הרד"ק שם, שנחל מצרים היינו הנילוס. וכן הוא בתרגום יונתן בן עוזיאל (במודבר שם פס' ה) שהיינו נילוס דמצרים. וכך תירגם הירושלמי שם. וכ"כ הר"ש סיריליאן בפ"י למסכת שביעית (פ"ו מ"א ד"ה ועד הנה, ועי' מש"כ עוד הר"ש סיריליאן בהמשך שם בגמ' בד"ה ליתין, וכ"מ הגר"א (בביאורו לנ"ד יהושע ט"ז פס' ד). ועי' בספר ערך לחם (למהריק"ש והב"ד בספר משנ"י עמ' קי"ד הערה ה') שכתב שדעת רש"י ותוס' רוב הפוסקים שראיתי דבריהם, שנחל מצרים הוא הנילוס, עכ"ד (ועי' בתוס' ערכין ט"ו ע"א ד"ה כשם, שהזכירו שהנילוס הוא המבדיל בין א"י למצרים. ומ"מ אפשר דלא מוכרח, וד"ק).

* ראה במדור ספרים סקירה על ספר 'גבולות הארץ' שיצא לאור ובו הקונטרס השלם של ארץ ישראל לגבולותיה.

ומאיך מצינו לראשונים אחרים שכתבו שנחל מצרים היינו ואדי אל עריש ולא הנילוס, כ"כ רבינו סעדיה גאון בתרגומו לתנ"ך (במדבר שם, ובישעיהו פכ"א פס' יב). וכ"כ בספר כפתור ופרח (פ"א בד"ה הרי שנחל מצרים. וע"ע שם שכתב שכ"ה דעת רש"י, וע"י ע"י בתשובתי שם). וכ"כ הרדב"ז (בשו"ת ח"ו שני אלפים ר"ו) שהוא ואדי אל עריש. והביא שם מה שפ"י הרא"ם שהיינו הנילוס, וכתב ע"ד שאין לתפוס עליו שהוא צייר מה שהוא לא ראה, וכתב על האומרים שזה נילוס "ובלי ספק שזה טעות מפורסם", והוסיף שם שכן אומרים עד היום העכו"ם כי עד שם הוא גבול מצרים, וסיים, "ולמפורסמות אין צריך ראיה". עכת"ד. וכ"כ הרדב"ז בפ"י על הרמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"ז) שהיינו אל עריש, וכל האומר שזה הנילוס אינו אלא טועה (וע"ע מש"כ בשמו בארץ חיים – סיתהון ביו"ד של"א בד"ה וכתב הכפתור ופרח). וע"ע בביאור האבן עזרא לספר במדבר (שם) שכתב: נחל מצרים – ואינו היאור. וכ"כ באברבנאל שם, וכ"כ עוד מפרשים עה"ת, ע"ש. וכ"כ בס' תבוא"ה (שם) והאדמו"ק (שם). וכ"כ הגרי"מ טוקצינסקי בספרו א"י, והוב"ד גם בספר "הארץ לגבולותיה", והוסיף שם, שבמפת הפסיפס שנמצאה בעיירה מידבא, וכמשוער משנת ד"א ש"כ, מצוין נחל מצרים – ואדי אל עריש. וכסיכום לדברים נביא מש"כ הגר"מ כהניו בהקדמתו לספר "ארץ חפץ", וז"ל: ודע להגבול המבואר בתוה"ק עד נחל מצרים. מיצר הגבול הדרומי, הסכימו כל הראשונים והאחרונים, שזה הנחל אין זה נהר הנילוס רק שהוא השיחור וכו' ונקרא בלע"ז ואדי אל עריש. וע"ע בספר מרכבת המשנה על הרמ"ו (הלכות תרומות פ"א ה"ז) שכתב, עד סוף נחל מצרים בעזה. ודו"ק. וע"ע מש"כ בספרו חוג הארץ (אות נ' ס"ק ט"ו) נחל הבשור הוא נחל מצרים. עיי"ש. וא"כ עפ"י עיקר הנ"מ בין שני הפירושים הנ"ל, הם אותם הערים השוכנים על שפתו של הים. וע"י עוד לקמן. וע"י עוד בתשובתי שם מה שהבאתי לגבי קהיר ואלכסנדריא, לאותם האומרים כי הנילוס הוא נחל מצרים, יעו"ש.

והנה לפי"ז הגבול המתואר לעיל מתחבר באמצעות נחל הערבה, נחל פארן, לואדי קאדיס, ומשם לואדי אל עריש ואל הים הגדול. ואם כן זהו גבול עולי מצרים, לאחר שקיי"ל שבגבול הדרומי עולי מצרים כבשו את הכל כפי הכתוב בתורה, וכ"כ בספר כפתור ופרח (פ"א ד"ה נמצא), וז"ל: נמצא שעולי מצרים החזיקו כל גבולי ארץ ישראל הנזכרים בתורה פרשת אלה מסעי, באורך כלומר מדרום לצפון וכו'. וכן כתבו הנ"כ על התוספתא (שביעית פ"ד ה"ד), וז"ל המנחת ביכורים שם: וכל שהחזיקו עולי מצרים וכו' ומפרש כאן דא"י הנאכל ולא נעבד, הוא מנהר דרומה הוא נחל מצרים עד כזיב, עכ"ד. הרי שהוא ג"כ ס"ל שעו"מ כבשו עד נחל מצרים וכנ"ז בתורה. ומש"כ מנהר דרומה צ"ל מהנהר שבצד דרום שהרי הוא הולך לכזיב שבצפון ולא לדרום, וכצ"ל בתוספתא שם. וכבר ביאר כך הגר"ד פארדו זצ"ל בפירושו חסדי דוד לתוספתא שם. והוא ז"ל עוד הגדיל לעשות וכתב שם שגם עו"ב כבשו בצד זה הכל עד נחל מצרים וכיבוש עו"מ, והכל כנזכר בתורה. וע"י עוד לקמן. ובתשובתי שם הבאתי עוד ראשונים רבים שס"ל הכי, שעולי מצרים כבשו את הכל עד נחל מצרים. וכל זה כפי שביארנו שם את המשנה בשביעית בפ"ו מ"א, וכפירוש הרמב"ם על משנה זו בשו"ת פאר הדור בשו"ת סי' ד, יעו"ש. וכן כתב הר"ש סיריליאו על המשנה שם, שסדר שכבש יהושע תואם למה שכתבה התורה בגבולות הארץ [וע"י עוד לקמן בדבריו על אשקלון]. וכ"כ הגר"א בשנות אליהו על המשנה שם, ובספר הניר על המשנה שם.

ומצאנו בפוסקים דיון אודות הערים אשקלון ועזה, ראשית אלו דברי רבינו תם בתוס' ריש מס' גיטין (ב' ע"א ד"ה ואשקלון) שהקשה שאיך אפשר שאשקלון לא כבשוה, והרי מפורש בפס' וילכוד יהודה את עזה ואת אשקלון, ואומר ר"ת, דעולי בבל לא כבשוה, עכ"ד, הרי לך שס"ל

שעו"מ כן כבשוה, ואם כן שכבשו את שפת הים לכאורה הוא הדין כל היושב על שפת הים, כגון עזה עד שהגיעו לנחל מצרים. כלומר שעולי מצרים כבשו בחלק זה כפי הנזכר בתורה. וכן י"ל בדעת הריטב"א (למס' גיטין שם בד"ה ה"ג), שכתב, שעזה נכבשה בכיבוש ראשון, וכנ"ל. וכן כתב הגאון מקוטנא (ישועות מלכו יו"ד ס"ו - ס"ז) שלדעת הפוסקים שהובאו בתוס' בריש גיטין, עזה נתקדשה בקדו"ר. ועוד מצאתי להרב היעב"ץ בספרו לחם שמים עמ"ס חלה (פ"ד י') שכתב שאלכסנדריה הנז' שם, אינה של מצרים, אלא אחרת היא שהיתה בא"י על שפת הים, ומכיבוש ראשון היה. הרי לך שס"ל שכבשו את שפת הים הדרומית. וכן הוא כתב בספרו מור קציעה (או"ח סי' ש"ז) שעזה נכבשה בכיבוש ראשון, ויתכן אפילו בקדושה שניה. עכ"ד. וכן מצאתי שכתב בשו"ת הרי"ד (סי' קכ"ג), וז"ל: נמצא שאשקלון היא תחום מקצוע דרומית מערבית לכיבוש עזרא ונחל מצרים לכיבוש עולי מצרים וכו', עכ"ד. ועוד מצאנו שכ"כ ג"כ הרדב"ז בשו"ת (ח"ד תשו' אלף קה) לשאלה שהגיעה מעזה, מה דינה למצוות הארץ, וכתב שם הרדב"ז שעו"מ פשוט שכבשוה, וממילא חייבת בכל המצוות, ואפשר שגם עו"ב כבשוה. וגם אם לא, מ"מ עו"מ ודאי כבשוה. עכ"ד. ואמנם מצאנו שכתב הרב מהרי"ט ז"ל (בשו"ת ח"א שאלה מ"ז) בתשובה שהשיב בשנת שני"א לעזתה לאיש שרצה לכוף על אשתו לעלות ממצרים לעזה, השיב לו המהרי"ט שאינו יכול לכופה, כיון שעזה אינה חייבת במצוות הארץ וטמאה היא. אך במפורש כתב שם שמ"מ ברור לו שעו"מ כן כבשו את עזה, רק שבטלה קדושה ראשונה. ואדרבה הביא שרבותינו הקדמונים שבירושלים החזיקוה כחול"ל לענין תרו"מ ושביעית, וכל הלכה שהיא רופפת ראה מה הציבור נוהג בה. עכת"ד. הרי לך שלדעתו ג"כ, עו"מ כבשו את עזה, והרי"ז הגבול הדרומי מערבי כפי שנזכר בתורה [ומש"כ שלמרות שזה כיבוש עו"מ פטור מתרו"מ, ופליג ארדב"ז הנ"ל בזה, בע"כ צ"ל שס"ל כהתוס' ולא כהרמב"ם שגם מה שנכבש ע"י עו"מ, מתקנת חכמים שצריך לעשר שם. והרדב"ז ס"ל כהרמב"ם. ועי' מש"כ בזה בארוכה בחלקת השדה כרך ב גבולות הארץ, בסימן א-ב, ועוד עי' לעיל בתחילת המאמר מש"כ על דברי המהרי"ט הללו].

אמנם דעת הר"ש סיריליאנו על המשנה במס' שביעית שם, שאשקלון ודרומה לעזה, אין יונס ועוד כפי שמפרט שם, ועד נחל מצרים (נילוס לדעתו), ס"ל לתנא דמתני' שכיון שישראל דרים שם ומעלים מסים ממילא הם קדושים בקדו"ש וחייבים בתרו"מ. ופליגא על רבי דס"ל שהעלאת מס לא אהני אא"כ הרגום או גרשום. ואע"ג שכתוב וילכוד יהודה את עזה ואת גבולה את אשקלון ואת גבולה, מ"מ וילכוד כתיב ולא ויורש דהיינו העלאת מס. וצ"ל דעד הנהר דקתני, עד ולא עד בכלל. ועי"ש שהאריך לבאר מחלוקת רבי ורבנן, האם עד הגבול כיבוש חשיב או לא. עכ"ד. ובאמת בגמ' ירושלמי (שביעית שם בהמשך) נאמר, ר' סימון ורבי אבהו יתיבון, אמרי, הא כתיב וילכוד יהודה את עזה ואת גבולה, ליתי עזה, את אשקלון ואת גבולה, ליתי אשקלון, מעתה הון נחל מצרים ליתי נחל מצרים. עכ"ל הירושלמי. והנה במהרי"ט הנז' לעיל פ"א את הגמ' שבודאי עזה ואשקלון הם הקיימים היום, והם אלו שנכבשו בכיבוש ראשון, רק כיון שבכיבוש שני לא נכבשו לכן פטור. אך הרש"ם ביאר בגמ' שם עפ"י דרכו הנ"ל במשנה, היינו, שעזה ואשקלון אמנם נלכדו אך לא חשיבי ככבושין, שלא נלכדו אלא להעלאת מס שאינה חשיבה כיבוש. וא"כ לכאורה, לדבריו עזה לא נכבשה גם בכיבוש ראשון אלא לענין מס. ועו"ע בפ"א הפ"מ על הירושלמי שם, שביאר שהגמ' שאלה, שהרי נאמר וילכוד יהודה וא"כ מדוע פטורה מן המעשרות? והשיבה, שאין זה עזה ואשקלון שבכתוב. וע"כ שאלה הגמ', וכי גם נחל מצרים אינו שבכתוב? ונשארה הגמ' בקושיא. ע"כ. נראה א"כ שהגמ' לא קיבלה תי' זה. ומכאן שאלה למה שכתב הגר"ש ישראלי זצ"ל בספרו ארץ חמדה (עמ' ק'), שהסיק מפי'

הפ"מ, שדעתו שעו"מ לא כבשו רק עד אשקלון. ואחמה"ר, אה"נ שבגמ' הוא ביאר כך, אך גם לדבריו הגמ' הרי לא קבלה תי' זה. ובפרט שהפ"מ הזכיר כמה פעמים שעו"מ כבשו עד נחל מצרים, לדוגמא, עי' מה שכתב על המשנה בשביעית שם, ובמראה פנים בד"ה קשיתה ועוד. וצ"ע.

ואמנם הרש"ס באמת כך ביאר למסקנת הירושלמי שאיזור זה לא נכבש ע"י עו"מ כיבוש גמור רק למיסיס. ומאידך כפי המבואר בתוס' ובעוד ראשונים בריש גיטין וכמובא לעיל, יש לבאר את הפסוק וילכוד יהודה וגו', שעו"מ כבשו רק שעו"ב לא כבשו. וישו"ר בס' משנ"י (עמ' ק"כ סוף הערה כ') שהביא מס' מלבושי יו"ט שפ"ל ליתי עזה, שלא כבשו עזה עצמה אלא רק את גבולה, וכתב שזה כפ"ל המהר"א פולדא, עכ"ד. ובאמת המעיין במהר"א פולדא יראה שאה"נ שכתב שעזה תחומה ולא היא, אך בהמשך ביאר שהגמ' שאלה מנחל מצרים, שהרי שם אין תחום אלא הוא התחום, ונשארה בתמיהה, וא"כ ס"ל שלא קיבלה הגמ' תי' זה אלא הוא רק הו"א בלבד. ומש"כ הרש"ס לדייק מהכתוב "וילכוד" שאין זה כיבוש גמור, יש להעיר מפ"ל התרגום שם עה"פ (שופטים א' יח') וילכוד – וכבש יהודה וגו'. הרי שהתרגום פ"ל וילכוד שהוא כיבוש, ולא לכידה בעלמא. ומה שי"מ שכבשו את תחומיהם של עזה ואשקלון אך לא את העיר עצמה, עי' בפ"ל הרד"ק ליהושע (פ"א פס' כ"ב) עה"פ "לא נותר ענקים בארץ בני ישראל, רק בעזה, בגת ובאשדוד נשארו" והקשה שם הרד"ק, ומה שאמר בספר שופטים וילכוד יהושע [צ"ל יהודה] עזה ואת גבולה וגו', אחרי מות יהושע היה זה, וכו' ומן אלה המקומות שזכר ונשארו בעזה, עד שלכדם יהודה וכו' עכ"ד. הרי לך בהכרח שס"ל שיהודה לכד את עזה ממש ולא רק את גבולה].

ואמנם הלכה למעשה, לדברי הר"ש סיריליא, אם האיזור הזה לא נכבש בכיבוש גמור, הרי שאיננו מכיבוש עולי מצרים, ורק מאוחר יותר נכבש כיבוש גמור. וכידוע שעזיאוה נלחם בפלשתים, וחזקיה הרחיב את הגבול השפלת פלשתים, שזה כמה מאות שנים לאחר חלוקת הארץ. אמנם כמבואר לעיל, דעת רוב הראשונים אינה כך, אלא שעולי מצרים כבשו כל המקומות כולל עזה ואשקלון, רק שעולי בבל לא כבשוה, וי"א שאפשר שגם עו"ב כבשו את עזה, וכמבואר ברדב"ז לעיל.

והנה הרי' גולדהאר בספרו אדמות קודש, יצא לבאר כל גבולות ארץ ישראל ובטירחה גדולה ביותר ובחקירה עצומה, והלך ממקום למקום וכמתואר הכל בספרו שם. והנה שם כתב גם בפרק על הנהרות והנחלים על גבול אשקלון ועזה [עמוד 78]. וגם בפרק על כיבוש יהושע בן נון [עמ' צד], ובעמ' פה בהערה ב, הביא את דברי המהר"ט על גבול עזה ודחה דבריו, עי"ש בכל הציונים דלעיל וגם בהערות לספר שהוסיף עוד מקורות. ועיקרי דבריו הם בעמ' צד, בפרק של כיבוש יהושע בן נון שם כתב, וז"ל: "אולם בספר שופטים שכתב שמואל הנביא בערך ארבע מאות שנים אחר חלוקת הארץ נאמר: ויהי ה' את יהודה ויורש את ההר כי לא להוריש יושבי העמק וכו'. היינו בכל ימי השופטים כל שפלת פלשתים מעיר יפו עד נחל מצרים לא נכבשה בירושה וישיבה. ושוב הביא את הירושלמי "ליתי עזה וליתי אשקלון", ובהמשך כתב, וגם דוד שהכניע גאון פלשתים ובימיו האחרונים ובימי שלמה היו למס עובד, אבל בירושה וישיבה לא נכבשו, ונשארו הפלשתים בעריהם בכל מדינת חבל הים, עד שבא עזיאוה ונלחם בהם, וחלק גדול מארצם כבש בירושה וישיבה, והערים האלה היו ביד ישראל עד גלות הארץ". ועוד הוסיף: "וכאשר הכתובים לא הודיעו לנו המרחק מקצה גבול כיבוש חזקיהו עד עזה, נשייליה לתנא דמתניתא (ספרי פ' עקב ותוספתא שביעית פ"ד) דתני ורקם גיאה וגיניא דאשקלון. חכמי המשנה, שקבלתם נמשכת מהנביאים, הודיעו לנו לא רק הנקודה הקיצונית, שכבש חזקיהו (וזה

כיבוש עולי מצרים) בארץ פלשתים, אלא גם קו הגבול שהחזיקו עו"מ וגם עו"ב במקצוע דרומית מערבית של א"י, הוא הקו הנמשך מרקם גיאה (קדש ברנע) אל גיניא דאשקלון, הם הגנות אשר בצד עיר אשקלון מצפון". ובעמ' 188 הוסיף: "ולא נטעה לומר אשר הקו הנמשך מן רקם גיאה עד אשקלון הוא תחום שהחזיקו בו רק עולי בבל אבל עולי מצרים כבשו את הכל, כי בפירוש אמרו בתוספתא שביעית פ"ד והביאו גם בירושלמי שביעית פ"ו, סמוך לעמון ומואב ולארץ מצרים שתי ארצות או נאכל ונעבד (חו"ל גמור), או לא נאכל ולא נעבד (א"י גמור). כלומר בדרום א"י וכו' החזיקו עולי בבל בכל מה שהחזיקו עולי מצרים. וממילא מאשקלון עד רקם גיאה [קדש ברנע], לא החזיקו לא עולי מצרים [שלא כבשוהו בירושה וישיבה אלא למס עובד] ולא עולי בבל, אלא דינו כסוריא". [ועוד ראה בעמוד 78 בהערה ד, הביא הירושלמי הנו' "ליתי עזה וליתי אשקלון" וביארה על פי דרכו, ובמקו"א תמה על אותם שפירשו את הירושלמי בדרך תמיחה, ע"ש. ועוד ראה בעמ' פה סוף הערה ב. והנביאים האחרונים בעלותם מבבל קדשו את גבול דרומית מערבית של א"י בקו מתוח מן רקם גיאה עד גיניא דאשקלון, נוכל להבין טעמם ונימוקם מפני שידעו אשר גם עולי מצרים הוליכו גבול כיבושם בקו מתוח מקדש ברנע עד עיר אשקלון, עכ"ד. ועי' עוד בעמ' קמה, מה שביאר ויישב קושיות שיש להעיר על שיטתו].

הנה אם כן הוא ס"ל כדעת הרש"ס לגבי אשקלון ועזה, אלא שהוסיף והאריך את הגבול עד קדש ברנע, שמוזהה אותה בספרו בעין קודס, הנמצא 13 ק"מ צפונית להר ברעה, וממוקמת בין הר המערה להר שצפוני לו הר גיאה, ראה שם בעמוד 6 בדבריו. הנה אם כן סך הכל רצועה זו שאורכה כ 128 ק"מ קו מתוח בין אשקלון שעל הים לעין קודס, הנמצא ליד ואדי קדיס, ומעל הר המערה. כל הצד המערבי של רצועה זו לא נכבש אפילו ע"י עו"מ אלא למיסים בלבד, ולדעתו דינה כסוריא בלבד. וכל מה שמערבית זה עיקרה של ארץ ישראל. ולקמן בסוף התשובה נביא רשימה של יישובים הנמצאים מזרחית או מערבית לקו זה. אולם מה נעשה ששיטתו בזה היא יחידאה, הגם שבחלק מדבריו יש עוד שסוברים כדבריו, אולם בכל דבריו אין מי ששווה לו בזה, ונביא מדבריהם עוד לקמן.

הדיעות בפוסקים על גבול אשקלון ועל עזה:

א. דעת הר"ש סיריליא והאדמת קודש, שזה אכן בגבולות התורה, אולם לא נכבש ע"י עולי מצרים אלא כיבוש למס בלבד, וכמבואר לעיל. והרש"ס קורא לאשקלון ועזה חו"ל [ראה ביכורים פ"ג ה"ג], ובאדמ"ק הנו' לעיל, קורא לאשקלון ועזה סוריא. וכ"כ בשו"ת מלבושי יו"ט חלק שני קונטרס חובת הקרקע סי' יז, שאשקלון ועזה חו"ל הם ולא נכבשו ע"י עולי מצרים. מאידך דעת האדמת קודש שגם תחומי עזה ואשקלון לא נכבשו, ואילו דעת המלבושי יו"ט שם, וכן מדייק בשו"ת משנ"י בסי' מו בסוד"ה ביתר שאת, שהכי ס"ל להרש"ס שכתב שנהוג ביעור בגבול עזה, והרי לדעתו אין ביעור נוהג בשטח עו"מ, וע"כ שהגבול נכבש גם ע"י עו"ב [אלא שלא בהכרח יש סתירה גדולה, כיון שלא ברור היכן היא עזה במדויק, וגם לדעת האדמ"ק מיד אחרי הקו המתוח הם מקומות שנכבשו גם ע"י עולי בבל, והקירבה של אשקלון ועזה לקו היא גבוהה מאד]. ועי' עוד בספר מרכבת המשנה על הרמב"ם (בהל' תרומות שם) ודוק לגבי גבולות אשקלון.

ב. דעת רבינו תם בתוס' ריש מס' גיטין (ב' ע"א ד"ה ואשקלון) דעולי בבל לא כבשו את אשקלון, עכ"ד, הרי לך שס"ל שעו"מ כן כבשוהו. ולכאורה ה"ה לכל היושב על שפת הים כגון עזה [וכ"כ המו"ק סי' שו, שאשקלון ועזה וארץ פלשתים הם כאחד]. וכן י"ל בדעת הריטב"א (למס' גיטין שם בד"ה ה"ג), שכתב, שעזה נכבשה בכיבוש ראשון, וכנ"ל. וכן

כתב הגאון מקוטנא (ישועות מלכו י"ד ס"ו – ס"ז) שלדעת הפוסקים שהובאו בתוס' בריש גיטין, עזה נתקדשה בקדו"ר. וכן כתב הכפתור ופרח [פ"א] שעזה וכל חבל הים עד נחל מצרים נכבש ע"י עולי מצרים. וכן דעת הרדב"ז שהבאנו לעיל, ואף על ע"ב הסתפק שמא כבשוה. ועוד מצאתי להרב היעב"ץ בספרו לחם שמים עמ"ס חלה (פ"ד מ"י) שכתב שאלכסנדריה הנז' שם אינה של מצרים, אלא אחרת היא שהיתה בא"י על שפת הים, ומכיבוש ראשון היה. הרי לך שש"ל שכבשו את שפת הים הדרומית. וכן הוא כתב בספרו מור וקציעה (או"ח סי' ש"ו) שעזה נכבשה בכיבוש ראשון, ויתכן אפילו בקדושה שניה. עכ"ד. וכן מצאתי שכתב בשו"ת הרי"ד (סי' קכ"ג, וז"ל: נמצא שאשקלון היא תחום מקצוע דרומית מערבית לכיבוש עזרא, ונחל מצרים לכיבוש עולי מצרים, וכו'. עכ"ד. וגם רבינו המהרי"ט ז"ל (בשו"ת ח"א שאלה מ"ז) שהבאנו דבריו לעיל שכתב שתושבי עזה החזיקוה כחז"ל גמור לעניני שביעית ותרומ"מ, כולל היתר מלאכות שם של חרישה וזריעה, מכל מקום כתב שם שהיא כן נכבשה ע"י עולי מצרים [ולהבנת דבריו עי' במלבושי יו"ט שם, ובתורת הארץ ח"ב פ"ב אות מה, ובמור וקציעה שם, ובשו"ת משנ"י סי' מו בד"ה והנה מהרי"ט, ובחלקת השדה כרד שני חלק גבולות הארץ סימנים א-ב שם]. ועוד סברו כך רוב נו"כ הרמב"ם, ויבואר להלן.

ג. בדברי התוס' הנז' לעיל, שהשיב רבינו תם שאשקלון נכבשה ע"י עו"מ ולא ע"י עו"ב, דעת ר"י שם שנכבשה גם ע"י עולי בבל, ורק לגבי גיטין שאני, כיון שהיתה מופלגת מהשיבות ובתי הדינים, עי"ש. וכן ראינו לעיל שדעת הרדב"ז שאולי גם עולי בבל כבשוה, וכ"כ במו"ק הנז' לעיל, שיתכן שנתקדשה אפילו בקדושה השנייה, וכן ס"ל להחזו"א בדעת הרמב"ם ויבואר לקמן [אמנם גם לדעתו בע"כ צ"ל שאשקלון כלחוץ, וכן עזה, שהרי קיי"ל שהיא כחז"ל לגבי סמיכה, וכפי שכתב המהרי"ט שם].

נמצינו למיידים שהגבול שמתח האדמת קודש בקו ישר מאשקלון עד קדש ברנע, לא נמצאו לו חברים לשיטתו זו, ובפרט שהוציא את כל החלק הזה מגבולות עולי מצרים ועולי בבל. אמנם לכאורה כן מצינו מי שש"ל שזה נכבש אבל רק ע"י עולי מצרים, וכלשון הכפ"פ [פ"א] שעזה וכל חבל הים עד נחל מצרים נכבש ע"י עולי מצרים, וכן עוד פוסקים שש"ל כעין זה. מאידך יש מן הפוסקים שש"ל שאכן אשקלון ועזה לא נכבשו ע"י עולי בבל, אלא רק ע"י עו"מ, והכי ס"ל לרוב הפוסקים, אולם סביבותיהם וגבולם מוכח להדיא מדבריהם שכן נכבש. וזה בוודאי שלא כדעת האדמת קודש.

והנה אם רוצים אנו לפסוק הלכה למעשה, עלינו לברר דעת הרמב"ם בזה, שאנו הולכים אחריו, ובפרט במקום שמרו לא גילה דעתו בזה. אולם דברי הרמב"ם שתומים במקום אחד ובהירים במקום אחר, והארכתי בזה ביותר בתשובה בחלקת השדה שם. הנה למרות שהרמב"ם בתשובה כתב להדיא שעולי מצרים כבשו עד נחל מצרים, וכן מתברר מעיון בדבריו בהלכות תרומות בפ"א הלכה ז-ח, שכתב שם: איזו היא הארץ שהחזיקו עולי מצרים, מרקם שהיא במזרח ארץ ישראל עד הים הגדול, מאשקלון שהיא לדרום ארץ ישראל, עד עכו שהיא בצפון. עכ"ל. הרי לכאורה מפורש ברמב"ם שהגבול הדרומי מערבי מסתיים באשקלון. והנה לומר את הדברים כפשוטם ודאי שא"א, שהרי מפורש גם בתשו' הרמב"ם הנז', שגבול עו"מ הוא נחל מצרים ולא אשקלון, וכ"כ גם מפורש לקמן בהמשך הסעיף, וז"ל: והנסיים שבים [איים] רואים אותו כאילו חוט מתוח עליהם מטורי סמנום ועד נחל מצרים וכו'. וכן הוא בסעי' ח' שם שכתב: מהיכן החזיקו עולי בבל, מציב ולפנים כנגד המזרח ומציב לחוץ עד אמנה והיא סמנום, ועד הנחר והוא נחל מצרים לא החזיקו בו, וכיב עצמה לא החזיקו בה. עכ"ל. הרי מפורש שרק עו"ב

לא החזיקו עד הנהר, אך עו"מ כן כבשו עד שם. וכ"כ בהל' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ו, וכל שלא החזיקו בו אלא עולי מצרים בלבד שהוא מכזיב ועד הנהר ועד אמנה וכו'. ע"כ. הרי לך בהדיא שסובר הרמב"ם שעולי מצרים כבשו עד נחל מצרים, ועו"ב הם שלא כבשו עד שם. ובתורות שם בהל' ה' כתב שרבינו הקדוש התיר את בית שאן מאותן מקומות שלא החזיקו בהם עולי בבל, והוא נמנה על אשקלון ופטרה מן המעשרות. עכ"ל. הרי שס"ל להרמב"ם שאשקלון נכבשה ע"י עו"מ, ורק ע"י עו"ב לא נכבשה, ופטרה רבי לגמרי מן המעשרות. ובהלכה ט' כתב הרמב"ם, אבל עכו חו"ל כאשקלון, והם תחומי ארץ ישראל. וכתב הרדב"ז שלא דוקא חו"ל גמור, אלא שלא כבשו עולי בבל, אלא רק עולי מצרים בלבד. ואם דברי הר"מ כפשוטו, צ"ל שתרי אשקלון הוו וכו'. ע"ש. וגם מרן בכ"מ הקשה סתירה בר"מ בין ההלכות הנ"ל, וכתב, וא"ל שיש בה ארץ ישראל ויש בה חו"ל, כלומר גם לכס"מ וגם להרדב"ז מסתבר כדבר פשוט שאשקלון נכבשה גם ע"י עו"מ, אלא שלדעת הרדב"ז לא נכבשה ע"י עו"ב, ולדעת מרן הכס"מ אשקלון היה בה חלק חו"ל וחלק א"י. ועוד כתב הרמב"ם בהל' טומאות מת (פ"א הי"ב): עיירות המובלעות בארץ ישראל כגון סיסית וחברותיה אשקלון וחברותיה, אע"פ שפטורות מן המעשרות ומן השביעית, אין בהם משום ארץ העמים. עכ"ל. כלומר הרמב"ם קרא לאשקלון "מובלעת", כלומר סביבותיה ארץ ישראל, אלא שאם יש לה חברותיה, הרי שהיא איננה אשקלון לבד, אלא אחריה שוב יש ארץ ישראל, ואם כן היאך אפשר לתפוס ברמב"ם שהגבול הוא אשקלון והרי קראה "מובלעת"? ואפשר שהיא גם גבול, אולם היא גם בולטת באופן שסביבותיה או רוב צדיה ארץ ישראל, ולכן קראה מובלעת. וראה עוד ברמב"ם בהלכות קידוש החדש פ"ה הי"א, שכתב שאשקלון היא סוריא, עכ"ד. ולכאורה הכוונה שהיא כדון סוריא שהיא כיבוש יחיד שכבשה דוד קודם שכבש את כל הארץ, ולפי"ז היא גם איננה בכלל גבולות עו"מ. וראה מש"כ בספר תורת הארץ בח"ב פרק שני אות מד על דבריו אלו. ועי' מה שהבאנו לעיל מהרש"ם ומהאדמו"ר שהיא נכבש למס עובד, וממילא לא נתקדשה כלל. אולם דעת רוב המפרשים והנ"כ ס"ל שכן נכבש ע"י עולי מצרים. ולכאורה הדגיש הרמב"ם שזה עם חברותיה, ומסתמא דין אחד לאשקלון ועיזה וארץ פלשתים, וכמבואר במו"ק שהבאנו לעיל, אם כן זה בגדר חברותיה. ואפשר שכל המקום הזה אשקלון ודרומה לארץ פלשתים, הם נכבשו רק ע"י עו"מ ולא ע"י עו"ב. אלא שעדיין אין מתיחת קו לקדש ברנע שהוא עוד דרומה הרבה מאד מאשקלון וחברותיה.

והנה על זה שמחד כתב הרמב"ם שהגבול הוא נחל מצרים, ומאידך כתב שזה אשקלון, בתשובתי שם הבאתי דרכים לבאר זאת. י"מ שהרמב"ם נקט ריבוע בשטח ארץ ישראל שבתוכו כולו נכבש ע"י עו"מ ואין ע"י עורריו, אך מצד דרומו ואילך יש מקומות שנכבשו ויש מקומות שלא. וכך פ' בדרך אמונה (על הר"מ שם בביאה"ל בד"ה אי זו וכו'). וכפירוש זה ראיתי שכתב הרה"ג יעקב אריאל במאמר שהבאתי מדבריו בתשובתי שם. ועוד עי' באנציקלופדיה התלמודית (ציון 336) שכתבו לתרץ, שהרמב"ם מסמן רק את הגבולות של עולי מצרים העודפים ברוחב לצד מערב על השטח שהיה גם של עולי בבל, אבל להלן באורך היה הגבול של עולי מצרים בלבד על פני כל הרוחב (ותי' זה הביא גם במשנ"י שם הערה כ"ב ע"ש). ועי' עוד במעדני ארץ להגרש"ז איוערבך זצ"ל שהביא את התבוא"ה שס"ל שטעות המעתיק כאן ויש ט"ס, ומגיה, איזו ארץ שהחזיקו עו"מ, כל ששופע ויורד מטורי אומנום עד נחל מצרים. ועי' שם מה שהקשה ע"ד. עוד כתבנו שיש מבארים בר"מ שאה"נ גבול עו"מ מגיע עד נחל מצרים, וכמש"כ בכמה מקומות להדיא, רק כיון שבאשקלון ובעכו יש חלק שהוא א"י וחלק שהוא חו"ל, קטע הרמב"ם את רצף הגבולות ואמר שעד אשקלון זה א"י, שנכבש ע"י עו"מ,

שוב לאחר אשקלון או חצי ממנו עד נחל מצרים הכל נכבש ע"י עו"מ. וממילא אין צורך להגיע לגבולות שונים מזה שהזכירה התורה, ובאמת הגבול הדרומי נכבש כולו מים המלח דרך כל המסלול שהזכירה התורה, והגיע עד נחל מצרים, ושוב המשיכו עד אשקלון, והשאיירו חציו חו"ל יחד עם "חברותיה", וכבשו את חציו השני ועלו צפונה.

אלא כל מה שדיברנו עד כאן בדעת הרמב"ם הוא לגבי עולי מצרים, אולם לגבי עולי בבל נראה ברור שאשקלון וחברותיה לא נכבשו ע"י עולי בבל. ויותר מזה כתב הרמב"ם בהלכה ח, שעולי בבל לא החזיקו עד הנהר והוא נחל מצרים. אמנם לאידך גיסא ברור שא"א לומר שאשקלון זה הגבול הדרומי של עולי מצרים, שהרי הרבה יותר דרומה נמצאים ישובים שודאי כבשו עולי בבל, וכגון באר שבע וחברון, וכו'. אלא צ"ל שנקודות ההבדל הם באיזור הסמוך לגבול המערבי ולא פונה מזרחה, כך שהאיזור המערבי בחלק הדרומי, שהוא אשקלון וחברותיה לצד הדרומי, וכיבד לצד הצפוני, שם קיים ההבדל בין כיבוש עולי מצרים לעולי בבל. אלא שהציוור איננו ברור, והבאתי בתשובתי שם, כמה אפשרויות וכעת אוסיף עוד אפשרות כפי הנלענ"ד.

ראשית, יסוד הדברים הם, שדעת הרמב"ם היא שעו"מ ועו"ב כבשו בכל ארץ ישראל אותו דבר, מלבד רצועה שהולכת בצפון מכזיב עד הר ההר – טורי אמנום שהוא הר הבניאס, כפי שיבואר לקמן בגבול הצפוני. ורצועה לדרום עד הנהר שכתב עליו הרמב"ם בתשובה (פאר הדור סי' ד, ובשו"ת הרמב"ם בלאו סי' קצז), שהוא נחל מצרים בלא ספק. וכל זה כמובן מלבד כמה כרכים בודדים שלא כבשו עולי בבל, ונביא חלק משמותם לקמן. וכל זה מדוקדק מלשון הרמב"ם בהל' תרומות שם שכתב: מהיכן החזיקו עולי בבל, מכזיב ולפנים כנגד המזרח. ומכזיב ולחוץ עד אמנה, והיא סמנום, ועד הנהר והוא נחל מצרים לא החזיקו בו, וכזיב עצמה לא החזיקו בה. עכ"ד. הרי שפשוט מדבריו שכל ההבדל הוא בגבול המערבי, אולם שאר כל חלקי הארץ מכזיב עד קצה הגבול המזרחי החזיקו. וכן נראה ברור מלשונו בתשובה בפאר הדור סי' טו, ובשו"ת הרמב"ם סי' קכח [ראה בחלק מהמהדורות בהערה כ] וכל מה שהחזיקו עו"מ בקדושה ראשונה ממה שלא החזיקו עולי בבל והוא מן אמנה עד נחל מצרים באורך, וברוחב עד הגבול שקידש עזרא והוא עד כזיב, כל זה נופל מוזאת המעלה שבקדושה וכו' עכ"ד.

אולם כיצד לבאר את הרצועה הזו, וכיצד היא הולכת, ומהיכן להיכן, יש כמה דרכים לבאר, ונפרטם בתמצית:

א. לפרש כפשטות לשונו של הרמב"ם, שהולכת על פני כל גבול מערב מהר ההר ועד נחל מצרים, ומתעקלת באלכסון עם שפת הים, כלומר רצועה ברוחב מכזיב ועד הים, הולכת לאורך כל הגבול המערבי, מהר הבניאס עד נחל מצרים. שכל הרצועה הזו נכבשה ע"י עולי מצרים [לא כולל את השיפוע של ההר לצדדים שאינם א"י, ולא כולל את נחל מצרים עצמו], ולא נכבשה ע"י עולי בבל. – פירוש כזה כתב התפארת ישראל בביאור המשנה [ולא בדעת הרמב"ם] בשביעית פ"ו משנה א אות ט.

הנה דרך הליכת הגבול בדרך זו היא ההגיונית ביותר, אלא שיש בה חידוש גדול, שגם בין אשקלון לעכו יש מקומות שלא נכבשו ע"י עולי בבל, ולא כמקומות בודדים אלא כרצועה שלימה, וזה חידוש גדול להוציא את עיקר א"י מחוץ לגבולי בבל, והרי גם הרמב"ם מודה שעולי בבל כבשו מאשקלון לכזיב, כמבואר בתשובה בפאה"ד ריש סי' ד ובתשובות הרמב"ם ריש סי' קכז, ומדוע לא כתב דבר ברור כל כך בבירור.

ב. החזו"א כתב לבאר שהרצועה היא הולכת בים, כלומר מכזיב ועד נחל מצרים לא תמצא יבשה אלא בכזיב ובנחל מצרים [ובתשובתי כתבתי שאפשר שם הלשון של תל שקמונה

היוצא אל הים הוא מבחוץ], וזה שכתב שם (שביעית סי' ג' אות י"ז) שאם נמתח חוט מכזיב עד נחל מצרים, אין יבשה לחוץ אלא אצל כזיב ואצל נחל מצרים, וכל השטח ים. וכ"כ בהמשך (סוף אות י"ח) שהישוב מסביב ליפו תל אביב הוא מכזיב ולפנים כשנמתח חוט מכזיב לנחל מצרים, וא"כ הוא עיקר ארץ ישראל שכבשו עזרא. עכת"ד. וכן הוא צייר שם מכזיב לאמנה, יעו"ש.

הנה לפי צורת קו זה, נחה תמיהתינו להוציא את כל היישובים אשר על שפת הים מכיבוש עולי בבל. אולם, זה פלא ולא מובן שהכיבוש יגיע לחלוטין עד אותו מקום, ויניחו רק פיסת יבשה אחת בכל קצה.

ג. הגרש"ז אויערבך זצ"ל בספרו מעדני ארץ על הרמב"ם בהלכות תרומות שם, הביא את דברי הרמב"ם בתשובה זו, והסיק ממנה כביאור הזה ברמב"ם. והוסיף שלא מסתבר שהרצועה הולכת באלכסון, אלא היא בקו ישר מכזיב צפונה עד כנגד אמנה, ודרומה עד כנגד נחל מצרים. ואע"ג שהוזכר אמנה ונחל מצרים, ואם נאמר שהרצועה הולכת ישר הרי לעולם לא נגיע לא לאמנה ולא לנחל מצרים, אלא לגבול הרבה יותר מזרחי מאמנה, והרבה יותר מזרחי מהנחל, מ"מ שייך שפיר לומר עד אמנה ועד נחל מצרים. אלו תורף דבריו שם. וכמובן שאין כוונתו ישר ממש, שהרי ישר ממש מנקודת כזיב נגיע לאמצע נקודה בים מרוחקת כ 74 ק"מ מערבית מהרי הבניאס. וכן ישר מנקודת כזיב כלפי דרום ממול נחל מצרים אם נלך בקו ישר, נגיע לערערה שבנגב שזה מעל המעלה ה - 31 לצפונו של עולם, ומה שאומר שמערבית לקו זה נמצאת העיר באר שבע, ובקו ישר מעליה בנקודת הגבול שוכנת בית שמש, ומעליה חלק ניכר מערי ירושלים, מודיעין עילית, וכן הלאה כלפי הצפון חוצה את רכסים, עכו וחקריות ונהריה כל אלו מערבית לקו, ובוודאי כל עיקר ארץ ישראל השוכנת על שפת הים, שהם כל ערי ישראל, כולל גוש דן, הכל מחוץ לגבולות עולי בבל, וזה לענ"ד מאד קשה לקבל דברים אלו. ועל כן השארתי זאת בצ"ע שם בתשובתי את דברי מרן הגרש"ז א זצ"ל. והנראה לפרש כוונתו שאין הולך באלכסון הכוונה על שפת הים כפי שביאר התפא"י, אלא קו ישר מנקודה לנקודה אולם בהטיה, כלומר מכזיב וצפונה בקו ישר הנוטה מזרחה נגיע לנקודה שהיא כ- 30 ק"מ ממול הר הבניאס וכ 45 ק"מ מנקודת החוף שלתחתית הרי הבניאס. וכן דרומה מכזיב בקו ישר נוטה עד נחל מצרים נגיע אל נקודה שהיא 65 ק"מ מקצה נחל מצרים שהוא במעלה N31*09. כלומר אם איננו רוצים לסטות אל הים ולהישאר בקו על היבשה, אז הקו הכי מצומצם שיש אם רוצים ללוקחו בקו ישר. וממילא בקו כזה, ישארו כל ערי החוף וגוש דן מחוץ לגבולות עולי בבל, וכן לצד דרום ערי החוף אשדוד אשקלון עזה, ובחלק הדרומי כולל את היישובים, יבנה, שדרות, כאשר נתיבות על הגבול, ואופקים מחוץ לגבול וכן היישוב תפרח.

הנה על צורת קו זה יש לתמונה, את מה שתמהנו על פ' התפא"י, אולם כאן התמיהה היא גדולה הרבה יותר, כיון שחלק גדול מאד מערי ישראל שבין אשקלון לכזיב אינם בכלל כיבוש עולי בבל, ולא דווקא אותם שעל שפת הים. וזה חידוש גדול.

ד. לענ"ד נראה למצוא דרך נוספת להסביר את אופן הרצועה. ובכך יבוא הכל על מקומו בשלום. שהנה אכן מחד הזכיר הרמב"ם בהלכות תרומות בה"ח שם שמכזיב ולפנים ארץ ישראל כנגד המזרח כבשו עו"ב, ומכזיב ולחוץ למערב לא כבשו. ועוד הוסיף שכזיב היה מקום שממנו גם עד אמנה לא נכבש, וזה כלומר שנקודת כזיב היינו באותו רוחב ולחוץ

לא כבשו. והוסיף הרמב"ם עוד דבר נוסף "ועד הנהר והוא נחל מצרים לא החזיקו בו", ושוב סיים שכזיב עצמה לא החזיקו בה. כלומר כפי הנראה פשוט נקודת כזיב היא הנקודה שממנו יצאו רצועה אחת לצפון ואחת לדרום, ומכאן התקשינו כאמור על אופן הרצועה. אולם שבתי והתבוננתי בתשובת הרמב"ם הנז' ששאלת השואל הייתה בזה"ל: "מה פרוש כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל ועד כזיב אם כזיב היא הסוף, מאין היא ההתחלה, שהיא התחלת ארץ ישראל? ותשובת הרמב"ם בזה"ל: ההתחלה מאשקלון. יתברר לכם זה מתחילת גיטין בעת שקבע גבולות ארץ ישראל. עכ"ל. כלומר למרות שבהל' תרומות ביאר שמא"י עד כזיב הכוונה ממזרח למערב, הרי שכאן בתשובה, שכידוע היא לאחר היד החזקה, הוא כתב שזה מדרום לצפון. ולענ"ד אין כאן כל סתירה, אלא שניהם אמת, וכדלקמן: בין אשקלון לכזיב כיבוש עולי בבל היה מושלם עד חוף הים ללא כל הבדל. משא"כ בשתי הקצוות נמתחו קוים שמבחינים בין עולי בבל לעולי מצרים, כאשר בצפון הקו נמתח מכזיב עד ממול הר ההר, ובדרום נמתח מאשקלון עד נחל מצרים. ואמנם גם מכזיב נמתח קו, שהרי להדיא כתב הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ו, וכל שלא החזיקו בו אלא עולי מצרים בלבד שהוא מכזיב ועד הנהר ועד אמנה וכו'. כלומר נקודת כזיב וצפונה ונקודת כזיב ודרומה, כבשו רק עולי מצרים ולא עולי בבל. אלא הביאור הוא כך, שהרי הגבול המערבי הוא הים הגדול שצורתו כעין קשת, וכאשר יורד מכזיב על הים כדי להגיע לאשקלון, הקצה ליד כזיב הוא על היבשה, ואזי הוא מגיע לאשקלון אל היבשה, וביניהם הקו עובר בים, וכיון שהצורה היא כעין קשת, מובן מתיחת קו זה. וכן זה שמגיע אל היבשה באשקלון, ממשיך אל אשקלון וחברותיה, עד ואדי אל עריש שהוא נחל מצרים, באופן שכל ארץ פלשתים מערבית לגבול וכפי שביארנו לעיל בדעת הרמב"ם. וזהו הקוד לצד דרום. ואילו לצד צפון הקו של הגבול הנמצא על היבשה בכזיב ממשיך כלפי מעלה עד ממול אמנה, באופן שכל מה שמערבית לקו נכבש רק ע"י עולי מצרים ולא ע"י עולי בבל. והשתא מובן מדוע בריש הלכות תרומות, כאשר נקט הרמב"ם כלפי הננסים שבים, הוא תיאר קו גבול ההולך מטורי סמנום – הר ההר, עד נחל מצרים, כאשר הקו הוא בים, וכל הננסים שמערה לקו זה הם חו"ל. משא"כ כאשר בא לתאר את גבולות היבשה גם בהל' תרו"מ וגם בהלכות שמו"י, כתב את נקודת האמצע שהיא כזיב, כאשר מנקודה זו, עם קו ישר שנוטה כלפי מעלה וקו ישר שנוטה כלפי מטה לצד דרום, הוא הגבול וכל שמערבי לקו זה נכבש רק ע"י עולי מצרים בלבד. וכך יש לבאר את דברי הרמב"ם בהל' תרומות: מהיכן החזיקו עולי בבל? מכזיב ולפנים כנגד המזרח [כאן מסתיים גבול מערב-מזרח] ומכזיב לחוץ עד אמנה והיא סמנום [כאן הרצועה שמסיימת את הגבול הצפוני מערבי]. ועד הנהר והוא נחל מצרים [כאן הרצועה שמסיימת את הגבול המערבי הדרומי] וע"י מסיים הרמב"ם: לא החזיקו בו, וכזיב עצמה לא החזיקו בה. והגם שמזכיר הרמב"ם את נקודת כזיב כהתחלת הקו לכיון דרום ויותר מפורש כך כתב בהלכות שמו"י, כוונתו כפי שביארנו, דהיינו שמכזיב נמשך קו בים עד נקודת היבשה באשקלון ומשם ממשיך עד נחל מצרים. וזה הביאור במה שכתב הרמב"ם בתשובה שהתחלה היא מאשקלון, כיון שבחלק היבשה מאשקלון עד כזיב במושלם נכבש ע"י עולי בבל, ורק מנקודת כזיב צפונה ונקודת אשקלון דרומה יש הפרש בין עולי מצרים לעולי בבל. ועל פי זה יבוארו כל תמיהותינו, שאכן כל עיקר ארץ ישראל נכבש גם ע"י עולי בבל. ואין מדובר בפיסת חוף קטנה בשני הקצוות כדברי החז"א זצ"ל שתמהנו מה המעלה לכבוש הכל חוץ מפיסת אדמה בשני המקומות, אלא אלו ערים שלימות שלא

נכבשו כלל בכיבוש השני. ובוודאי שנמלטנו מהתמיהות שתמהנו על הביאור של הגרשז"א זצ"ל בדברי הרמב"ם.

ולמעשה, לצד צפון, לאחר שבכזיב יש רצועה לעכו שהיא רצועת חו"ל, ולאחר שרצועה זו סביבותיה היא ארץ ישראל וכפי שיבואר לקמן, על כן מסתבר שקו זה המסתיים בכזיב יתחבר אל הרצועה, ומצידה השני יעלה עד הר ההר, ולהבדיל מרצועה זו שהיא חו"ל, הגבול כלפי מעלה שהוא הר ההר, נכבש ע"י עולי מצרים ולא ע"י עולי בבל. ולמעשה אין נפ"מ בזה כיון שנגיע עם אותו מקום עם הגבול למעלה ממול הר ההר, וכפי שכתבנו לעיל בדעת מרן הגרשז"א, שקו גבול ישר ולא מתעקל ההולך בצורה אלכסונית מכזיב עד ממול הר ההר, יביא אותנו לנקודה שרחוקה כ 35 ק"מ מהרי הבניאס, וכ 45 ק"מ מנקודת החוף שמתחת ההרים. ולמעשה לצד דרום, הקו שיורד מכזיב על הים ונכנס ליבשה באשקלון, וממשיך ישר וברצף בקו נטוי אלכסונית מאשקלון עד ממול נחל מצרים. כאשר תחילת הכניסה ליבשה היא בתל אשקלון, ולא על הים ממש, שהרי כמו שהבאנו לעיל כתב הרמב"ם שאשקלון היא מובלעת, כלומר צריך לומר שהיא בלטה באופן שמעל אשקלון ומזרחית לאשקלון היא נכבשה בידי עו"ב, ומתחתיה לא נכבשה, ועל כן היא כמובלעת נחשבת. ומתחת אשקלון יורד אל ארץ פלשתים בנותיה וחצריה, וככתוב ביהושע פט"ז ע"ז ובנותיה וחצריה עד נחל מצרים, וכידוע וכמבואר לעיל כיון שכל המקום נכבש על ידם בחזרה או נכבש רק למס, על כן בפועל לא נחשב ככיבוש, וכל זה כמבואר לעיל, והאריך בזה דרך אמונה בביאור הלכה לה"ל תרומות פ"א ה"ט. ואם כן גם הקו כולל בתוכו את אשקלון בצורה הרחבה יותר, ואת סביבותיה, כמבואר ברמב"ם [ולא לצד הצפוני ששם זה גינות אשקלון וכן נכבש ע"י עולי בבל, וכמפורש בתוספתא, ספרי והכתובת שנמצאה ברחוב], ובהמשך את ע"ז וכל סביבותיה וחצרותיה ברצף עד נחל מצרים. ואם הקו הוא ישר ממקום כניסתו אל היבשה, הוא יסתיים בדיוק בתחתית ההר, שהנחל נמצא בתחתיתו, כך שנחל מצרים ויובליו, מחוץ לגבול של עולי בבל [כאשר המעלות של הקצה הם, לרוב: N30*40'19 וקו אורך: E34*11'43]. ולקמן בסיכום הדברים של פרק זה, בהערות הבאתי את שמות היישובים לפי דעת האדמ"ק, ובהערה ו את שמות היישובים כפי שציינתי לענ"ד קו זה אליבא דהרמב"ם ע"ש. נמצאו למידים, שבגבול הדרומי, אשקלון ברצף עד ארץ פלשתים שהיא ע"ז, וברצף עד נחל מצרים, לא נכבש ע"י עולי בבל אלא ע"י עולי מצרים בלבד. ונוהגים שם כל דיני מצוות הארץ, ודיני שביעית, ורק לגבי ספיחין הקלו שלא נוהג שם גזירת ספיחין.

נמצינו למידים, לנידו"ד לגבי הגבול הדרומי מערבי, שאם נבין את דברי מרן הגרשז"א כפשוטם, אז ודאי שהקו של האדמת קודש, הוא נכלל בתוכו [אמנם לדעת האדמ"ק גם עו"מ לא כבשו אלא למס, ולדעת הגרשז"א נכבש ע"י עו"מ, אולם לענין ספיחין ש"ז עיקר הדיון שלפנינו אין נפ"מ, כי אם זה רק מכיבוש עו"מ אין בזה ספיחין, וכמבואר לעיל]. אמנם לדעת האדמת קודש יורד עד קדש ברנע, ולדעת מרן הגרשז"א ירד עד ממול נחל מצרים, שהוא מעליו, אולם עיקר איזור אשקלון, וארץ פלשתים, וחבל הבשור, עד הישוב בני נצרים שמקביל אל קצה נחל מצרים, גם לדבריו עולי בבל לא כבשו שם אלא עולי מצרים, ולא יהיה שם גזירת ספיחין. ואם נאמר שהגבול הולך על שפת הים, אז לכאורה רק היישובים שעל שפת הים הם מכיבוש עו"מ, וכמובן לשיטת החזו"א שהקו על הים אין כלל מאיזור עו"מ אלא אשקלון וע"ז וכמבואר לעיל. וגם לפי מה שכתבתי בענייני בקצה הדרומי אני משווה את מידותי מאשקלון אל קצה נחל מצרים, בקו על היבשה ישר שיורד מהקו שבים המגיע מכזיב, כאשר "פרשת אשקלון"

ו"גינתא דאשקלון" נמצא צפונית לאשקלון, וחלק זה מכיבוש עולי בבל, ואכן אשקלון חציה היה מארץ ישראל וחציה מארץ העמים אלא שרבי טיהרה ב"התרת אשקלון" שהגם שפטרה מן המעשרות מכל מקום טהורה היא משום ארץ העמים. וחז"ל נתנו לזה גבול רק שאין המקומות ידועים לנו בדיוק היום, וכדברי התוספתא באוהלות פי"ח הט"ו: "בראשונה היו אומרים תחומי אשקלון מקבר גדול ועד יגודיו ועד נגב ועד תרעין הן תמאין ונמנו עליהם חכמים וטיהרום". והגם שאין להקל במקומות אלו כלל בשום דין ממצוות הארץ, מפני שאיננו יודעים מיקומם המדויק, אמנם להחמיר יש לחשוש וכגון שאין להפריש מיבולים שגדלו במקומות מסופקים אלו, על אותם שגדלו בתוך ארץ ישראל, ומכל מקום לענין ספיחין הרוצה להקל בזה הרשות בידו ובפרט בזמנינו ששמיטה דרבנן.

מסקנת הדברים לגבי הגבול הדרומי מערבי:

- א. כל הניזכר בגבולות התורה על גבול זה נכבש ע"י עולי מצרים עד הקצה המערבי שהוא ואדי אל עריש, ומשם צפונה.
- ב. לרוב ככל הפוסקים אשקלון ועזה נכבשו ע"י עולי מצרים. ויש מי שכתב שלא נכבשו גם ע"י עולי מצרים ויש מי שרצו לומר שזה נכבש גם ע"י עולי בבל. יש מי שכתב שהכיבוש של המקומות הללו היה רק לצורכי מס ואינו נידון כגבולות של עולי מצרים, אלא כסוריא, ויש מי שכתב שדין מקומות הללו כחז"ל לגמרי.
- ג. לרוב הפוסקים המקומות הללו מבודדים, ומיוחדים ליישובים עצמם ולא לגבולותיהם, ומאידך דעת האדמת קודש שזה נכבש אולם רק למס, ודינם כדין סוריא, והגבול היה מדרומית לגינת אשקלון [תל אשקלון של ימינו] ועד רקם גיאה [קדש ברנע, ואדי אל קודש הנמצא סמוך לעין המערה בימינו]. והוא גבול לאורך 128 ק"מ, כאשר כל חלקו המערבי לא נכבש כלל אלא למיסים, ואין בו כלל חובת קיום מצוות הארץ אלא כדין סוריא.
- ד. דעת הרמב"ם שאשקלון היא מובלעת שהיא חז"ל, והיינו אשקלון וחברותיה, ומאידך ציין הרמב"ם את אשקלון שהיא גם נקודת גבול לעולי בבל. ודעת רוב מפרשי הרמב"ם שאשקלון נכבשה ע"י עולי מצרים אולם לא ע"י עולי בבל.
- ה. בנוסף דעת הרמב"ם שעולי בבל לא כבשו עד נחל מצרים. ולכן יש מי שלמד כפשוטו שהגבול של עולי בבל נגמר באשקלון, ובחלק המערבי מאשקלון עד נחל מצרים לא כבשו עולי בבל, אלא רק עולי מצרים. ויש מי שכתב שלהוציא את אשקלון ועזה שהם כיישובים מבודדים שלא נכבשו ע"י עולי בבל, כל שאר המקומות שם נכבשו גם ע"י עולי בבל, רק שיש קו גבול מן הצפון [הר ההר] אל הדרום [נחל מצרים], שלא נכבש והגבול עובר ביס, ומוציא מתוכו נקודה בצפון ונקודה בדרום ליד נחל מצרים, וכ"כ החזו"א בדעת הרמב"ם. ומאידך דעת הגרש"ז א"צ"ל, שקו הגבול עובר ביבשה ולא ביס, ואז אפשר שהקו הזה היורד דרומה מאשקלון לנחל מצרים, הוא דרומה לקו של האדמת קודש [אמנם לא עד קדש ברנע אלא עד קצה נחל מצרים מעל הישוב בני נצרים בערך]. ולפי הקו שאני כתבתי בענייני בדעת הרמב"ם הקו יורד ביס מכזיב עד אשקלון, ושם נכנס אל היבשה עד נחל מצרים בחלק הנכנס לארץ ישראל, (ולא במקום שהוא נשפך אל היס), וכל מקום זה נכבש ע"י עולי בבל ולא ע"י עולי מצרים [ראה שירטוט מדויק במפה שהז"ל ע"י המכון, וראה בהערה למטה את שמות היישובים הנמצאים מזרחית ומערבית לקו הגבול, לדעת האדמ"ק, וכן לפי הקו כפי שכתבתי בעניותי].

ו. הנה כל המעיין, רואה שאין כלל דברים מוחלטים שאפשר להכריע, ובשלמא כאשר יש דבר ברור וניכר לעין, שפיר אפשר לקבוע או לחדש דברים, אולם במקרה דידן רבו כל כך הדעות, וקשה מאד עד בלתי אפשרי לקבל הכרעה. אמנם זאת אפשר לומר שדעת רוב הפוסקים שווה שכל הנגב המערבי, להוציא אשקלון ועזה, נכבש ע"י עולי בבל, ושני ערים הללו רק ע"י עו"מ. ויש הסוברים שכל האזור של אשקלון ועזה נכבשו רק ע"י עולי מצרים ולא דווקא הערים, ויש פנים לדבריהם. ובדעת הרמב"ם בהחלט אפשר לפרש כן שאשקלון הוא גבול עו"ב, ומנקודה זו עד נחל מצרים לא נכבש ע"י עו"ב, אלא ע"י עולי מצרים, והגבול מגיע מכזיב מן הים אל אשקלון ביבשה וזה כולל חלק מאשקלון, עזה וכל שפלת פלשתים. אולם למעשה לא נראה שאפשר להקל שם בשום דין ממצוות הארץ לקולא, ורק לחומרא יש להקפיד שלא להפריש מתוצרת שבאזורים אלו על אזורים אחרים שאינם בגבולות הספק.

ז. אמנם לגבי איסור ספיחין, שהם דרבנן, בימינו ששמיטה דרבנן, ויש כאן כמה ספיקות, או שאיזור זה אינו נידון כלל כארץ ישראל אפילו של עולי מצרים, ואת"ל כפשטות הרמב"ם שנכבש ע"י עו"מ, מכל מקום פסק הרמב"ם שאין איסור ספיחין בגבולות עו"מ, ולכאורה בדין הזה אפשר להקל שאין איסור ספיחין. וכל זה אפילו בעבר וזרע [עני' ברמב"ם הל' שמו"י פ"ד הכ"ו, ועי' בפיחמש"נ שביעית פ"ז משנה א. ומ"מ עיקר הדין הוא כפי שכתב שם בהלכה טו, שבמקום שהוא רק מדרבנן אינו עוקר, ועולי מצרים הרי זה רק מדרבנן]. ולכאורה בצירוף כל הספיקות הללו, אפשר שאין איסור ספיחין בתוצרת שתבוא מהצד המערבי באיזור אשקלון ועזה, שלכאורה איזור זה לא נכבש ע"י עו"ב אלא ע"י עולי מצרים, וזה אשקלון וחברותיה הנז' ברמב"ם, [ולכאורה גם המיקל וסובר להקל באיסור ספיחין שהוא דרבנן בזה"ש ששמיטה דרבנן, בכל התוצרת הגדלה מערבית לקו המתוח שבין אשקלון לעין קודס [שהוא גבול האדמ"ק*, ודומה לו במעט הגבול לפי הגרשז"א

* לאחר שבדקנו את הגבול כפי שצייר האדמת קודש, בדקדוק ובעיון, אפשר לציין כי היישובים הנזכרים לקמן נמצאים מערבית לקו של האדמת קודש, ויש שנמצאים בסמיכות ממש לאשקלון, באופן שנכללים בגדר אשקלון וחברותיה. אולם כמה כללים יש לנקוט בענין זה:

א. אין שום משמעות להתיר כלום על סמך רשימה זו, להוציא הענין של גזירת ספיחין שאפשר להקל בה בשנת השמיטה, כגון מזריעת שיטית, או אף בדיעבד מזריעת שביעית.

ב. חלק מהיישובים יש להם שטחי גידול גם מזרחית לקו, ועל כן רבנות המעוניינת לסמוך על רשימות אלו, צריכה להסתייע בבדיקות ובמפות, ובעבודת משגיחים שיפקחו שהכל באמת נלקח מערבית לאותו גבול [המעלה היא לרוחב העולם: $E34^*32'31.2$ בצד שבין אשקלון לעזה, [כאשר קו הגבול הוא מזרחית, בעזה הקווים משתווים. כשעובר את עזה הקו זו מערבית לקו רוחב זה, כלומר שקו רוחב זה כבר ארץ ישראל, לכולי עלמא. ובאיזור נירים קו הגבול יושב על קו רוחב $E34^*32'5.28$, ובאיזור חולות חלוצה קו הגבול משתווה עם $E34^*31'39.36$, ובהמשך הגבול הולך מערבית לקו רוחב זה, ולקראת סוף קו הגבול הוא משתווה עם קו רוחב $E34^*30'47.52$, ושוב יורד הקו מערבית לקו רוחב זה, ומסתיימת נקודת הגבול בקו רוחב $E34^*30'21.6$].

ג. שמות היישובים הם: אוהד, בארי, בני נצרים, גבולות, זיקים, חולות חלוצה נרוב ככל השטחים מאושרים], יבול, ישע, כיסופים, כמהין, כפר מימון [חלקים גדולים מותרים- יש לבדוק אם שייך לפקח ולסמן], כפר עזה [רוב הגידולים מותרים- יש לבדוק אם שייך לפקח ולסמן], כרם שלום, מבטחים, מגן, נחל עוז, ניצנה, ניצני סיני,

בדעת הרמב"ם], יש לו על מה לסמוך. וק"ץ בגידולים הגדלים במבני גידול אפילו ללא מצע מנותק שאין בהם איסור ספיחים וכמבואר בספרי שביתת השדה בפרק טז, וכ"כ באור לציון ויבואר בסעיף הבא].

ח. הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל, הביא את דעת האדמת קודש, בספרו "אור לציון" (שביעית עמ' פ - פא), וכתב שם למסקנא, שמלבד אשקלון ועזה, גם נתיבות אופקים ותפרח, וכל הישובים שנמצאים ממערב לקו אשקלון - קדש ברנע, לא נכבשו גם ע"י עו"מ או עכ"פ הם נמצאים בבית הספק, ולכן כתב שהספיחים הגדלים שם מותרים באכילה, ותר"מ יש לעשר מספק אך ללא ברכה. עכ"ד. הרי שמחמת הספק כתב להקל על ענין הספיחים. אולם מה שהזכיר את שמות היישובים נתיבות אופקים ותפרח, כבר כתבתי בתשובה בחלקת השדה שם, שזו שגגה שיצאה מלפני השליט, שגם לפי האדמת קודש שלקח קו מותח מתל אשקלון לעין קודש, בוודאות גמורה כל היישובים הללו מזרחית לקו זה, והם ארץ ישראל גמור שנכבש גם ע"י עולי בבל בלא ספק כלל ועיקר, וכל הגדל שם חייב להפריש ממנו תר"מ עם ברכה, ויכול להפריש ממנו לכתחילה על הגדל בשאר חלקי הארץ שנכבשו ע"י עולי בבל, וחלילה להקל שם בשום דין מדיני השמיטה. אולם מה שבוודאות מערבית לקו זה, אנו רואים שגם דעתו הגדולה של בעל אור לציון להקל בזה לענין ספיחים.

[המשך אי"ה בגיליונות הבאים]

ניר יצחק, ניר עוז, נירים, עין הבשור, נתיב העשרה [רוב הגידולים מותרים - יש לבדוק אם שייך לפקח ולסמן], עין השלושה, עלומים, עמיעוז, צוחר, רעים, שדה ניצן, שוקדה [יש לבדוק שטחים בקירבת הגבול], תלמי אליהו, תלמי יוסף.

ד. חשוב לציון כי יש יישובים על הגבול ולא כתבנום כאן, וכגון אורים, כרמייה, צאלים ועוד.

ה. אין להשוות כלל מהרשום כאן ליישובים סמוכים, אלא לאחר בדיקה מוסמכת. וכאמור אין ברשימה זו להתיר כל דין או הלכה ממצוות הארץ במקומות אלו, ואדרבה יש לנקוט לחומרא שלא לעשר ממקומות אלו על מקומות שמזרחית לקו זה. ואף בתוך קו זה עדיף להחמיר בכל איזור בפני עצמו, ולא להפריש מהגדל סביב אשקלון לגדל באיזור הבשור. אמנם לענין ספיחים, לאחר שהורו מגדולי חכמינו, יש למתירים ספיחים במקומות אלו על מה לסמוך, ובפרט בזה"ז ששמיטה נוהגת מדרבנן.

ו. כל האמור הוא לפי קו הגבול כפי ששרטט האדמ"ק, אולם לפי מה שכתבתי בעניותי להבין את דברי הרמב"ם שהגבול הוא מכויב על הים, ונכנס ליבשה באשקלון ויורד עד נחל מצרים, נמצינו למדים שהיישובים הבאים נמצאים על הגבול ואין להקל בהם כלל מחמת הספק, והם: נתיב העשרה, נחל עוז, עמיעוז, ישע, מבטחים, שדה ניצן, מגן. ומאידך היישובים הבאים הם מערבית לקו הגבול, זיקים, רעים, ניר עוז, ניר יצחק, סופה, חולית, פרי גן, שדי אברהם, יתד, כרם שלום, תלמי יוסף, דקל, אבשלום, יבול, נוה, בני נצרים. [הגם שלמעשה יש לבדוק כל יישוב היכן השדות החקלאיים ממוקמים], וגם בזה אין להקל בכל דין ממצוות הארץ, ואדרבה יש לעשר מהתוצרת הגדלה שם, ולהחמיר שלא לעשר מהתוצרת במקומות הללו אלא מיניה וביה, ובוודאי לא על הגדל מזרחית לקו זה, ורק לגבי ספיחים אפשר להקל בזה וכדין עולי מצרים.

תוספת שביעית בזמן הזה

באור סוגיית הגמרא מו"ק דף ג: ד.

א. המשנה (פ"א מ"א), עד אימתי חורשין בשדה האילן ערב שבעית, בית שמאי אומרים כל זמן שהוא יפה לפרי, ובית הלל אומרים עד העצרת, וקרובין דברי אלו להיות כדברי אלו.

ופירש הרע"ב, כל זמן שהוא יפה לפרי, כלומר שהחרישה יפה לפרי הוי מתקן הקרקע לצורך הפרי של ששית ולא לצורך שביעית: עד העצרת, דעד העצרת יפה לפרי ותו לא ומן העצרת ואילך נראה כמתקן לצורך שביעית. ובשדה לבן שאין בו אילן עד הפסח וכו', ע"ש.

וכן פירש רש"י במו"ק (דף ג:) כל זמן שיפה לפרי, כלומר כל זמן שחרישה יפה לפירות שגדלו בששית דהיינו נמי קרוב לעצרת אבל מכאן ואילך לא דהוי כמתקן פירות שביעית:

וכן הוא בר"ש בשם הירושלמי (שם), ולמה עד העצרת עד כאן הוא יפה לפרי מכאן ואילך מנבל פירותיו, והתנינא אחד אילן סרק ואחד אילן מאכל עד כאן מעבה הקורות, כלומר פירות המחוברין באילן בששית, מכאן ואילך מתיש כחו.

ב. וכתבו התוס' שם ד"ה עד עצרת, דהיינו יותר דבכל מקום בית שמאי לחומרא ובית הלל לקולא לבד מאותן דברים דקחשיב בעדיות (פ"ה): [והביאו התויו"ט על המשנה]. ושם בתוס' וקרובים דברי אלו, קא משמע לן דאין ב"ש מחמירין אלא מעט על ב"ה ולאשמועינן מילתייהו דבית שמאי פירש הכי.

אולם בתוס' הרא"ש מו"ק (דף ד.) ד"ה כל זמן שהוא יפה לפרי כתב, דהיינו עד אחר עצרת, דבירושלמי קא בעי אמאי לא תני ליה גבי קולי ב"ש וחומרי ב"ה, ומשני פעמים שאין הגשמים מצויין ואין הלחה מצויה והוא עתיד לחרוש קודם עצרת, ולב"ה לעולם עד העצרת פ' כשאין הגשמים מצויין אין החרישה יפה לפרי עד העצרת, וב"ש לחומרא, ע"ש.

ועל מראה פנים על הירושלמי שם ד"ה ולמה לא תניתה מקולי ב"ש ומחומרי ב"ה וכו', התוס' בריש מו"ק (דף ג' ע"ב) כתבו ד"ה עד עצרת דהיינו יותר מדקאמרי ב"ש דבכל מקום ב"ש לחומרא וב"ה לקולא לבד מאותן דברים דקחשיב בעדיות והביא לזה התי"ט ובהדיא פריך הכא דאמאי לא קחשיב לה בעדיות אלמא דהש"ס מפרש דב"ש לקולא, ומה דמשני משום שלפעמים בית שמאי לחומרא היינו כשאין הגשמים מצויין אבל מסתמא שיעורא דב"ש הוי טפי אלא דהואיל דמשכחת לה לפעמים דב"ש לחומרא הלכך לא קחשיב לה בעדיות.

וכן העיר המלאכת שלמה וכתב דהתוס' ז"ל לא דקדקו יפה, ע"ש. ועי' בתוס' הרי"ד על הירושלמי דבאמת דברי התוס' הק' הם כגחלי אש ודקדקו יפה והאריך ליישב דבריהם, ע"ש בד"ק.

ג. דעת רבן גמליאל ובית דינו

בגמרא מו"ק (דף ג:), אמר ר' שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא רבן גמליאל ובית דינו נמנו על שני פרקים הללו ובטלום. ופרש"י על שני פרקים, דפסח ועצרת: ובטלום, דחורשין עד ראש השנה.

ועי' ר"י במלכ"צ ור"מ ור"ש (פ"א מ"א), שהביאו כן מהתוספתא (פ"א ה"א), ר"ג ובית דינו התקינו שיהיו מותרים בעבודת קרקע עד ראש השנה.

ושם בגמרא, אמר ליה רבי זירא לר' אבהו ואמרי לה ריש לקיש לר' יוחנן רבן גמליאל ובית דינו היכי מצו מבטלי תקנתא דב"ש וב"ה והא תנן אין ב"ד יכול לבטל, דברי בית דין חבירו אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמנין, (דניאל ד, טז) אשתומם כשעה חדא אמר ליה אימור כך התנו ביניהן כל הרוצה לבטל יבוא ויבטל.

ופרש"י תקנתא דשמאי והלל, דרבי שמעון דאמר עד פסח ועד עצרת והיינו אליבא דב"ש וב"ה: כך התנו, שמאי והלל בשעת תקנתם.

וכתבו התוס' ד"ה כל הרוצה לבטל יבא ויבטל, שמא יתקלקלו הקרקעות ואינן מגדלין תבואה בלא חרישה לאחר זמן זה התנו שיהא כח להתיר לצריכים שחשו להפסד רבים שלא יגרמו רעה לעולם.

ד. ושם בגמרא, דידיהו היא הלכה למשה מסיני היא דאמר ר' אסי אמר ר' יוחנן משום ר' נחוניא איש בקעת בית חורתן עשר נטיעות ערבה וניסוך המים הלכה למשה מסיני, אמר רבי יצחק כי גמירי הלכתא שלשים יום לפני ראש השנה ואתו הני תקון מפסח ומעצרת ואתנו בדידיהו כל הרוצה לבטל יבוא ויבטל.

ופרש"י דידיהו היא, תקנתם היא: חורתן, מקום: י' נטיעות, המפוזרות בתוך בית סאה שהוא נ' על נ' חורשין כל השדה שלה בשבילן בערב שביעית עד ר"ה ואמרי הני הואיל וילדות הן איכא פסידא יתירא לכך חורשין עד ראש השנה אבל זקינה אין חורשין עד ראש השנה אלמא דהלכה למשה מסיני הן: וערבה, להקיף המזבח: כי גמירי הלכתא, דאין חורשין לזקינה עד ראש השנה אבל חורשין עד שלשים יום לפני ראש השנה: ואתו, בתקנה דידיהו דהרחיקו עד הפסח ועד העצרת: וכל הרוצה לבטל יבוא ויבטל, ורבן גמליאל דבטל לא בטל אלא מפסח ומעצרת עד שלשים יום לפני ראש השנה.

ה. ובירושלמי שם, רבי יוחנן בעי לא כן תנינן אין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חבירו עד שיהא גדול ממנו בחכמה ובמנין, רבי קרוספי בשם ר' יוחנן שאם בקשו לחרוש יחרשו.

ופירש הפני משה ר' קרוספי בשם ר' יוחנן שאם בקשו לחרוש יחרשו, כלומר דבתר דבעי ר' יוחנן להאי קושיא הדר קאמר שכך תיקנו שכל המבקש לחרוש יחרוש עד ר"ה וכל הרוצה להחמיר על עצמו יחמיר וזה לא הוי ביטול דברי הראשונים לגמרי אלא שלצורך שעה התיירו להמבקש לחרוש.

ושם בירושלמי, ויעקרו אותן מן המשנה, רבי קריספא בשם ר' יוחנן שאם בקשו לחזור יחזור. התיב ר' יונה הרי פרשת המילואים הרי פרשת דור המבול הרי אינן עתידין לחזור מעתה יעקרו אותן מן המשנה אלא כדי להודיעך וכא כדי להודיעך אמר ר' מנא כיי דתנינן

תמן שאם יאמר אדם כך אני מקובל יאמרו לו כדברי ר' איש פלוני שמעת, וכן שאם יאמר אדם שמעתי שאסור לחרוש עד ראש השנה יאמר לו באיסור שני פרקים הראשונים שמעת.

ופירש הפני משה ויעקרו אותו, שני פרקים מן המשנה ולמה נשנו כלל עכשיו לאחר שהתירו: שאם בקשו לחזור יחזור, והשתא מסיק למילתיה וכדאמרן דלא ביטלו לגמרי אלא מה שהתירו לפי צורך השעה התירו ולא עקרו אותן מן המשנה לפי שאם יבוא ב"ד אחר ויבקש לחזור ולאסור כמו שנשנה בפרקים אלו יחזור: התיב ר' יונה, על הא דדייק מעיקרא ויעקרו אותן מן המשנה והוצרך לשנויי שאם בקשו לחזור יחזור והרי פרשת מלואים שאינה אלא לפי שעה והרי פרשת דור המבול וכיוצא בה ומצינו שנשנה במשנה על הפרשיות הללו א"כ תיקשי מעתה הרי אינן עתידין לחזור ויעקרו אותן מן המשנה: אלא כדי להודיעך, מה שהיה בימים הראשונים ואף על פי שאין עתידין לחזור ואין בהן צורך לדורות האחרונים והכא נמי בא להודיעך מה שאסרו הראשונים ואף על פי שלאחר שהתירו אין צורך בהן לא עקרו אותן מן המשנה: א"ר מנא, טעמא אחרינא איכא נמי הכא שלא עקרו אותן וכהאי דתנינן תמן בעדיות ולמה נשנו דברי היחיד שאם יאמר אדם כך אני מקובל בדין הזה יאמרו כדברי ר' פלוני שמעת ואין הלכה כדבריו וכן ה"נ שאם יאמר אדם וכו' באיסור שני פרקים הראשונים שמעת שכך וכך נשנה ואח"כ התירו.

והנה הרע"ב (פ"ב מ"א) כתב, דכל המשניות הללו דחיות הן כדאמרין לעיל בפ"ק שר"ג ובית דינו נמנו על שני פרקים הללו שהם פסח ועצרת וביטולם, ומותר לחרוש עד ר"ה של שביעית: [וע"ע ברע"ב פ"א מ"א].

ועי' בתוס' אנשי שם בשם הרמ"ז שהעיר דדברי הרע"ב לא מדויקים דדיוחי זה יהיה חוזר ונראה בביאת הגואל ב"ב דנוהגות הן בזמן שבהמ"ק קיים כמ"ש ברי"פ דלעיל, ע"ש.

והנה באמות לפי תירוץ רבי קריספא בשם ר' יוחנן בירושלמי משמע דאפילו לפני ביאת גואל צדק אם ירצו להחזיר ולאסור מעצרת הרשות בידם, ומשום לא עקרו משנה זו. ומ"מ לפי תירוץ ר' יונה ור' מנא נראה דלעולם המשניות דחיות הן אלא דאעפ"כ לא נמנעו מלהודיענו מהטעם המבואר בגמרא שם.

ו. ושם בגמרא מו"ק, והני הלכתא נינהו קראי נינהו דתנן בחריש ובקציר תשבות וכו', אלא אמר רב נחמן בר יצחק כי גמירי הלכתא למישרי ילדה קראי למיסר זקינה, וכיון דהלכתא למשרי ילדה לאו ממילא זקינה אסירה, אלא הלכתא לרבי ישמעאל קראי לר' עקיבא.

ופרש"י הלכתא למישרא ילדה, עשר נטיעות עד ר"ה: קראי למיסר זקינה, שלשים יום קודם ראש השנה ואתו בית שמאי והלל וגזרו מפסח ועד עצרת: ממילא שמעת מינה, דזקינה אסור לחרוש.

ועי' תלמיד ר"י מפריש ד"ה וכיון דהלכתא למישרי ילדה, כלומר אי ס"ד קראי והלכתא תרווייהו לרבי עקיבא היכי דריש קראי בשביעית דכיון דגמר הלכתא א"כ לדידיה קראי למה לי ואדרבה הוה ליה למדרש קרא בשבת כרבי ישמעאל דהא לשביעית לא איצטריך ולמיסר זקנה דממילא ידענא ליה מדאיצטריך הלכתא למישרי ילדה, ע"ש.

ולכאורה נראה השתא דהדרין לדברי רבי יצחק דכי גמירי הלכתא שלשים יום לפני ראש השנה ואתו הני תקון מפסח ומעצרת ואתנו בדידהו כל הרוצה לבטל יבוא ויבטל.

וכן צ"ל אליבא דר"ע דיליף חרישה דערב שביעית מקרא דבחריש ובקציר דקרא לא אסר אלא ל' יום לפני ר"ה ואתו הני תקון מפסח ומעצרת. וכן הוא להדיא בפרש"י ד"ה קראי

למיסר זקינה, שלשים יום קודם ראש השנה ואתו בית שמאי והלל וגזרו מפסח ועד עצרת, ע"ש.

וע"ע שם, רבי בא בר זבדי בשם רבי חוניה דבקעת חוורן ערבה וניסוך המים ועשר נטיעות מיסוד הנביאים הראשונים מה ופליגי רבי יוסי ב"ר בון בשם לוי כד היתה הלכה בידן ושכחוה ועמדו השנים והסכימו על דעת הראשונים.

ופירש הפני משה מה ופליגי, אם פליגי הוא על הא דקאמר ר' יוחנן דהל"מ הן וקא"ר יוסי בר בון דלא פליגי אלא כד היתה הלכה בידם ואח"כ שכחוה ועמדו השנים והן נביאים אחרונים וחזרו ויסדוה, ע"ש.

ז. ועל' תוס' ד"ה אלא אמר רב נחמן בר יצחק, האי אלא קאי אהאי דרבי יצחק לעיל כי גמירי הלכתא לשלשים יום לפני ראש השנה דהיינו באילנות זקנים, לא תימא דלהכי אתיא הלכתא אלא סבר רב נחמן דאיסור שלשים לפי אומד חכמים ואף החמירו בהם בדבריהם, ויש דמשבשי ליה להאי אלא דרב נחמן ואין להאריך בדבריהם.

ונראה כוונתם דבשלמא בהלכתא שפיר איכא למימר שההלכתא פירטה לנו דלא נאסר אלא רק ל' יום לפני ר"ה אלא בקראי מהיכי תיתי לומר כן, ועל כן כתבו התוס' דרב נחמן בר יצחק חזר בו מהא דרבי יצחק דאיהו ס"ל דאיסור שלשים לפי אומד חכמים ואף החמירו בהם בדבריהם, ואתו רבן גמליאל ובית דינו וביטלו תקנה דב"ש וב"ה והשאירו מה שאסרו התוספתא והקרא ל' יום מאומד הדעת, ודו"ק.

וכל זה הוצרכו התוס' לומר למה שסברה הגמרא עכשיו דההלכתא והקרא אף לאחר חורבן המקדש קיימי, ולא יכלו ר"ג ובית דינו לבטלה וע"כ תקנת ב"ש וב"ה קדמה לאיסור ההלכתא והקרא, ולא ביטלו ר"ג וב"ד אלא תקנת ב"ש וב"ה שהקדימו לאסור לפני ההלכתא והקרא, אבל ל' יום שאסרו ההלכתא והקרא מאומד הדעת לא יכלו לבטלו.

ח. שם בגמרא, ור' יוחנן אמר רבן גמליאל ובית דינו מדאורייתא בטיל להו מאי טעמא גמר שבת שבת משבת בראשית מה להלן היא אסורה לפניה ולאחריה מותרין אף כאן היא אסורה לפניה ולאחריה מותרין, מתקיף לה רב אשי מאן דאמר הלכתא אתיא גזרה שוה עקרה הלכתא ומאן דאמר קרא אתיא גזרה שוה עקרה קרא, אלא אמר רב אשי רבן גמליאל ובית דינו סברי לה כרבי ישמעאל דאמר הלכתא גמירי לה וכי גמירי הלכתא בזמן שבית המקדש קיים דומיא דניסוך המים אבל בזמן שאין בית המקדש קיים לא:

ופרש"י מדאורייתא בטלו, כלומר אשכחו סמך מן התורה להכי בטלו הלכתא: מאן דאמר הלכתא, דלפני ר"ה אסור: אתא גזירה שוה עקרה להלכתא, כלומר משום גזרה שוה דאינהו גמירו מנפשיהו משבת בטלו הלכתא הא אין אדם דן ג"ש מעצמו: כי גמירו הלכתא בזמן שבית המקדש קיים, וכי שרו רבן גמליאל ובית דינו בזמן שאין בית המקדש קיים:

וכתבו התוס' ד"ה מה להלן היא אסורה לפניה ולאחריה מותרין, ואי קשיא והא מפיקנן מקרא במס' יומא פרק בתרא (דף פא:) דצריך לעשות תוספת גבי שבת בין בכניסתה בין ביציאתה להוסיפה מחול על הקודש, איכא למימר ההוא פורתא לא קא חשיב כיון דלא הוי אלא כל שהוא וכי ההוא שיעורא נמי יהא מודה רבן גמליאל דצריך להוסיף:

ט. שם בגמרא, אלא אמר רב אשי רבן גמליאל כו', כלומר ודאי מדאורייתא בטיל ולאוי היינו טעמא כדקאמר אלא סבירא ליה כרבי ישמעאל וקא דייק רבן גמליאל מה שייכא

תוספת שביעית גבי ניסוך שניתנו למשה גבי הדדי בכל מקום שונה הני שלשה ביחד דכך
ניתנו אלא ודאי למילף סמכינהו רחמנא:

ומשמע דלרבי עקיבא דתוספת שביעית מקרא נפקא, לא יכלו רבן גמלאיל ובית דינו
לבטלו.

אולם לפי זה יקשה מה שאמרו בריש הסוגיא, הכי קאמר יכול ילקה על תוספת שביעית
דאתיא מבחריש ובקציר תשבות ונסיב לה תלמודא לפטורא כדבעינן למימר לקמן,
ופרש"י כדבעינן למימר לקמן, גמר שבת שבתון משבת בראשית, ע"ש. והלא מסקנת
הגמרא דרבן גמלאיל כרבי ישמעאל ס"ל דלא למד דין תוספת מבחריש ובקציר. וצ"ל
דדברי הגמרא ריש הסוגיא הוא למאי דס"ד דאתיא גזרה שוה עקרה לה לקרא, וכן נראה
בדברי הירושלמי אבל בתלמוד דידן לא קאי כדאתקיף רב אשי, כמו שהעירו התוס' ר"ה
(דף ט.ו.) סד"ה ורבי עקיבא.

י. והנה לפי מסקנת הגמרא דר"ג וב"ד כרבי ישמעאל ס"ל דאמר הלכתא גמירי לה, וכי
גמירי הלכתא בזמן שביית המקדש קיים דומיא דניסוך המים, אבל בזמן שאין בית המקדש
קיים לא, אפשר דאף ההלכתא אסרה מעצרת ולא אתו ב"ש וב"ה אלא להגדיר ממתי
אסרה ההלכתא החרשה ערב שביעית, וכמו שחשבה הגמרא בריש שמעתינן, דידהו היא
הלכה למשה מסיני היא וכו'.

ומה שהיה קשה לגמרא בריש שמעתינן דאיך יכלו ר"ג וב"ד לעקור ההלל"מ, עתה תירצה
הגמרא דכי גמירי הלכתא בזמן שביית המקדש קיים אבל בזמן שאין בית המקדש קיים לא,
ולא הוצרך כלל להא דרבי יצחק דכי גמירי הלכתא שלשים יום לפני ראש השנה ואתו הני
תקון מפסח ומעצרת וכו', אלא ב"ש וב"ה אתו להגדיר ממתי אסרה ההלכתא החרשה
ערב שביעית כנ"ל.

וכן נראה בפשיטות בירושלמי שהביא הדרשה דר"ע מבחריש ובקציר אדברי ב"ש וב"ה,
משמע דב"ש וב"ה אתו להגדיר מה שאסר קרא, וכן הביאו הר"י במלכ"צ הר"מ והר"ש
בפיה"מ. והשתא לרבי ישמעאל נמי נימא דלא אתו ב"ש וב"ה אלא להגדיר מה שאסרה
ההלל"מ. אלא דלא אסרו כן אלא בזמן המקדש דומיא דנסוך המים כנ"ל.

יא. ועי' במשנה ראשונה במשנה דידן ערב שביעית, כתב הר"ב, לקמן ילפי' תוספת
שביעית מקרא. ומשמע דס"ל דב"ש וב"ה אתו לפרושי קרא דאמר חריש שקצירו אסור
אימתי הוי חרישה לצורך פירות שביעית ואמרי ב"ש שאין שיעור לדבר אלא משעה שאינו
יפה לפירות של ששית. ולב"ה מן העצרת ואילך אינו יפה כמ"ש הר"ב. אבל מה דמסיים
דמן העצרת ואילך נראה כמתקן לצורך שביעית אינו מדוקדק דמאי 'נראה' הא
מדאורייתא אסור דמתקן ממש לצורך שביעית. ויש לפרש דב"ש וב"ה נמי לא דרשי קרא
לתוספת שביעית, וכר' ישמעאל ס"ל דתוספת שביעית הלכה היא לשלשים יום בלבד קודם
שביעית וכדלקמן פ"ב מ"ו דלכ"ע תוספת שביעית שלשים יום וב"ש וב"ה אתו להוסיף
מדרבנן מפסח ומעצרת שנראה כמתקן לשביעית ור"ג פליג עלייהו דאינהו ס"ל דהלכה אף
בזמן הזה ור"ג סבר דהלכה אינה אלא בזמן המקדש וכ"נ מדברי הרמב"ם רפ"ג מהל'
שמטה, ע"ש.

וצ"ל לפי דברי הרמב"ם דרבי יצחק קאי גם למסקנת הגמרא דתרי תקנות הוו, ל' יום לפני
ר"ה ועצרת, וכן ביאר המהר"י קורקוס בדברי הרמב"ם שם. וכן הראו לי מפירוש רש"י

האמיתי במו"ק שם. אבל מ"מ צריך לי תלמוד למה הוצרכו להא דרבי יצחק במסקנת הגמרא.

שוב ראיתי לדרך אמונה (פ"ג ה"א) בביאור ההלכה ד"ה עבודת הארץ שהאריך למצוא טעם הרמב"ם שדחק להביא הא דרבי יצחק דהלל"מ לא היתה אלא ל' יום לפני ר"ה.

יב. ושם בדרך אמונה הל' שמיטה (פ"ג ס"ק יב), די"א דלא ה' הל"מ על ל' יום אלא ההל"מ ה' על פסח ועצרת ודוקא בזמן ביהמ"ק אבל בזמן שאין ביהמ"ק מותר: ועי' ציון ההלכה (אות טו), דהוא שיטת התוס' במו"ק (ד.) דלמסקנא בטל תירוצא דר' יצחק דל' יום, ע"ש.

ולא אכחד דבאמת כבר עלה במחשבה לפני לדקדק כן מדברי התוס' שכתבו שם ד"ה אלא אמר רב נחמן בר יצחק, האי אלא קאי אהאי דרבי יצחק לעיל וכו'.

אולם לפי מה שביארנו דבריו לעיל דלא אתא רב נחמן אלא לומר דהל' יום אינו מדברי ההלכתא עצמה כמו שחשב רבי יצחק אלא אומד הדעת דחכמים הוא, ולעולם גם לרב נחמן תרי תקנות היו הל' יום שאסרה ההל"מ מאומד הדעת ומה שהוסיפו על זה ב"ש וב"ה לאסור מפסח ומעצרת, א"כ אפשר דלקושטא גם התוס' לא פליגי אדברי הרמב"ם וגם במסקנא יש לומר דתרי תקנות הוו.

יג. שיטת הירושלמי

ומ"מ בירושלמי, רבי אחא בשם רבי יונתן בשעה שאסרו למקרא סמכו ובשעה שהתירו למקרא סמכו, בשעה שאסרו למקרא סמכו בחריש ובקציר תשבות וכו', ובשעה שהתירו למקרא סמכו ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך מה ערב שבת בראשית את מותר לעשות מלאכה עד שתשקע החמה אף ערב שבתות שנים את מותר לעשות מלאכה עד שתשקע החמה.

והביאורו התוס' ר"ה (דף ט.) סד"ה ורבי עקיבא האי ועניתם מאי עביד ליה, דמפרש בירושלמי בריש מסכת שביעית בשעה שהתירו רבן גמליאל ובית דינו למקרא סמכו ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך מה ערב שבת בראשית אתה מותר לעשות עד שתשקע החמה אף ערב שביעית אתה מותר לעשות עד שתשקע החמה, וטעם זה נמי איתא בריש מו"ק (ד' ד.) יליף שבת שבתון משבת בראשית מה להלן היא אסורה לפנייה ולאחריה מותר כו', אלא דלא קאי במסקנא הכי אלא דגמירי הלכתא בזמן שבהמ"ק קיים דומיא דניסוך המים וכו', ע"ש.

ונראה לפי דברי הירושלמי דמה שלמד רבי עקיבא דין תוססת שביעית מקרא דבחריש ובקציר וגו', אינו אלא אסמכתא בעלמא, ולכן יכלו ר"ג וב"ד לדחות דעת רבי עקיבא על סמך קרא אחרינא ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך.

וכן למד התפא"י (בועז פ"ב אות ב) בדברי הירושלמי דאינו אלא אסמכתא, וכן נראה בפרש"י ע"ז (דף נ:.) ד"ה עד ראש השנה וכו', דהנך שלשים יום שלפני ר"ה מדרבנן הן. וכבר הקשו עליו התוס' שם ד"ה ומשקין אותן עד ראש השנה, דאי כר"ע האמר תוספת שביעית דאורייתא מבחריש ובקציר תשבות ואי כר' ישמעאל הלכה למשה מסיני היא וכו', ע"ש.

ולפרש"י צ"ל דקרא דבחריש ובקציר וגו' אסכתא בעלמא הוא כדברי הירושלמי. אולם לא נראה כן בתלמוד דידן מו"ק (דף ד.), מתקיף לה רב אשי וכו' ומאן דאמר קרא אתיא גזרה שוה עקרה קרא וכו'.

יד. וקצת נראה לפי שיטת הירושלמי דרבי ישמעאל הלל"מ לית ליה ולדעתו אף זקנות מותרות ורק ר"ע אית ליה הלל"מ למישרי ילדות כמו שמביא הירושלמי (הל' ה), על המשנה דעשר נטיעות. [ולא ס"ל לירושלמי מה שהקשו במו"ק, וכיון דהלכתא למשרי ילדה לאו ממילא זקינה אסירה, אלא איצטריך קרא למיסר זקנות ואיצטריך הלכתא למישרי ילדות. וכבר הבאנו פירוש הר"י מפריש במו"ק שנתקשה בקושיית הגמרא מו"ק, ע"ש מה שביאר].

אבל רבי ישמעאל לית ליה כלל האי הלל"מ, וכך נראה בפשיטות סוגיית הגמרא בר"ה (דף ט.) שחקרה, ורבי ישמעאל מוסיפין מחול על קדש מנ"ל, וע"ש בתוס' שהקשה ר"ת דהא לרבי ישמעאל תוספת שביעית מהלל"מ היא. ועי' בעל המאור ר"ה (דף ב.), דהגמרא בר"ה היא דלא כמסקנת הגמרא במו"ק דרבי ישמעאל יליף תוספת שביעית מהלל"מ, אלא יליף לה מקרא דתשבתו שבתכם וגו'. ולפי הירושלמי נראה קצת דרבי ישמעאל לית ליה תוספת שביעית כלל.

טו. ולענין הלכתא פסק הרמב"ם בהל' שמיטה (פ"ג ה"א) כרבי ישמעאל וז"ל, עבודת הארץ בשנה ששית שלשים יום סמוך לשביעית אסורה הלכה למשה מסיני, מפני שהוא מתקנה לשביעית, ודבר זה בזמן שביית המקדש קיים הוא שנאסר מפני השמועה, וגזרו חכמים שלא יהיו חורשים שדה האילן ערב שביעית בזמן המקדש אלא עד העצרת, ושדה הלבן עד הפסח, ובזמן שאין מקדש מותרין בעבודת הארץ עד ראש השנה כדן תורה, ע"ש.

וכתב המהר"י קורקוס (פ"א ה"א ופ"ג ה"א) דאף דבעלמא הלכה כר"ע מחבירו שאני הכא דרבן גמליאל ובית דינו כוותיה דרבי ישמעאל ס"ל כדמסיק בגמרא, ע"ש. וכן נראה מדברי התוס' מנחות (דף סו.) סד"ה זכר למקדש הוא, דהכי קי"ל כרבי ישמעאל, ע"ש.

וכן כתב האור זרוע (ח"ב סי' יד), דאנן קיימא לן כרבי ישמעאל כדאמר ר"פ המביא כדי יין ולא הוא ל"ש דאורייתא ל"ש דרבנן הנח להו שיהו שוגגין ולא מזידין דהא תוספת יו"כ הוא וקאכלי ושתו עד חשיכה ולא אמרי להו ולא מידי אלמא קי"ל כר' ישמעאל דתוספת דיוה"כ דאורייתא וה"ה לשבתות וימים טובים דמרבא להו מתשבתו שבתכם בין אתוספת שלפניהם בין אתוספת שלאחריהם. וההיא דאמר במו"ק דבזמן הזה לא נהגו תוספת שבת [צ"ל שביעית] דכי גמירא הלכתא דומיא דניסוך המים בזמן שביית המקדש קים אף על גב דמרבויה נפקא לן מקרא דתשבתו שבתכם יש לומר דאתיא הלכתא ומעטי' לקרא ממשמעותיה וכו', ע"ש. (נראה כוונתו דאתיא הלכתא לגלות דהאי קרא לא אסר אלא בזמן שביהמ"ק קיים).

ולפלא על הנוב"י תניינא (סי' לא) שכתב בפשיטות דהלכה כרבי עקיבא דבכריש ובקציר קאי אשביעית, ע"ש.

דין אינו מתכוין בעבודות האסורות בשביעית

הקדמה:

בשאר איסורי תורה נאסרת עשיית האיסור אף אם אינו מתכוון לכך אלא לדבר המותר, אם מתוך כך נעשה האיסור. משום כך הזומר בשבת משום שצריך לעצים חייב גם משום זומר אף שלא לכך התכוון. האם שביעית שווה בזה לשאר איסורים, ואסורה המלאכה גם אם לא לכך התכוון?

שאלה זו נוגעת בעצם הגדרת איסור המלאכות בשביעית, ושייכת להרבה שאלות מצויות. לדוגמא: צינור יציאת מים מהבית שסופו בגינה, והמים משקים את הגינה בשביעית. מזגן שהמים היוצאים ממנו יוצאים דרך הצינור לגינת נוי. הגזם קוצים מעץ אתרוג כדי שלא ייפגעו האתרוגים מהקוצים. ניכוש שדה קוצים כדי למנוע שריפה או שאר נזקים. ועוד שאלות רבות שנתייחס אליהן להלן.

בס' דרך אמונה הל' שמיטה ויובל פ"א בציון ההלכה פ"א ס"ק יח מביא הגרשי"ח קנייבסקי שליט"א כדלהלן: "אמרו בשם מרן החזו"א ז"ל שחשש לזרוק בשביעית גרעיני פרי למקום שיכול להשתרש באדמה ולצמוח, וכו'. והיה ברז שיצא מביתו, וסופו יצא לחוץ במקום צמחים שצמחו מעצמן, וציוה בשביעית לפנותו למקום שאין צומח. וכו'. וכ' בס' תוה"ש בשם מו"ח [הגר"ש אלישיב זצ"ל] השוטף הרצפה במרפסת, והמים זורמים דרך המרזב לגינה, אם המים ללא חומרי ניקוי יש להקפיד שלא יזרמו המים לגינה אף שלא מתכוון לכך. גם אין להפעיל מזגן אם עי"ז יטפטפו מימיו במקום שיש בו צמחים באופן שאסור להשקותם". יש לדון בכל אלו אם חששם היה מעיקר הדין, או משום מראית העין וכדו', או לחומרא בעלמא.

א. שיטת התוס' באינו מתכוון בשביעית

בגמ' בסנהדרין כו ע"א מובא: ר' חייא בר זרנוקי ור"ש בן יהוצדק הוו קאזלי לעבר שנה בעסיא. פגע בהו ריש לקיש, איטפיל בהדיהו, אמר איזיל איחזי היכי עבדי עובדא... תו חזייה לההוא גברא דהוה כסח בכרמי, אמר להו כהו זומר, א"ל יכול לומר לעקל בית הבד אני צריך. אמר להם הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות. וכו'. גם בירושלמי שביעית בפ"ד סוף ה"א מובא: ר' יוסי בשם מנחם – רבי עקיבא עבד כשיטתיה, חמא חד איזמר בכרמא, א"ל ולית אסור, א"ל לעקלין אנא בעי. הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות". פירוש – שרבי עקיבא ראה אדם שזומר [מלאכה דאורייתא], ושאלו כיצד? וענה לו שצריך את הענף הנגזם לצרכו. וענה לו ר"ע הלב יודע מה המטרה, אם לאסור או למותר [ומש"כ בתחילה שר"ע כשיטתיה עבד נראה לענ"ד לפרש שר"ע עצמו אמר באותו פרק במשנה ו לגבי המזבזבז בגפנים שקוצץ כדרכו, והיינו משום שסובר שאינו מתכוין מותר בשביעית, ולכן לשיטתיה כשראה את הזומר שאמר שצריך לעקל לא אמר שגם זה אסור, אלא אמר שהלב יודע, וכו', הרי שאם אכן כוונתו לעקל, מותר. וראה מה שפירשו מפרשי הירוש' שם].

לכאורה עולה מסוגיית הגמ' שמלאכות האסורות בשביעית, אם עשאן מסיבה אחרת או למטרה אחרת, אין איסור, ולא נאסרו עבודות השביעית אא"כ כוונתו גם לצורך האסור

בשביעית. ואפילו בעבודות דאורייתא מותר כשאינו מתכוין להן, שהרי אותו אדם עשה פעולה כעין זמירה שהיא אסורה מן התורה. ועל כך אמרו החכמים שיכול לומר לעקל... ואמר ריש לקיש הלב יודע אם לעקל ואם לעקלקלות, דהיינו שהכל תלוי בדעתו.

אמנם בתוס' בסנהדרין שם ד"ה לעקל בית הבד אני צריך הקשו, וז"ל: וקשה דמ"מ מה בכך מ"מ הוה משביח הכרם, דהכי אמרינן בשבת, הזומר וצריך לעצים חייב שתיים, משום קוצר ומשום נוטע, הכא נמי לחייב משום עבודת נוטע? וי"ל דעביד ליה באותו ענין דודאי קשה ליה, דליכא לחייבו משום נוטע כדאמרינן גבי שבת, דשאני גבי שבת דמלאכת מחשבת אסרה תורה, והא מתעבידא מחשבתו, אבל גבי שביעית אין לאסור רק היכא דמשביח הקרקע, אבל הכא קשי ליה. עכ"ל. מבואר בדבריהם שאין לפטור בשביעית באינו מתכוין כשם שאין לפטור בשבת, וע"כ כשאינו מתכוין בפסיק רישא צ"ל אסור אם בתוצאה נעשתה גם המלאכה האסורה באופן הראוי לה. אלא שהטעם שאם דעתו היתה לעצים היה מותר לו לכסח הוא משום שכיסח באופן שקשה לעבודת האילן והקרקע, ואין כיסוח כזה מוגדר כמלאכת איסור בשביעית כשאנו מתכוין. ואף שלענין שבת יהיה חייב על כך, זאת משום שבשבת המגדיר את הפעולה הנאסרת הוא מחשבת האדם, ומאחר שלפי רצונו ומחשבתו נפעל תיקון הרי זה תיקון, משא"כ בשביעית שהגדרת המלאכה האסורה היא מלאכת הקרקע שנעשתה בפועל, ותלוי הדבר בתועלת האמיתית שעלתה מפעולה זו, ורצונו אינו יכול להגדיר את המלאכה כאיסור אם בפועל לא נעשתה המלאכה באופן המתוקן.

אלא שלפי זה יש להבין מדוע רק כשאנו מתכוין מותר, והא גם אם מתכוין לכך יהיה מותר, דאדרבא עשה מלאכה שאין בה תועלת לקרקע, ואין זה בכלל מלאכת זמירה האסורה; ועוד קשה לפי זה מה כוונת ר"ל שאמר "הלב יודע אם לעקל או לעקלקלות", והרי אם ניכר שנעשה קלקול אין זו ידיעת הלב, אלא הדבר ניכר לכל. וביותר צ"ב כיצד יתבאר דברי התוס' בשבת עג ע"ב ד"ה זומר שהקשו על מש"כ זומר וצריך לעצים חייב על הגמ' הנ"ל, ותירצו "התם מיירי בענין שאין האילן מיתקן בכך אלא מתקלקל". וצ"ע דאם מתקלקל מדוע כשמתכוין לכך אסור? ומדוע ריש לקיש הקפיד עליהם? ודוחק לומר שאף שאין במלאכה תועלת הרי היא אסורה מדרבנן, ודווקא כשמתכוין אסרו. ושמא י"ל דבמלאכה המדוברת יש קצת תועלת, אלא שרב בה הנזק על התועלת, ומשום כך בשבת אתעבידא מחשבתו, אך בשביעית שמלאכה זו היא נזק בכללותה, אין היא נחשבת כעבודה. ואפשר שאם מתכוין לכך בודאי שעושה באופן שיש בו תועלת, ואכן אם יעשה באופן הנ"ל במתכוין כשם שעושה כשאנו מתכוין לא יהיה בזה איסור דאורייתא. וכן להיפך, אם כשאנו מתכוון תיעשה מלאכה מושלמת יהיה אסור לעשות כן. וראיתי שכן פירש המהרש"ל בחכמת שלמה את דברי התוס' [וראה מש"כ שם מהרש"א. וכ' החזו"א סי' יט סק"ד שפירושו תמוה].

גם בגמ' במ"ק ד ע"ב מציינו כעין זה לענין אינו מתכוון, דהנה במשנה שם מביאה מחלוקת רבנן וראב"ע, לדעת ראב"ע אין עושין אמת המים בתחילה בשביעית, ולרבנן מותר. ודנה הגמ' מדוע לראב"ע אסור, או משום שנראה כעודר או משום שמכשיר אגפיה לזריעה [ואמנם להלכה נפסק כחכמים, ובאחרונים דנו מדוע דנה הגמ' כראב"ע שאין הלכה כמותו]. ומבואר שאלביא דרבנן מותר אף שמכשיר אגפיה לזריעה. ובתוס' שם מבאר ב' טעמים מדוע לראב"ע ייאסר משום מכשיר אגפיה לזריעה. טעם ראשון משום שנראה כחרישה [ולפי זה רבנן לא חששו לכך]. פירוש נוסף כתב שחשיב עבודת קרקע ממש, ואף שאינו מתכוין אסור לראב"ע. ומבאר תוס': "ורבנן סברי כיון דע"י שינוי עביד ליה לאו מלאכה היא, ומותר, דלא שמיא חרישה" [וראה בחזו"א שביעית סי' יח סק"ט שביאר שרבנן לא חששו משום שאינו מתכוון, וגם מלאכתו אינה כדרך העושים לזריעה].

לכאורה נראה מלשון התוס' שכוונתו שכשנעשה שינוי בצורת עשיית המלאכה חסר בשם מלאכה עצמה, אף שתוצאת המלאכה שווה בין אם נעשה בשינוי ובין אם נעשה כדרך. וזו

הגדרת היתר שונה ממש"כ התוס' בשבת ובסנהדרין, ששם ההיתר הוא משום שאכן לא נעשתה התוצאה כלל, אלא קלקול, ואילו כאן הגם שהיה תיקון, אולם תיקון שבא מחמת שינוי בצורת המלאכה מתיר משום שאין זו המלאכה האסורה. ולכאורה י"ל שלפנינו מח' בין בעלי התוס' האם מלאכה בשינוי מותרת, או שלא הותרה אא"כ הקלקול שבה רבה על התיקון. אולם זה אינו מוכרח, וצ"ע.

ומ"מ מדברי כל התוס' דלעיל מוכח שבאינו מתכוין בפסיק רישיה אסור כמו בשבת, ולכך הוצרכו לפרש שההיתר משום קלקול או משום שינוי, כמבואר לעיל. יתירה מכך, בפסיק רישיה דלא ניחא ליה יאסר לשיטה זו בשביעית אף שבשבת מותר, שהרי התוס' לשיטתם זו מבארים [במועד קטן יג ע"א ד"ה נטייבה, וכן בגיטין מד ע"ב ד"ה שנתקוצה] שמש"כ שדה שנתקוצה [שניטלו ממנה קוצים] בשביעית תזרע למוצאי שביעית, היינו בקוצים תלושים, שאם במחברים הא הוי דאורייתא. ומוסיפים התוס' שאפילו כשאינו מתכוון בפסיק רישיה דלא ניחא ליה, כגון שנעשית עבודה בקרקע חבירו, חייב, דדוקא לגבי שבת יש פטור אינו מתכוון משום שאינה מלאכת מחשבת, משא"כ בשביעית שמ"מ המלאכה נעשית. ולשיטה זו צריך לומר שכל האמור במשניות הנזכרות להלן שמוכח בהם שאינו מתכוון מותר הוא כפי שכ' בתוס' המובאים לעיל, שהעבודות נעשו בשינוי, או שיש בהן קלקול.

אמנם בחזון איש סי' יט ס"ק יד-טו מבאר את דברי התוס' בסנהדרין ובשבת כדלהלן: "אלא כוונתם שכל זימור צריך דקדוק וחכמה, והרבה מומין יש באילנות שגורמים גרעון בגידולם ובפירותיהם, וכל זימור שאינו על צד הדקדוק עושה גרעון בפירות. ובשבת חשיב זימור שסוף סוף הזמירה הועילה ככל זימור, אף שלא דקדק כהוגן. אבל לענין שביעית- כיון שאין עושין כן, והוא נתכוון לעצים שרי, אבל אם נתכוון לזימור אסור, והיינו דאמר הלב יודע וכו'. ומבואר בדבריהם כמו שכתבתי, דבשביעית כל שמכוון לעצים שרי, אלא שאם במעשיו יש דקדוק של זימור, אסור, כמו בבתולת שקמה...". [וראה גם בלשון הרמב"ם בפיה"מ (פ"ד מ"ה) "כורתין האילן במקום ידוע ממנו כדי שיתחזק כוחו", ומשום כך מותר לקצוץ בתולת שקמה למעלה מעשרה טפחים או בסמוך לארץ, "מפני שדרכה להיקצץ תוך עשרה". והדברים מתאימים עם דברי החזו"א שזימור צריך דקדוק וחכמה. ובס' כו סק"א בסוגריים כ' החזו"א שמש"כ הרמב"ם שזימור הוא במקומות ידועות הוא תיאור לזימור לתועלת הצמיחה, שצריך דקדוק המקום כפי מפקד הטבע של האילן. ועי' הגדרות נוספות בספר "ושבתה הארץ" (ד"ר משה זקס) עמ' 8, שכתב שם בשם הגאון רבי גדליה נדל תלמיד החזו"א, שהקצירה שאינה גורמת לגידול פרי מהצימוח שלאחריה, איננה בגדר זמירה של תורה, ולדעתו שם גיזום הסחה, אינו בגדר זמירה של תורה, ואפשר שאף הפיסוג אינו זמירה של תורה. וע"ש בעמ' 39, שמפרט את סוגי הגיזום המותר והאסור, והדרכים להימנע מגיזום בשביעית].

מדברי החזון איש עולה שגם לדעת תוס' אינו מתכוון אינו אסור בשביעית אף אם פעל ותיקן במלאכתו את הפעולה שלא התכוון אליה. אלא שאם המלאכה שאינו מתכוון אליה נעשתה במדויק, והתוצאה היא כפי שעושים במלאכת האילן, תהיה המלאכה אסורה, כפי שמצינו בבתולת שקמה [יבואר להלן בעזה"י], וכנראה שאין זה איסור מעיקר הדין דסוף סוף אינו מתכוון, אלא הוא איסור דרבנן. אולם אם נעשה קצת שינוי, ושלא כדרך המלאכה הנעשית, הרי נפעלה המלאכה שלא בשלימות, מאחר שהתוצאה אינה מושלמת, ולכן מותר מדין אינו מתכוון. לשיטתו אין מחלוקת בין בעלי התוס' [בשבת, במו"ק ד: ובסנהדרין, אך לגבי התוס' במו"ק יג: ובגיטין ראה להלן], וכשאינו מתכוון יש שינוי באיכות העבודה, וה"ה אם עושה שינוי בעבודה, ולכן כשאנו מתכוון מותר. וכ"כ שם בסוס"ק טו לדינא, שכל שצריך לעצים, אם אינו בקי מסתמא אינו יודע בדקדוקי זמירה, והרי זה זימור כדרכו. והוסיף שאף אם נזדמן בדקדוק הזמירה, כיון שלא נתכוין אין כאן זמירה. ואף הבקיא- כל שמשנה לית לן בה, ע"ש.

אמנם מדברי התוס' במו"ק ובגיטין המובאים לעיל, שכ' שאם הקוצים מחוברים הוא איסור דאורייתא ואפילו בשל חבירו, מוכח להדיא שסוברים שאינו מתכוון אסור מדאורייתא. ואכן, על דבריהם הקשה החזו"א שם סק"ב שהרי מפורש שהקבלן מביא אבנים, אף שלאחר אסור לפתוח מחצב, ועכצ"ל שגם למ"ד תולדות דאורייתא אין איסור דאורייתא באינו מתכוון... ואף חכמים לא אסרוהו [וע"ש מש"כ תי' נוסף, ומה שדן עוד בדברי התוס'].

ומ"מ לפנינו ב' שיטות בדעת התוס' [בסנהדרין ובשבת ובמו"ק דף ד ע"ב] אם כוונתו כפשוטו שאינו מתכוון אסור אלא אם כן עיקרו קלקול, וכפי שביאר המהרש"ל [ולשיטה זו יתכן שהתוס' במו"ק סוברים אחרת בזה], או שאינו מתכוון מותר מדאורייתא, אבל אם המלאכה נעשית בדקדוק יהיה אסור אף שאינו מתכוון.

ב. שיטת הרמב"ם והראשונים

והנה במשנה בשביעית פ"ד מ"ד כ': המדל בזיתים בית שמאי אומרים יגום ובית הלל אומרים ישרש. ומודים במחליק – עד שיגום. אי זה המדל אחד או שנים, המחליק שלושה זה בצד זה. במה דברים אמורים מתוך שלו, אבל מתוך של חבירו אף המחליק ישרש. וביאור המשנה כפי שפירשו המפרשים שדרכם היה לכרות מקצת עצים כדי לדלל, ועי"ז יגדלו השאר [וזה עבודה כעין זמירה, אלא שנראה שאינה אסורה מדאורייתא, וכפי הכלל שתולדות שלא כתבה התורה אינן אסורות מדאורייתא בשביעית], ולדעת ב"ה מותר לכרות עץ או שנים אפילו עם השורש שלהם, אך אסור לכרות שלושה עצים סמוכים, משום שבכך יוצר מקום גדול לזרוע ולנטוע בו. ואם עושה כן בשדה חבירו מותר אף בשלושה.

ובביאור המשנה נחלקו הראשונים. דעת הרמב"ם שם שאין היתר באלו אלא משום שאינו מתכוין לעבודה זו, ואינו כורת אלא מפני שצריך לעצים, וכפי שכ' "שיכרתם שיהיו עצים לאש". וכן פסק הרמב"ם בהלכות בפ"א הי"ח: "הקוצץ אילן או שנים לעצים ה"ז מותר לשרשן. קצץ שלושה או יתר זה בצד זה לא ישרש, שהרי מתקן את הארץ...". והיינו שההיתר באלו הוא משום שאינו מתכוין, ומותר. אלא שעדיין יש להבין מדוע נאסר לקצץ שלושה, הא אינו מתכוין. ואפשר שבשלושה נראה יותר כמתקן הקרקע, ואסרו זאת משום שנראה כעבודת קרקע, ומשום כך כל שעושה בשדה חבירו הרי זה ניכר שאין עושה לעבודת קרקע, ומשום כך מותר.

אמנם מלשון שאר הראשונים במשנה שם [ראה לשון הריב"מ, הר"ש והרא"ש] נראה שמותר לעשות כל זאת אף כשעושה כן כדי שיגדלו, והנידון שם הוא אם נראה כעוֹדֵר ועוֹבֵד עבודת קרקע או לא. אמנם הוסיפו שבשדה חבירו מותר לשרש משום שאומרים שמתכוון לעצים, ואפשר שמבואר בזה שגם לדבריהם ההיתר כאן הוא משום שאינו מתכוון לעבודת האילן, אך נראה לענ"ד יותר שכוונתם שמוכחת כוונתו לדלל לצורך עבודת האילן, ואפשר שסוברים שלא נאסרה עבודת האילן. אמנם באחרונים דנו אם נאסרה בשביעית עבודת האילן, ואכ"מ.

וכפי שיטתם כאן כן ביארו שם במשנה ו, דאיתא שם: המזנב בגפנים והקוצץ קנים ריה"ג אומר ירחיק טפת, ר"ע אומר קוצץ כדרכו בקרדום ... ובכל מה שירצה [והלכה כר"ע]. ופירש הרמב"ם שם: "זוהו כשלא נתכוין לזמור". בדברי הרמב"ם מבואר שהיא מלאכת זמירה גמורה, אלא שהיתירו הוא משום שלא התכוין. וכן נראה שפסק בהלכותיו, ואף ששם [בפ"א ה"כ] לא פירש שמיייר בצריך לעצים, אולם בהלכה הקודמת לה ואחריה פירש שמיייר בצריך לעצים, ומשמע שגם הלכה זו היא בשצריך לעצים [וכן פי' מהר"י קורקוס]. ובפרט שכל ההלכות שנאמרו שם מהלכה טו ועד סוף הפרק הינן בשאינו מתכוין [ומצאתי שגם באחרונים דייקו כן ברמב"ם]. אמנם באור לציון על המשנה שם ביאר שאין זו דרך זמירה כלל, ודעת הרמב"ם שאין כוונתו לזמור, שאם היתה כוונתו לזמור, היה זומר כרגיל, ולכן

כתב שדווקא מדל ביזת וקוצץ שקמה שזה כדרך הזמרים, צריך דווקא לעצים, אך מזנב, שאין זו זמירה ואינו מתכוין לזה כלל, לא הדגיש הרמב"ם שמותר דווקא בצריך לעצים. ומ"מ בראשונים מפרשי המשנה שם לא הזכירו שמזנב לצורך עצים, ומשמע שאפילו שאינו עושה כן אין זו עבודה.

ואמנם רבינו עובדיה מברטנורא פירש את המשניות הנ"ל כהר"ש והראשונים, ובתוי"ט [במשנה ד] הבין שכוונתו כנ"ל, שמותר לעשות עבודות אלו אף אם מתכוין לכך, והקשה ע"ז מאי שנא מזירוד ופיסול שאמרה המשנה בפ"ב מ"ג שאסור לעשותן מראש השנה ואילך [יש להוסיף שבאג"ט (אות ד) מבאר שקרסום ופיסול הענפים היבשים הוא תולדה "משום שאינו מסדר הנטיעה, אלא מחמת שהתייבשו הענפים הוא מוציאם, אבל זמירה היא מסדר הנטיעה כדרך כל בעלי כרמים, כידוע", ומידל ומזנב לכאורה נקרא יותר עבודה מהנד]. ועוד הקשה מ"ש כריתת אילן לדילול שמותרת מזומר שהוא חיוב דאורייתא [וכן הקשה המלאכת שלמה במשנה ו שאם מתכוון בוודאי שאסור, אלא בוודאי היתירו כשאינו מתכוון]. וע"כ מכריע כפירוש הרמב"ם שמיירי בצריך לעצים, ומשום כך מותר. ומוסיף שאולי גם הר"ש ורבינו עובדיה התכוונו לזה, ומוכיח מדבריהם בהמשך, כמבואר לעיל, ע"ש. ובחזו"א סי' יט סקי"ד הביאו וקיבל דבריו שגם דעת הראשונים כן. ואמנם, אפילו על שיטת הרמב"ם הקשו בתוס' חדשים ובמשנה ראשונה שם שאפילו כשאינו מתכוון צריך היה לאסור משום שנראה כמותקן הקרקע. ע"ש.

אמנם בפאת השלחן סי' כ סקמ"ו ביאר את שיטת הר"ש והראשונים עמו כפי שנראה בפשטות כוונתם, שאפילו כשמתכוון לאלו יהיה מותר, ומשום שעקירת העצים אינה דומה לזמירה האסורה מדאורייתא, משום שבזמירה הפעולה עצמה היא עבודת האילן, משא"כ במשרש עצים אינו אלא מרווח מקום לאילן, ואינו אלא מסיר הדחק, ואין זו פעולה המגדלת את האילן, ולכן מותרת. והסיבה לאסור בשלוש אילנות היא משום עבודת הקרקע ולא עבודת האילן. ואמנם בקרקע חבירו מותר משום שידועים שלעצים התכוין.

והיוצא מהנ"ל שלכו"ע נראה שדעת הרמב"ם שכל שאינו מתכוון מותר בשביעית מעיקר הדין [אלא שבאופנים מסוימים גזרו מדרבנן משום שנראה כעבודת הקרקע, וכדומה]. וגם בדעת הר"ש ושאר ראשונים עולה שאינו מתכוון מותר, אם כפי התוי"ט והחזו"א שסוברים שגם שאר הראשונים כהרמב"ם, ואם כפי הפאת השלחן שהנידון הוא עבודת הקרקע, ובשדה חבירו שאינו מתכוון לא אסרו. ולכאורה פליגי בזה על התוס' המובאים לעיל, שהתוס' דימו דין זומר וצריך לעצים בשביעית לשבת, וצ"ל אסור מעיקר הדין, אלא שיש הבדל ביניהם בהגדרת החיוב, או שכאן מיירי במקלקל או בשינוי, ואילו הרמב"ם ושאר ראשונים סוברים שאינו מתכוון בשביעית מותר. ולשיטה זו מתפרשות הגמרות במו"ק ד ע"ב ובסנהדרין כו ע"א כפשוטן, שבאינו מתכוון מותר, ואין צריך לתירוצי תוס' הנ"ל. אמנם הבאנו לעיל את דברי החזו"א שסובר שגם לתוס' אינו מתכוון מותר.

ואף שאפשר היה לומר שלא התירו אינו מתכוון אלא במלאכה שאין איסורה אלא מדרבנן, אך מלאכה שהיא מדאורייתא לא התירו באינו מתכוון, אולם, מדברי הרמב"ם שהובאו לעיל משמע שאפילו בזמירה שהיא מדאורייתא מותר באינו מתכוון, וכן מוכח מהירושלמי המובא לעיל באותו אדם שימר [ומן הסתם הכוונה לזמירה דאורייתא, וכן ראיתי שדייקו האחרונים], ואעפ"כ אמר לעקלות אני צריך. וכ"כ בחזו"א סי' יח סק"ז וסי' יט סק"ב, ועוד.

ומ"מ לפי הצד שבאינו מתכוון מותרת המלאכה אף כשיש לו ניותא, צ"ל שמש"כ בגמ' בסנהדרין כו ע"א "הלב יודע אם לעקל או לעקלקלות" היינו שהלב יודע מהו עיקר כוונתו ומה הטפל, אם להיתר או לאיסור.

עוד מצינו דינים שונים [המובאים בעיקר במשניות במס' שביעית בפרק ג ובתחילת פ"ד], לגבי פעולות שמכשירות את הקרקע, אלא שאינו מתכוון לכך, שמוכח שאינו מתכוון בשביעית מותר, כגון דין המדייר את שדהו [משנה ד], כלומר שמזבל ע"י בהמותיו את שדהו, וכן פתיחת מחצב בשדהו [משנה ה] שאינם אסורים אלא באופן שיש מראית העין שמתכוון למלאכה, ובאופן שאין מראית העין מותר, אף שמכשיר את הקרקע לזריעה. וכן ההיתר ללקט עצים ואבנים מתוך השדה בתנאים מסוימים שלא יראה שמכשירה לזריעה, אף שבפועל הוא מתקן את הקרקע [תחילת פרק ד]. ולכאורה הותר אינו מתכוין [ואמנם, לולי דברי הגמ' במו"ק שמשמע שבכה"ג נמי יש משום חורש היה מקום לדחות ולומר שמשם אין ראייה לנידון שלפנינו לגבי מלאכה שנעשתה שלא במתכוון, משום שהיה אפשר לומר שלא נאסרה חרישה שלפני זריעה אלא משום שהיא תחילת מלאכת הקרקע, אבל חרישה שאינה שייכת למלאכת הקרקע אינה חרישה, שהרי מותר לתקן קרקע ולהכשירה לבניה, אלא שצריך שיהיה ניכר שמכשירה לבנין, והיינו שהכשרת קרקע אינה מלאכה אסורה, אלא הכנתה לזריעה, וכשאינו מתכוון אינה מוגדרת כהכנה לזריעה אם אינו זרע. אמנם בגמ' ובתוס' במו"ק מבואר שגם בכה"ג אסור, וכמבואר לעיל].

עוד יש להוכיח כן מהדין האמור במשנה שמי שיש לו בשביעית זבל לזבל את אדמתו לאחר השביעית, אסור לו להכניסו לשדהו אא"כ עושה אשפתות, דהיינו ערימות גבוהות כפי התנאים המבוארים שם. ומקשה החזו"א [שביעית סי' יח סוף ס"ק ו] למ"ד שתולדות אסורות בשביעית מדאורייתא [במו"ק ג ע"א], למה מותר לעשות אשפתות, הרי מזדבל אותו מקום. ומת' – "ונראה דבשינוי אינו אסור לכו"ע מהתורה, ואפשר דמהתורה אינו אסור אלא במתכוון, וכל שאינו מתכוון לעבודת הארץ אינו אסור אלא מדרבנן [וכן משמע בהא דאמר בירוש' פ"ד ה"ד דרשב"ג מתיר לחרוש בשדה כדי ללמד הפרה], והתירו במקום שהיה נראה להם להתיר".

מדבריו עולה שפשוט הוא שבעבודות שאיסורן מדרבנן באינו מתכוון מותר, שהרי לא הקשה אלא למ"ד תולדות דאורייתא, אבל למ"ד תולדות דרבנן לא קשה [ואולי בצירוף שיש בזה שינוי]. כמו כן, גם במלאכות דאורייתא, בשינוי אינו אלא מדרבנן. ולפי התירוץ השני אפילו במלאכה דאורייתא מ"מ אם אינו מתכוון מותר, וראייתו מפורשת מהירושלמי שנעשית חרישה גמורה, ואעפ"כ מותר מאחר שאינו מתכוון. אמנם מוסיף שלא בכל מקום הותר, אלא שמ"מ מדרבנן יתכן שאסור והתירו במקום שנראה להם להתיר.

אמנם לכאורה אפשר לתרץ את קושיית החזו"א באופן פשוט, שהטעם שמוותר לעשות אשפתות הוא משום שלא נעשית מלאכת תיקון הקרקע אלא קלקול, שאמנם בתחתית הערימה משתבחת הקרקע, אולם למעשה ע"י הערימה נוצר מצב שא"א להשתמש בקרקע אלא כשתתפנה, ומאחר שלא תתפנה עד לאחר שביעית, אין פעולה זו מוגדרת אלא כקלקול לענין שביעית. הגע עצמך, מי שיטמון בעומק האדמה מאכלים שיזבלו את אותו מקום, ואינם מזבלים את מקום הזריעה בגובה האדמה, האם ייחשב כאיבול משום שאפשר לחפור ולזרוע במקום המזובל? אמנם כנראה שהחזו"א לא רצה לתרץ כך משום שסובר שכה"ג חשיב תיקון, שהרי אינו מחוסר אלא פיניו. וצ"ע.

ג. אמנם היסוד שאינו מתכוון אינו אסור מעיקר הדין בשביעית קשה לכאורה מדין בתולת השקמה המבואר במשנה פ"ד מ"ה: "אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית מפני שהיא עבודה [וראה בלשון הרמב"ם בפיה"מ שכ' שהיא עבודה כמו זימור לגפנים. ובמשנה ראשונה ביאר שכוונתו שהיא מלאכה דאורייתא כזומר. וכן מבואר ברשב"ם בב"ב פ ע"ב, וכן במלאכת שלמה במשנה שם, שכ' שהחמירו בזה בספק משום ספיקא דאורייתא לחומרא]. ר' יהודה אומר כדרכה אסור אלא או מגביה ל' טפחים, או גומס מעל הארץ". ובגמ' בבבא בתרא פ ע"ב ביארה שלר' יהודה יש לקצוץ כך משום: "לגבי שביעית עבדינן מידי **זודאי קשי לה**".

וברשב"ם שם מבאר שהטעם שצריך בשביעית מידי דודאי קשה ליה הוא כדי שלא יהיה ספק אם משביח, וספיקא דאורייתא לחומרא. ומשום כך פירש שכשקוצץ למעלה מעשרה היזק הוא לאילן ומכחישו. הרי שלא הותר בשביעית אלא אם כן מכחיש במלאכה שאינו מתכוון לה, וכדפירשנו בדת התוס' לעיל. ולכאורה מוכח שאינו מתכוון אסור.

אמנם, ברמב"ם פ"א הל' כ"א כ': אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית כדרך שקוצצין בשאר שנים, מפני שקציצתה עבודת אילן, שבקציצה זו תגדל ותוסיף. ואם צריך לעציה קוצץ אותה שלא כדרך עבודתה, וכו'. וביאר הרדב"ז הטעם שפסק כר' יהודה, משום שאין זו עבודת האילן ממש, שאם יתברר לנו שלעצים הוא מכוון מותר, דומיא דמלקט עצים מתוך שדהו, וא"כ כשהוא משנה הרי מתברר שלעצים ליקט, ומותר. וכן ביאר החזו"א (שם סק"ד ד"ה ומ"מ) שאף שאינו מתכוון אסור משום דמינכר מילתא שהוא לעבודת האילן, שהרי אם לצורך העצים, ניחא ליה לגמום מהקרקע, ולא בגובה ג' טפחים [ומוסיף שלפי זה יהיה אסור לגמום בגובה ג' טפחים אפילו בשדה חבירו]. א"כ מהרמב"ם מוכח שדין בתולת שקמה כדין אינו מתכוון, אלא שצריך שיהיה ניכר שלא ניחא ליה. לדבריו יתפרש דברי הגמ' שלשביעית עבדינו מידי דקשי ליה שהכוונה שניכר במלאכה שאינו מתכוון [וכדברי החזו"א בביאור שי' התוס'].

עוד יש לעיין בדיון זה מדברי המשנה בפ"ג מ"י: "מה יעשה בעפר [כשחופר לצורך גדר או בור], צוברו לתוך שדהו כדרך המזובלים". והקשה החזו"א ס' יח ס"ק ט למה אינו מפיז את העפר בתוך שדהו, והרי אינו מתכוון, ומ"ש מהחופר אמת המים שמתירים רבנן, משום שלא חששו להא שמכשיר אגפיה לזריעה. ומת' דמיירי שמתכוון להגביה אגפיה ולא להכשירה לזריעה, ועוד אפשר שלא יזרע כלל שם, משא"כ בזה שאין כוונה אחרת. ע"ש. אמנם לענ"ד לא הבנתי קושייתו, ופשוט הוא שכשמפיז את העפר זהו מתכוון גמור, שזו כוונתו ותכליתו, שלולי זה לא היה מכניס את העפר אלא משאירו במקומו, ומאחר שפעולת הפיזור היא פעולה בפני עצמה ברור שלא שייך לדון בה משום שאינו מתכוון, דאדרבא לכך התכוון, משא"כ בחופר אמת המים שאינו עושה שתי פעולות, אלא בפעולה אחת מוציא את העפר מהאמה ומניח בחוץ, בזה הוא שהתירו חכמים משום שאכן אינו מתכוון ואולי כל זה בכלל תירוצו].

העולה עד עתה שנראה שהרמב"ם והר"ש ועוד ראשונים סוברים שאינו מתכוון בשביעית אינו אסור מעיקר הדין אף במלאכה דאורייתא, ובדעת התוס' [ואפשר שגם רשב"ם בבבא בתרא סובר כן] לכאורה נראה שסוברים שאינו מתכוון אסור אלא אם כן רב הקלקול, אמנם החזו"א סובר שגם לתוס' אינו מתכוון מותר. ומ"מ גם לדעת המתירים אינו מתכוון, מ"מ מדרבנן אסור במלאכות שאפשר לטעות בהם משום שהם נראים כמלאכה גמורה, ולכן צריך היכר מדרבנן, ואם ניכר מותר, וכדברי הירושלמי בריש פ"ד דשביעית לגבי ליקוט עצים ואבנים מתוך שלו: "היתה בהמתו שם, בהמתו מוכחת עליו [שהוא מלקט עבורה]. היתה כירתו שם, כירתו מוכחת עליו". וכן מבואר בדיני המשניות הנ"ל.

ד. הסברא לומר שאינו מתכוון אסור בשביעית

אלא שבעיקר דין זה יש להבין כיצד יתכן שאינו מתכוון בפסיק רישיה יהיה מותר, ומ"ש משאר איסורים שבתורה שבכה"ג חייב. וביותר, שבשביעית יש סיבה יתירה לחייב באינו מתכוון, שהרי באיסורי מלאכה בשביעית רבים סוברים שהעשה של "ושבתה הארץ" אינו מוגדר כאיסור על האדם, אלא הוא מחמת המלאכה הנפעלת, ולדבריהם גם במלאכת הגוי

בשדה ישראל עובר הישראל בעשה זה*, וא"כ לא שייך לכאורה היתר משום אינו מתכוין, שהרי סוף סוף נפעלה המלאכה, ומ"ש נעשתה ע"י גוי או שנעשתה על ידו מאליה?
ונראה לבאר לענ"ד שהטעם להיתר בשביעית אינו מתכוון אף בפסיק רישיה הוא משום שמלבד שאמרה תורה "ושבתה הארץ", נאמר גם "והיתה שבת הארץ לכם לאוכלה", והפירוש הפשוט הוא שניתן לקצור ולבצור לאוכלה, אף שיתכן שממילא נפעלת פעולה בארץ. ואף לדעת הסוברים שמצות ושביתה הארץ היא כלפי הארץ שתהיה מושבתת [כפי שהתבאר לעיל], מ"מ יש לבאר שאין כוונת התורה שהארץ לא תעשה מאליה כל מלאכה, שהרי אין ציווי לעקור את הנטוע כדי שתשבות האדמה, אלא הגדרת הציווי הוא שהארץ תשבות מפעולות שמטרתן מניעת שביית השדה, והשתמשות בארץ לצורך עבודה בה, אך מעשה שמהותו הוא השתמשות בקרקע לצורך אכילה מפירותיה מותר. לפיכך, כשאינו מתכוין לא מתפרשת העבודה כהשתמשות בקרקע לצורך עבודה בה, אף שניחא לו בכך, אלא כהשתמשות לאכילה, והדין יהיה תלוי למה עיקר כוונתו, שאם עיקר כוונתו לאיסור הרי הוא משתמש בקרקע לצורך עבודה בה, אף שכוונתו גם לצד ההיתר [ומה שאסרה תורה קצירה ובצירה אינו ענין לנידון דידן, לא מיבעיא לדעת הסוברים שהאיסור אינו אלא כשקוצר ובוצר כדרך בעלות, אלא גם לדעת הסוברים שיש איסור קצירה ובצירה משום עבודת קרקע, זהו כשמתכוין בכך לעבודת הקרקע והאילן].

ה. בגדרי אינו מתכוון

והנה לעניין פתיחת מחצב [האמור בפ"ג משנה ד] כ' הרמב"ם [פ"ב הל' ו-ח], וז"ל: לא יפתח אדם מחצב בתחילה לתוך שדהו בשביעית שמא יאמרו לתקן שדהו נתכוון שיסיר ממנה הסלע. ואם התחיל מקודם שביעית וכו' הרי זה מותר לנקר ממנו בשביעית כל מה שירצה. גדר של אבנים ... ה"ז נוטל שהרואה יודע שלצורך אבנים הוא נוטל... במה דברים אמורים כשנתכוון לתקן שדהו, אבל אם לא נתכוון לתקן שדהו... נוטל בשביעית כל מה שירצה. וכן אם היה נוטל משדה חבירו אע"פ שהוא קבלן גומס עד הארץ. עכ"ל.

* מלשון הרמב"ם בפ"א ה"א משמע שהמצוה היא על האדם שלא יעבוד עבודת הקרקע. אולם בתוס' ר"א ובתוס' רי"ד ובריטב"א בע"ז טו ע"ב, וכן במהרש"ל ובמהר"ם על הגמ' בב"מ צ ע"א, וכן במנ"ח מצוה קיב סק"ב למדו בפשיטות שהמצוה היא שהקרקע תשבות, ועובר על המצוה כשגוי שלוחו עובד, וכן המשכיר שדהו בשמיטה, עובר המשכיר על העשה, אף שעל הלאו עובר רק העובד בפועל. ובאור לציון [שביעית פ"א ה"א, וכן בשו"ת שם פ"א הלכה טז] כ' שהעיקר לדינא כדעת הרמב"ם שהמצוה היא על האדם, ובפרט ששמיטה בזה"ז דרבנן, ע"ש. אמנם ראה בילקוט יוסף שביעית מעמ' קטו שהרחיב בבירור ענין זה, ע"ש שכ' שנים עשר נפ"מ, וחולק על האור לציון, וסובר שגם במשמעות הרמב"ם לא מוכרח שהאיסור הוא על הגברא, וגם לדינא סובר שרוב הראשונים והאחרונים סוברים שהאדם מצווה שהקרקע לא תיעבד [ע"ש שמביא דברי אחרונים רבים שכתבו כן], וממילא יש להחמיר. וכן מביא בשם אביו הגדול מרן צוק"ל כן, וכ' בשמו שבגינת שותפים שאינם שומרים שמיטה יש להפקיר את חלקו בשדה בשמיטה, ע"ש. וכן עיין במעדני ארץ סי' יג בהרחבה, ובמנחת שלמה ח"א סי' נא סק"ד, שסובר שיש לחשוש לדעת הסוברים שהמצוה היא שהשדה לא תיעבד. וע"ע בכרם ציון בהל' שביעית פ"א ס"ד, ופ"י ס"ד.

וראה בכרם שלמה על הרמב"ם [שיצא בהוצאת המכון בשנת תשס"ח] פ"א ה"א (אות ח ואילך) שדן בראיה מהגמ' בע"ז טו ע"ב, ובדברי הראשונים שם. והביא את דברי החזו"א בשביעית (סי' כז סק"ב ד"ה ובזמן) שכ' שיש איסור עשה על ישראל כשגוי עובד, אולם בהמשך דבריו מביא שבתוס' בע"ז משמע שאין חיוב השביתה תלוי בבעלים אלא בעובד בה, וע"ש שהרחיב בזה.

יש להבין ממה נפשך, אם מדובר כשמתכוון לתקן שדהו כפי שכ' הרמב"ם, כיצד יתכן שאסור לפתוח בתחילה שמא יאמרו שהתכוון לתקן שדהו, דהיינו שעצם העבודה מותרת והחשש אינו אלא שמא יאמרו, והרי אם מותר לתקן מה החשש שיאמרו שמותר? ומבאר החזו"א [ס' יט סק"ד] בדעת הרמב"ם שמדובר כשרוצה את האבנים וזו עיקר כוונתו, אלא שרוצה גם לתקן את שדהו, והתחדש בזה שמאחר שעיקר כוונתו היא למלאכת היתר מותר לעשותה אף אם כוונתו גם לדבר האסור. וכותב שגם בדין אבנים שזיעזעו המחרישה שמותר לנטולם כמבואר... שמירי אף כשרוצה גם את תיקון הקרקע. ומבאר שהטעם שהתירו בשביעית אף כשמתכוון הוא משום שבשביעית כל שעיקר המלאכה אינו לעבודת הארץ אינו אסור מהתורה, והתירו חכמים במקום שהתירו [ורוצה להוכיח כדבריו מדברי רשב"ג בתוספתא שאמר שמלמדים את הפרה לחרוש אפילו בשדה. מיהו י"ג בשדה חבירו]. ומדבריו עולה שאפילו כשמתכוון גם לצד מלאכה האסורה, מ"מ כיון שעיקר כוונתו הוא לאופן המותר, מותרת המלאכה מעיקר הדין [ולשיטה זו יש להתיר בשטיפת הרצפות לשפוך את המים לצינור שמגיע לגינה, אף ששופך מים נקיים, וברצונו שהמים יסקו, כיון שמ"מ עיקר כוונתו לשטיפה, וניכר שעיקר שפיכת המים מחמת השטיפה. אמנם ראה בהמשך]. אמנם עיין בהמשך דבריו שלדעת הר"ש אינו כן, ולא התיר במתכוון, ע"ש.

וכן לגבי המלקט עצים ואבנים שמלקט הגס הגס [משנה בפ"ד מ"א], דהיינו שניכר בלקיטתו שכוונתו לעצים ואבנים, כ' החזו"א [שם סק"ד] שאף שיש לו ניחותא בתיקון הקרקע, מותר ללקט הגס מאחר שבלא זה נמי היה מלקט לצורך העצים והאבנים, והוי כהנאה הבאה לו לאדם בע"כ, ואף שלענין שבת חייב, בשביעית מותר, כדלעיל סק"ד [כוונתו ששם כ' שאולינן בשביעית בתר עיקר כוונתו]. אלא שאומר שאפשר שדווקא כשלא איכפת ליה **השתא** בתיקון הקרקע. מיהו בשבת כה"ג מיקרי תיקון אם הבעלים עושה [היוצא מדבריו שברור ששביעית שונה משבת, בין אם נימא שמותר בשביעית אף אם ניחא ליה או מתכוין השתא אלא שבלא"ה היה עושה, וכעין הנאה הבאה לו לאדם בע"כ, ובין אם השתא לא איכפת ליה אך מתקן בכך].

ומוסיף שיש להסתפק גם במדל ובמזנב אי שרי אף באיכא ניחותא [ולפי זה כוונת הגמ' הלב יודע וכ' היינו שהלב יודע מה העיקר]. ומ"מ אם לא איכפת ליה עכשיו בתיקון השדה ודאי שרי, כמבואר במדל ובמזנב. והכרעת דבריו שם שכל שלא איכפת לו בתיקון השדה מותר, אמנם בבתולת השקמה הצריכו שיהיה ניכר מתוך מעשיו שמתכוין לעצים, שאם לא כן, ניכר שכוונתו לעבודת האילן.

ו. הובאו בתחילת דברינו מעשים שהביא בדרך אמונה. בשם החזו"א הובא שחשש לזרוק בשביעית גרעיני פרי למקום שיכול להשתרש. וכן ברז שיצא שמימינו נשפכו למקום צמחים שצמחו מעצמם וציוה לפנותו, משמע שחשש לכך אפילו אם הפרי ישתרש במקום שאינו שלו, ואפילו אם הצמחים גדלו מאליהם ולא איכפת לו מהן, כגון שגדלים בר או בחצר שאינה שלו. ולכאורה הטעם שחשש לכך הוא משום התוס' במו"ק יג. ובגיטין מד. שבשביעית במלאכה שאין בה שינוי אסור אפילו בחצר שאינה שלו. והגם שבספרו נראה שנוקט כהרמב"ם שאינו מתכוון מותר, מ"מ למעשה החמיר, ושמא רק על עצמו החמיר. אמנם שמא חשש מעיקר הדין, שאפשר שחשש שמא מתכוון בזריקת הגרעינים ושפיכת המים לזרוע ולהשקות, או שמא ניחא ליה השתא במלאכה, ובכה"ג מסתפק אם מותר, כמובא לעיל. וגם אם לא התכוון ולא ניחא ליה עכשיו, מ"מ שמא אינו ניכר מתוך מעשיו שאינו מתכוון. ומ"מ בחשש דאורייתא כגון בזריקת הגרעין שהוא משום נטיעה, בודאי שיש לחשוש טובא.

גם מה שהביא בשם הגרי"ש אלישיב שהחמיר שלא לשפוך את מי השטיפה למקום שאסור להשקות, או להפעיל את המזגן כאשר המים היוצאים ממנו נשפכים לגינה, הוא משום שחשש לדעת התוס' הנ"ל שבאינו מתכוון אסור אפילו בשל חבירו. וכן כ' בס' תורת השביעית

בשמו, אלא ששם כ' להתיר במזגן, עי"ש. ומ"מ בדעת החזו"א בספרו נראה שהכריע מעיקר הדין להתיר שלא כדעת התוס'.

בס' חוט שני [שביעית עמ' קג] כ' לאסור ליטול ידים בגינתו לסעודה, וכדו' [אבל מותר לו לאכול ולשתות בגינתו, ואין לחשוש שמא ישפך משקה], משום שהנטילה לא מוכיחה שאין דעתו להשקות, וצריך הוכחה כמבואר לעיל. אמנם לכאורה אם אוכל באיזור מקום הנטילה יש לומר שסעודתו מוכיחה עליו, כשם שאמרו באיסוף זרדים בשדהו שאם כירתו בשדה, כירתו מוכיחה עליו, ומאי שנא. ומ"מ יש מקום להחמיר כדעת התוס', וכן כדעת המחמירים לעיל אם הוא פסיק רישא דניחא ליה השתא.

ז. העולה מכל הנ"ל:

לגבי השאלה אם אינו מתכוון אסור בשביעית מדינא – בדעת התוס' נראה שאינו מתכוון אסור, ואף בקרקע של חבירו אסור. אולם אם המלאכה קשה לאילן או לקרקע יותר מאשר התועלת שבה מותר באינו מתכוון. וכן אם נעשה שינוי בעצם המלאכה מותר. אמנם לפי החזו"א אפשר שגם לתוס' אינו מתכוון מותר, אלא שהיתר אינו מתכוון הוא משום שכשאינו מתכוון בדרך כלל אין המלאכה נעשית כראוי, וכשאינו בקיא במלאכות אפילו אם עלתה בידו שנעשה כראוי מותר, אך הבקיא מותר רק כששינה.

דעת הרמב"ם ועו"ר נראה שמדינא אינו מתכוון מותר, אלא שמדרבנן אסור כל שלא ניכר שעושה שלא במתכוון, אך כששינה או שניכר בבירור שאינו מתכוון מותר, כמבואר לעיל.

אם מותרת מלאכה כשאינו מתכוון, דן החזו"א אם מותר לעשותה גם כשניחא ליה עכשיו בתוצאה, אלא שהסיבה שמחמתה עושה את המלאכה הוא מחמת דבר המותר. אבל אם לא איכפת לו עכשיו מהדבר האסור, אף שניחא לו באופן כללי בזה, כ' החזו"א שמוותר. אמנם הבאנו שהחזו"א עצמו החמיר בזה, ושמא לעצמו החמיר. ואילו הגרי"ש אלישיב פסק להחמיר [כנראה שחשש לדעת התוס'].

ישנם דברים שהם מלאכה חשובה ולכן אף כשאינו מתכוון אסור אלא אם כן עושה שינוי מהותי שמוכיח שאין כוונתו לכך. לדוגמא – קציצת בתולת השקמה.

אמנם גם באותם עבודות שנראה שיש להתיר באינו מתכוון יש להקפיד שאכן ברור שהם מוגדרים כאינו מתכוון. לדוגמא – שפיכת מי רחיצת הרצפה לצינור שמגיע לגינה כאשר המים נקיים – כשגומר לשטוף את הרצפה, ורוצה להוציא את המים לניקוז, אם ניצבות לפניו שתי אפשרויות לשפיכת המים, לגינה או למקום אחר, ובוחר בשפיכה לגינה, נראה לכאורה שמעשה זה יהיה מוגדר כמעשה בכוונה. ולפי זה אפילו אם אינו מתכוון כלל להשקות, מ"מ לא ניכר שאינו מתכוון להשקות, ולכאורה ייאסר. דוגמא נוספת – המשקה את גינתו באופן המותר, ומניח מראש בצינור ההשקיה חומרים מודשנים שאינם חיוניים, כך שבפתחת הברז להשקיה יצאו מי ההשקיה עם המדשנים, אין זה מוגדר כאינו מתכוון.

בכל הנ"ל איני אלא כדן לפני החכמים, אבל למעשה לענ"ד יש להיזהר מלהתיר באינו מתכוון הן משום שעלול לצאת מכשול שילמדו להתיר איסורים גמורים, והן משום שצריך לדעת ולהבדיל בין מתכוון לשאינו מתכוון, ובין ניכר שאינו מתכוון לשאינו ניכר, ואיזה שינוי מתיר באינו מתכוון, ופרטים נוספים. ובפרט שהיתר זה מסור לליבו של אדם מה עיקר כוונתו, וכפי שמצינו שהקפיד ריש לקיש [סנהדרין כו.] ואמר "הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות".

בברכה

משה לנדא

ספר גבולות השדה - ארץ ישראל לגבולותיה

מאת הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א

בהוצאת המכון למצוות

בשורה טובה לכל שוחרי תורה והלכה, ובפרט לעוסקים במצוות התלויות בארץ בעיון ובפסיקה, עם צאתו לאור עולם של הספר 'גבולות השדה' פרי מחקר הלכתי מעמיק של הרב המחבר שליט"א בבירור גבולותיה של ארץ ישראל לעניין מצוות התלויות בארץ.

הספר בנוי בחלקו הראשון לפי פרקים שעוסקים בהלכות פסוקות בדיני ארץ ישראל בגבולות השונים, כל פרק בדין אחר, כגון דיני ערלה בגבולות השונים, דיני שביעית בגבולות השנים וכן הלאה.

חלקו השני של הספר נקרא קונטרס גבולות ארץ ישראל ובו אריכות הדיון והמו"מ ההלכתי על הגבולות השונים של ארץ ישראל, עולי מצרים, עולי בבל ועבר הירדן וכו'. וכבר זכינו ואנו מפרסמים את הפרקים מתוך קונטרס זה בגיליון זה במהלך החודשים האחרונים בכל פעם פרקים נוספים.

בסוף הספר יש אינדקס לפי רשימת ישובים, דבר המאפשר לברר את העניינים הנוגעים למעשה לכל יישוב וישוב במהירות.

לספר מתלויות מפה צבעונית נפתחת המצויירת על פי המסקנות למעשה בגבולות ארץ ישראל השונים.

ספר 'גבולות השדה' הינו ספר נוסף בסדרת 'השדה' שיצאה לאור בשנים האחרונות ע"י הרב המחבר שליט"א בהוצאת המכון למצוות ולזיכוי הרבים בהלכה למעשה תוך ציון מקורות והערות.

ספר זה הינו יין משובח בקנקן חדש ומהודר, הן מבחינת ההדפסה המעוצבת ברמה גבוהה והן מבחינת הכריכה המהודרת. כאשר לפי התכנית בע"ה כל סדרת 'השדה' עומדת לצאת לאור בזמן הקרוב בהוצאה מחדש ומהודרת בפורמט זה, עם הוספות ותיקונים רבים, זאת לאחר שהמהדורות הקודמות אלו בס"ד עקב הביקוש הרב לספרים אלו, המאפשרים לקיים את מצוות התלויות בארץ כהלכתן תוך ידיעת המקורות והעניינים העומדים מאחורי כל הלכה. וכבר ממש בימים אלו יורד לדפוס ספר 'שביתת השדה' על הלכות שמיטה שיו"ל מחדש תוך הוספות והרחבות רבות, ואחריו יתר ספרי סדרת 'השדה'.

ספר זה כמו יתר ספרי השדה בהוצאתם המחודשת, יו"ל בסיוע והשתתפות רבני המחלקה התורנית של המכון למצוות.

יתן ה' ויוסיף חיל להרב המחבר יחד עם כל העוסקים במלאכה לעשות ספרים הרבה, ללמוד וללמד ולזכות את הרבים בדבר ה' זו הלכה, מתוך בריאות גופא ונהורא מעליא וכל מילי דמיטב אמון.